

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА»**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГАВРИШ ІВАННА ВІКТОРІВНА

УДК 94(477.8):26/28:262.3 “1946/1989”

ДИСЕРТАЦІЯ

**СТАНИСЛАВІВСЬКА ЄПАРХІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ
ЦЕРКВИ У ПЕРІОД ПІДПІЛЛЯ (1946–1989 рр.)**

07.00.01 «Історія України»

Подається на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ І. В. Гавриш

Науковий керівник:
Королько Андрій Зіновійович
кандидат історичних наук, доцент

Івано-Франківськ – 2017

АНОТАЦІЯ

Гавриш І. В. Станиславівська єпархія Української греко-католицької церкви у період підпілля (1946–1989 рр.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 «Історія України». – ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» МОН України, 2017.

Дисертаційна робота присвячена актуальній темі, оскільки визначальною та пріоритетною рисою сучасної науки є помітний інтерес до вивчення особливостей розвитку національної історії, складовою якої є Українська греко-католицька церква, яка протягом багатьох років відігравала важливу роль у національно-культурному та суспільно-політичному житті Галичини. Духовенство УГКЦ зробило вагомий внесок у становлення та розвиток української національної ідеї, патріотичне виховання народу. Складовою інституцією УГКЦ була Станиславівська єпархія, якій підпорядковувалося 20 деканатів.

З'ясовано, що закінчення Другої світової війни і прихід радянської влади зумовили встановлення в західноукраїнському регіоні комуністично-атеїстичного режиму, який започаткував ідеологічну «чистку» суспільства і боротьбу з релігією. Широкомасштабна кампанія з ліквідації УГКЦ на Станиславівщині розпочалася у ніч на 12 квітня 1945 р., коли було заарештовано станиславівського єпископа-ординарія Григорія Хомишина та його помічника – владика Івана Лятишевського, а також велику кількість священників та церковного активу. Остаточною кульмінацією руйнування релігійних осередків греко-католицизму на території Станиславівської єпархії став Львівський собор 8–10 березня 1946 р. Релігійно-церковну інституцію на соборі представляли 45 священників, з яких 20 деканів, і 6 мирян.

Львівський собор офіційно ліквідував УГКЦ та її структурні одиниці. Однак, згідно з канонічним правом Католицької Церкви, радянська влада не була компетентним органом для ліквідації греко-католицьких релігійних

інституцій: вони продовжують існувати ще сто років після знищення. Це дає підстави говорити про Станиславівську єпархію УГКЦ у період підпілля.

У роботі зазначено, що акція «возз'єднання» на теренах єпархії проходила надзвичайно повільно через спротив націоналістичного підпілля та довголітню латинізаційну діяльність владики Г. Хомишина. Доволі часто органи НКВС застосовували силові методи впливу для переходу греко-католицького духовенства до православного віросповідання.

Дослідження засвідчило, що місцеві чиновники інформували про припинення діяльності УГКЦ на території єпархії. Однак внаслідок опору з боку греко-католицького кліру, монашества і віруючих реалізація рішень Львівського собору розтягнулася на кілька років. Перехід до православ'я більшості священників був простою формальністю. Фактично в усіх храмах зберігся греко-католицький інвентар, що опосередковано свідчив лише про зовнішній перехід до православного обряду.

Непокірних отців, які категорично відмовлялися відійти від греко-католицької віри, було заарештовано і відправлено на спецпоселення у віддалені райони Радянського Союзу. У Станиславівській єпархії було репресовано 72 священників, у більшості випадків звинувачених в антирадянській націоналістичній діяльності, що було тільки формальним прикриттям для арешту. Щоденне життя ув'язненого духовенства проходило в нелюдських умовах: багатогодинна праця, відсутність елементарних засобів гігієни, неповноцінне харчування.

Протягом 1946–1950 рр. було організовано кампанію щодо закриття чернечих обителей на території всіх станиславівських деканатів, яка проходила поступово і складалася з чотирьох етапів: збір інформації про монастирі та кількість ченців і черниць; обкладання культових споруд непосильними податковими тягарями; «укрупнення» монастирів та їхня остаточна ліквідація. Найперше весною 1946 р. радянське керівництво «укрупнення» монастирів УГКЦ розпочало з утисків ченців-василіян. У той же час було ліквідовано чоловічий монастир отців-редемптористів. Ліквідація чернечих спільнот

особливо швидкими темпами відбувалася на території тернопільських деканатів єпархії. Значно довше опір репресивним діям влади чинили жіночі монаші осередки.

У науковій роботі проаналізовано характерні риси греко-католицького релігійного підпілля, яке значно активізувалося в період хрущовської «відлиги» і було пов'язане з поверненням репресованих священників із заслання. Велику увагу приділено проведенню підпільних греко-католицьких обрядів і богослужінь, розкрито особливості заходів конспірації, несприйняття російського православ'я «невозз'єднаними» отцями. Доведено, що центральне місце в житті УГКЦ займає Свята Літургія. У період підпілля участь вірних у Святій Літургії ускладнювалася низкою чинників (офіційна заборона Церкви, відсутність постійних священників, нагляд органів КДБ, нестача релігійної літератури, ритуального посуду і священничих риз тощо). Підпільні богослужіння зазвичай відправлялись вночі, перед зачиненими дверима, при зашторених вікнах. На Службі Божій зазвичай були присутніми кілька десятків осіб. У більшості випадків Літургія була читана. Якщо не було змоги особисто взяти участь у Літургії, то вірні слухали Службу Божу з Ватикану вдома по радіо. З міркувань безпеки священник, їдучи до вірних, не носив із собою речей церковного вжитку, а все необхідне доставляли супровідники.

Пастирське служіння в умовах радянського тоталітаризму духовенство змушене було поєднувати з офіційним працевлаштуванням у державних закладах, приховуючи інформацію про свій священницький сан. Підпільна активна праця священників перебувала у полі зору радянських органів влади, які використовували різноманітні засоби боротьби (залякування, штраф, «переконання», відкриття кримінальних справ за сфабрикованими звинуваченнями) проти греко-католицького релігійного підпілля.

Дослідниця звертає увагу, що значну підтримку духовенству надавало греко-католицьке мирянство. Основні напрями роботи вірних УГКЦ полягали в пошуку приміщень для нелегальних богослужінь і забезпеченні священників релігійною атрибутикою, написанні скарг до органів радянської влади з

вимогами дотримання законодавства про свободу совісті і реєстрацію греко-католицьких громад, виготовленні і поширенні релігійної літератури, здійсненні паломництва до святих місць і відпустових центрів, участі в релігійних братствах та осередках Третього Чину чернечих згромаджень. Не бажаючи відвідувати православні храми, галичани ставали прихожанами римокатолицьких костелів.

У дисертації з'ясовано особливості чернечого життя на території Станиславівської єпархії в період офіційної заборони УГКЦ. Доведено, що підпільні монастирі були нелегальними чернечими спільнотами, члени яких хоч і не проживали під одним дахом, але продовжували дотримуватися даних раніше обітниць. Монахи і монахині виконували всі прописані статутом монаші обов'язки: молилися і заховували чернечі обіти (прилюдна присяга) чистоти, убогості, послуху, намагаючись підтримувати контакти зі своїми настоятелями. Водночас чернецтво було змушене носити світський одяг і працювати на офіційній роботі для забезпечення елементарних засобів для свого існування.

З метою забезпечення безперервності священничого служіння було організовано підпільне навчання семінаристів, яке потребувало дотримання заходів конспірації. На теренах Станиславівської єпархії УГКЦ діяло кілька осередків для здобуття богословської освіти: таємна духовна семінарія під керівництвом о. М. Косила у с. Дора на Яремчанщині; другий центр підпільного навчання виник у м. Івано-Франківськ під керівництвом владики П. Василика; у м. Тернопіль проводив активну роботу вихованець о. М. Косила – о. Василь Семенюк, який частково проводив таємні заняття і на території Івано-Франківщини – у с. Дора, м. Яремче, смт. Делятин.

Формуванню підпільних осередків богословської освіти не передувало створення жодних засновницьких чи установчих документів, не було написано уставу й не велася підпільна канцелярія. Вступних іспитів до таємних навчальних закладів не існувало. Найчастіше до навчання у підпільних семінаріях залучалися сини та близькі родичі греко-католицького духовенства або ж діти активних мирян, яких із дитинства свідомо готували до священничого

служіння у підпіллі. Як правило, навчання тривало досить довго й мало індивідуальний характер. Одного чи кількох кандидатів закріплювали за старшим священиком чи єпископом, який і проводив їхнє навчання.

У дисертаційному дослідженні відзначено, що тривала боротьба комуністично-атеїстичного режиму проти греко-католицького релігійного підпілля Станиславівської єпархії не дала бажаних результатів. Можливості легалізації церковного життя були активними з ослабленням каральної та репресивної системи в СРСР у період перебудови. Це сприяло поступовій демократизації суспільства та розвитку інститутів національно-демократичних сил. У Станиславівській єпархії сформувалося дві групи в боротьбі за легалізацію Церкви. До першої увійшли помірковані греко-католицькі священики на чолі з владикою Софроном Дмитерком, які не погоджувалися на відвертий конфлікт з органами влади. Друга група складалася з оточення єпископа Павла Василика і виступала за рішучі заходи боротьби. Значним противником відродження УГКЦ було духовенство РПЦ, яке зайняло панівне становище у релігійному житті краю і стало союзником партапарату та мало чітко виражену антикатолицьку позицію.

Духовенство і вірні єпархії були активними учасниками акцій протесту за свободу віросповідання не тільки на теренах Галичини, але й за її межами. Вони писали листи та петиції до центральних і місцевих органів влади з протестами проти переслідування УГКЦ, а також листи з клопотаннями про реєстрацію греко-католицької громади чи відкриття в селі храму. Найвдалішим методом легалізаційної боротьби було обрано організацію «відкритих» богослужінь у галицьких містах і селах, які спочатку збирали незначну кількість вірних, та згодом переросли в багатотисячні маніфестації. Активізація релігійних вимог під тиском міжнародної спільноти змусила радянську владу легалізувати УГКЦ 28 листопада 1989 р.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в постановці, узагальненні та аналізі проблеми дослідження. У роботі вперше: відтворено цілісну картину подвижницького служіння духовенства і мирян, функціонування монастирів,

особливості розвитку богословської освіти і виховання духовенства в «катакомбний» період; досліджено внесок духовенства і вірних у процес легалізації УГКЦ; проаналізовано стан богословської освіти й виховання духовенства в складних реаліях атеїстичної ідеології. Удосконалено: знання про особливості релігійного життя греко-католиків у період встановлення тоталітарних режимів на території краю; збір матеріалу щодо процесу ліквідації всіх монастирів Станиславівської єпархії УГКЦ та спробу переведення греко-католицьких громад під юрисдикцію РПЦ; дані щодо соціального і вікового складу вірних УГКЦ. Отримали подальший розвиток: спростування твердження радянської історіографії про добровільний і закономірний характер «возз'єднання» УГКЦ з РПЦ; наукові дослідження про історичний розвиток Станиславівської єпархії як складової інституції УГКЦ.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що матеріали дисертації можуть бути використані у: науково-дослідницькій (при підготовці фундаментальних праць з історії України та релігійно-церковної історії), навчальній (для підготовки підручників і науково-методичних посібників з історії української церкви), громадській (для організації діяльності волонтерських товариств), державній (для розробки сучасної моделі взаємовідносин держави і Церкви на основі конструктивного співробітництва) роботах. Практична цінність визначається також доцільністю використання їх у розробці програмних завдань, спрямованих на виховання молоді в дусі християнської моралі та досягнення консолідації українського суспільства.

Ключові слова: Станиславівська єпархія, духовенство, єпископ, священик, монастир, переслідування, радянська влада, УГКЦ.

SUMMARY

Havrysh I. V. Stanislaviv diocese of the Ukrainian Byzantine-rite Catholic Church during the clandestine period (1946–1989). – Manuscript.

Thesis for the Candidate's Degree in Historical Sciences on Specialty 07.00.01 – History of Ukraine. – SHSE "Vasyl Stefanyk Precarpathian National University", Ministry of Education and Science of Ukraine, Ivano-Frankivsk, 2017.

This thesis is devoted to the important theme, while determinant and priority feature of modern science is considerable interest in studying peculiarities of national history development and the Ukrainian Byzantine-rite Catholic Church as its integral part, that for many years played considerable role in national, cultural, social and political life of Galicia, local clergy made a significant contribution to the formation and development of Ukrainian national idea, the patriotic upbringing of the population. Consisting of 20 dean's offices Stanislaviv diocese was the constituent institution of the UBCC.

It is described in the thesis that the end of World War II and coming the Soviet Union to power led to the establishment of a communist atheistic regime in Western Ukraine, that initiated the ideological "purge" of society and the struggle against religion. The large-scale campaign to liquidate the UBCC in Stanislaviv region began at night April 12, 1945, when Stanislaviv bishop ordinary Hryhorii Khomyshyn and his assistant, the archbishop Ivan Liatyshevsky, and a large number of priests, church activists were arrested. The final destruction of religious centers of Greek Catholicism on the territory of Stanislaviv diocese began at the Lviv Assembly on March 8–10, 1946. The religious church institution at the Assembly was represented by 45 priests including 20 deans and 6 laymen.

The Lviv Assembly officially abolished the UBCC and its structural institutions. However, according to the canonical right of the Catholic Church, the Soviet government was not a competent body for the elimination of Greek Catholic religious institutions, which existed for a hundred years after their abolishment. This gives cause for research of the Stanislaviv diocese of the UBCC during the clandestine period.

It is proved that the action on "reunification" in the diocese took place extremely slowly due to the resistance of the nationalist clandestine and bishop H. Khomyshyn's latinization activity. Quite often, the authorities of the People's Commissariat for Internal Affairs used forceful methods of influence for the conversion of the Greek Catholic clergy to the Orthodox creed.

It is established that local officials informed about the cessation of the UBCC activity in the diocese. However, the implementation of the decisions passed at Lviv Assembly lasted for several years due to resistance of the Greek-Catholic clergy, monasticism and the faithful. The transition to the Orthodoxy by the most priests was a simple formality. In fact, in all temples, the Greek Catholic inventory was preserved, which only indirectly testified formal transition to the Orthodox rite.

The disobedient priests who categorically refused conversion from the Greek Catholic faith were arrested and sent to special settlements in faraway areas of the Soviet Union. In Stanislaviv diocese 72 priests were repressed, in most cases accused of anti-Soviet nationalist activity, which was only a formal cover for arrest. The inmate clergy were captured in inhumane conditions: overtime work, lack of basic hygiene, bad nutrition.

A campaign on closure of monasteries on the territory of all Stanislaviv congregation was organized during 1946–1950, which took place gradually and consisted of 4 stages: collecting information about the monasteries and the number of monks and nuns; imposing of religious buildings with excessive tax burdens; "consolidation" of the monasteries and their final elimination.

At first in spring 1946, the Soviet authority on the "consolidation" of the UBCC monasteries began with the oppression of the Basilian monks. At the same time, the male monastery of Redemptorist Fathers was abolished. The liquidation of monastic communities took place at the fastest pace in the territory of the Ternopil Dean's Offices. Much more longer the resistance to the repressive actions of the authorities was carried out by the female monastic centres.

The researcher analyses characteristic features of the Greek Catholic religious clandestine, that was significantly intensified during Khrushchev's "Thaw" and associated with the return of repressed priests from exile. Much attention is paid to the clandestine Greek-Catholic rites and liturgies, the peculiarities of conspiracy measures and negativism of the priests towards the Russian Orthodoxy are depicted.

The author proved the Holy Liturgy played significant role in the UBCC life. During the clandestine period, the participation of the faithful in the Holy Liturgy

was complicated by a number of factors (official ban on the Church, the absence of permanent priests, the KGB supervision, the lack of religious literature, ritual dishes and chasubles, etc.).

The clandestine mass was held secretly in private homes, behind the closed doors, curtained off windows. There were usually a few dozens of people present at the Holy Liturgy. In most cases, it was read. If there was no possibility to participate personally in the mass, then the faithful listened to the Holy Liturgy radio broadcast from the Vatican. To be on the safe side, going to the faithful the priest did not carry with him church things, but everything necessary was supplied by the attendants.

Under the conditions of the Soviet totalitarianism, the clergy were forced to combine their church service with official employment in state institutions, concealing information about their holy orders. The clandestine active work of the priests was in sighting of the Soviet authorities, that used various means of struggle (intimidation, punishment, "persuasion", the criminal cases proceeding on faked charge) against the Greek Catholic religious clandestine.

The researcher turns attention to the fact that the laymen provided significant support to the Greek Catholic clergy. The main tasks of the faithful of the UBCC were to find the place for the mass and provide the priests with religious paraphernalia; writing complaints to the Soviet authorities with requirements follow the law on freedom of conscience and the registration of Greek Catholic communities; publishing and distribution of religious literature; pilgrimage to holy places and religious centers; participation in religious fraternities and the Third Order centers of monastic congregations. The Galicians became parishioners of Roman Catholic churches just not to visit Orthodox churches.

The peculiarities of monastic life in the territory of Stanislaviv diocese during the official abolishment of the UBCC are described in the thesis. It is proved that the clandestine monasteries represented an illegal monastic community whose members did not live under the same roof, but followed earlier vows. Monks and nuns fulfilled all the prescribed statutory monastic duties: they prayed and locked up monastic vows (public oath) of purity, poverty, obedience, trying to maintain contact with their

superiors. At the same time, the clergy had to wear secular clothing and have official work to scrape a living.

To ensure the continuity of the priestly ministry, clandestine seminarian training was organized, which was held secretly. In Stanislaviv diocese of the UBCC there were several centers for theological education: a secret theological seminary led by Fr. M. Kosyl in village Dora, Yaremche region; the second center of clandestine training appeared in Ivano-Frankivsk under supervision of Bishop P. Vasylyk; in Ternopil an active work was done by M. Kosyl's alumny – Fr. Vasyl Semeniuk, who partially participated in the secret training activity in Ivano-Frankivsk oblast – in village Dora, town Yaremche, urban area Deliatyn.

Setting up clandestine centers of theological education was not registered as well as there were neither any constituent documents, nor chancellery. There weren't any entrance examinations to clandestine schools. Most often, clandestine seminaries provided training for the sons and close relatives of the Greek Catholic clergy or the children of active laity, who from the childhood were deliberately to become priests in the clandestine. The training usually lasted for a long time and was individual in nature. One or several candidates were supervised by the senior priest or bishop who taught them.

It is summerised in the thesis that the continued struggle of the communist atheistic regime against the Greek-Catholic religious clandestine of Stanislaviv diocese did not succeeded. The legalizing church life became possible with the weakening of the punitive and repressive system in the USSR during the period of perestroika. This contributed to the gradual democratization of the society and the development of institutes of national democratic forces. In Stanislaviv diocese two groups were formed to struggle for the legalization of the Church. The first group included moderate Greek Catholic priests led by archbishop Sofron Dmyterko, who were against an open conflict with the authorities. The second group consisted of the bishop Pavlo Vasylyk and his followers who stood for decisive measures of struggle. A significant opponent of the UBCC revival there were the clergy of the Russian

Orthodox Church, that occupied the dominant position in the religious life of the region and became an ally of the ruling party, and took anti-Catholic position.

The clergy and the faithful of diocese were active participants in protest actions for freedom of belief, both in the territory of Galicia and abroad. They wrote letters and petitions to central and local authorities in protest against the persecution of the UBCC, as well as letters of request for the Greek Catholic community registration or opening the church in the village. The most successful method of legalization was the organization of "open" mass in Galician cities and villages, which initially collected a small number of the faithful, but subsequently grew into thousands of manifestations. Activation of the Greek-Catholic demands under the pressure of the international community forced the Soviet authorities to legalize the UBCC on November 28, 1989.

The scientific novelty of the thesis is in formulation, synthesis and analysis of the research problem. For the first time: a complete picture of the ascetic church service of the clergy and the laymen, the functioning of the monasteries, the peculiarities of the development of theological education and the upbringing of the clergy in the "catacombs" period are described; the contribution of the clergy and the faithful to the process of the UBCC legalization is observed; the state of theological education and the upbringing of the clergy in the severe reality of atheistic ideology is analyzed. The following issues are improved: information on the peculiarities of the religious life of the Greek Catholics during the totalitarian regimes in the region; collection of material on the abolishment process of all monasteries of Stanislaviv diocese of the UBCC and an attempt to pass the Greek Catholic communities under the jurisdiction of the Russian Orthodox Church; data on social belongings and age of the faithful of the UBCC. Further development was reached at: rrefutation of the assertion of Soviet historiography about voluntary and regular nature of the "reunification" of the UBCC with the Russian Orthodox Church; scientific research on the historical development of Stanislaviv diocese as an integral part of the UBCC.

Practical significance of the obtained results is that the materials of the thesis can be used in: scientific research (in fundamental works on the history of Ukraine

and religious, church history); educational (in work on textbooks, scientific and methodological manuals on the history of Ukrainian church), public (for the activity of volunteer communities), state work (for the development of a modern model of relations between the state and the Church on the basis of constructive cooperation). Practical value is also determined in the appropriateness of their use in the development of program tasks aimed at educating young people on Christian ethics and consolidation of Ukrainian society.

Key words: Stanislaviv diocese, clergy, bishop, priest, monastery, persecution, Soviet Power, the UBCC.

СПИСОК НАУКОВИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Гавриш І. Греко-католицьке релігійне підпілля Станиславівщини (середина 40-х–50-ті рр. ХХ ст.). Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Історія. Тернопіль, 2015. Ч. 3. С. 37–41.
2. Гавриш І. Особливості подвижницького служіння греко-католицьких священиків Станиславівської єпархії в період радянського колоніалізму (1946–1989). Гуржіївські історичні читання: збірник наукових праць. Черкаси, 2015. С. 113–116.
3. Гавриш І. Розвиток богословської освіти на теренах Станиславівської єпархії у «катакомбний» період існування УГКЦ (1960–1980-ті рр.). Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. Івано-Франківськ, 2015. Ч. 27. С. 229–233.
4. Гавриш І. Таємні богослужіння Станиславівської єпархії УГКЦ у період підпілля (1946–1989 рр.). Інтелігенція і влада. Історія. Одеса, 2015. Вип. 32. С. 123–132.
5. Гавриш І. Особливості чернечого життя на теренах Станиславівської єпархії УГКЦ у період підпілля (1953–1989 рр.). Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. Київ, 2017. Вип. 122. С. 106–113.

Наукові праці, які додатково відображають результати дослідження

6. Гавриш І. В. Релігійне життя греко-католиків Станиславівщини у часи радянського тоталітаризму (сер.40-х – 50-ті рр. ХХ ст.). Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир»: збірник наукових праць. Івано-Франківськ, 2014. С. 158–164.
7. Гавриш І. В. Душпастирська діяльність греко-католицького духовенства Станиславівської єпархії у «катакомбний» період (1946–1989 рр.). Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир»: збірник наукових праць. Богослов'я. Івано-Франківськ, 2015. С. 147–152.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	16
ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. Історіографія, джерельна база та методологія дослідження	22
1.1 Історіографія проблеми	22
1.2 Характеристика джерел	40
1.3 Теоретико-методологічні засади	53
РОЗДІЛ 2. Станиславівська єпархія в період сталінських репресій (1940 – початок 1950-х рр.)	64
2.1 Переслідування греко-католиків напередодні та під час проведення Львівського собору 1946 р.	64
2.2 Переведення громад єпархії УГКЦ під юрисдикцію РПЦ	84
2.3 Ліквідація чернецтва	96
РОЗДІЛ 3. Діяльність духовенства, чернецтва і вірних у 1950-х на початку 1980-х рр.	114
3.1 Душпастирська праця греко-католицьких священників	114
3.2 Внесок мирян у налагодження роботи підпільної Церкви	137
3.3 Монаші чини і згромадження	153
РОЗДІЛ 4. Релігійно-церковна інституція в умовах лібералізації суспільства 1980-х рр.	165
4.1 Богословська освіта як складова відродження УГКЦ	165
4.2 Особливості легалізаційного процесу на території єпархії	178
ВИСНОВКИ	195
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	202
ДОДАТКИ	244

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- ІЩ** – Інститут Історії Церкви (Українського католицького університету в м. Львові).
- ЗСМ** – Згромадження сестер Мироносиць.
- ЗСМСВ** – Згромадження сестер Милосердя святого Вінкентія.
- ЗСПР** – Згромадження сестер Пресвятої Родини.
- ЗССНДМ** – Згромадження сестер Служебниць Непорочної Діви Марії.
- КДБ** – Комітет державної безпеки.
- КП(б)У** – Комуністична партія (більшовиків) України.
- МВС** – Міністерство внутрішніх справ.
- НКВС** – Народний комісаріат внутрішніх справ.
- НКДБ** – Народний комісаріат державної безпеки.
- РНК** – Рада Народних Комісарів.
- РКЦ** – Римо-католицька церква.
- РПЦ** – Російська православна церква.
- РСРПЦ** – Рада у справах Російської Православної Церкви.
- РСРК** – Рада у справах релігійних культур.
- РСР** – Рада у справах релігії.
- УГКЦ (ГКЦ, УКЦ)** – Українська греко-католицька церква.
- УКУ** – Український католицький університет, м. Львів.
- УНКВС** – Управління Народного комісаріату внутрішніх справ.
- УНКДБ** – Управління Народного комісаріату державної безпеки.
- ЧСВВ** – Чин святого Василя Великого. Василянський Чин. Один з основних монаших орденів УГКЦ.

ВСТУП

Актуальність теми. Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ) впродовж багатьох років відігравала важливу роль у національно-культурному та суспільно-політичному житті Галичини, її духовенство зробило вагомий внесок у формування та розвиток української національної ідеї, патріотичне виховання народу. Однак встановлений комуністично-атеїстичний режим на західноукраїнських землях у другій половині ХХ ст. змінив модель державно-конфесійних стосунків. Політика радянської влади щодо Церкви еволюціонувала від форсованої антицерковної кампанії до помірної лібералізації церковного життя. Відродження загальнолюдських демократичних цінностей українського народу базується на утвердженні свободи совісті, пануванні злагоди, єдності й миру між представниками різних християнських конфесій. У зв'язку з цим, зростає актуальність вивчення особливостей історичного розвитку УГКЦ. Особливо актуальним є вивчення діяльності духовенства, чернецтва і вірних в межах Станиславівської єпархії в період радянського тоталітаризму, оскільки УГКЦ була і залишається значною частиною соціокультурного середовища західноукраїнського регіону.

Дослідження історії Станиславівської єпархії УГКЦ в 1946–1989 рр. також актуалізоване через недостатність висвітлення цієї проблематики в сучасній історичній науці. Незважаючи на наявність наукових праць з вивчення історії підпільної Церкви, питання особливостей ліквідації релігійних осередків у межах єпархії, їхнє функціонування в нелегальних умовах, роль духовенства і мирян у процесі легалізації УГКЦ до сьогодні комплексно не досліджено. Наукове осмислення історичного розвитку церковно-релігійної інституції у період нелегального існування доповнить загальну історію УГКЦ. Таким чином, висвітлення історії духовенства, чернецтва і мирян на території єпархії у другій половині ХХ ст., особливості їх діяльності в умовах переслідування, взаємостосунки з владою є актуальною науковою проблемою.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в рамках загальної наукової теми: «Історія Галичини

нового і новітнього часу, історичне краєзнавство, музеєзнавство» (номер державної реєстрації – 0115U001560) кафедри історії України ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Мета дослідження полягає у всебічному вивченні діяльності духовенства, чернецтва і вірних Станиславівської єпархії УГКЦ в 1946–1989 рр.

Реалізація мети передбачає вирішення таких **завдань**:

– проаналізувати стан наукової розробки, джерельну базу та методологічну основу дослідження;

– з’ясувати суть політики радянського режиму в релігійній сфері, причини репресивних заходів влади щодо греко-католицького священників, чернецтва і мирян;

– висвітлити внутрішню структуру підпільної Церкви, особливості монашої формації й душпастирського служіння;

– дослідити особливості богословської освіти і виховання духовенства в період їх нелегального існування;

– з’ясувати роль духовенства і вірних Станиславівської релігійно-церковної інституції в боротьбі за відновлення УГКЦ і простежити особливості легалізаційного процесу на теренах єпархії.

Об’єктом дослідження є Станиславівська єпархія в 1940–1980-х рр. як окрема адміністративна одиниця в структурі УГКЦ.

Предмет дослідження – зміст і напрямки діяльності греко-католицького духовенства, чернецтва і мирян в умовах офіційної заборони УГКЦ в радянській Україні, особливості їхнього побутового і релігійного життя у «катакомбний» період існування та боротьбу за легалізацію Церкви.

Хронологічні рамки роботи охоплюють 1946–1989 рр. Нижня межа дослідження пов’язана з проведенням Львівського псевдособору 8–10 березня 1946 р., що насильно «возз’єднав» УГКЦ з РПЦ. Верхня межа – 28 листопада 1989 р., коли греко-католикам було надано дозвіл реєструвати свої церковні громади в УРСР, що стало початком легалізації Церкви та відродженням її структури.

Географічні межі роботи становлять канонічну територію Станиславівської єпархії, яка після 1938 р. нараховувала 20 деканатів: Богородчанський, Бучацький, Городенківський, Гусятинський, Єзупільський, Жуківський, Заліщицький, Коломийський, Косівський, Кудринецький, Надвірнянський, Пістинський, Скальський, Снятинський, Станиславів-місто, Станиславівський, Тисменицький, Товмацький, Устецький, Чортківський. У складі УРСР в 1944–1961 рр. територія ліквідованих деканатів Станиславівської єпархії входила до складу 26 районів Станіславської і 17 районів Тернопільської областей; у 1961–1989 рр. – 10 районів Івано-Франківської та 9 районів Тернопільської областей.

Методологічна основа роботи базується на застосуванні принципів наукової об'єктивності та історизму, сходження від абстрактного до конкретного, загальнодіалектичний принцип загального зв'язку й взаємодії, термінологічний, системний, когнітивний (пізнавальний), що дали змогу проаналізувати події і процеси досліджуваної проблеми без ідеологічної чи конфесійної упередженості. У роботі використано загальнонаукові та спеціальні методи аналізу й синтезу, індукції і дедукції, актуалізації, історіографічного аналізу і синтезу, проблемно-хронологічний, біографічний, аналітичний, статистичний, діахронний, метод герменевтики та інтерв'ювання.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає в тому, що в роботі

вперше:

- відтворено цілісну картину подвижницького служіння духовенства і мирян, функціонування монастирів у «катакомбний» період;
- досліджено внесок духовенства і вірних у процес легалізації УГКЦ;
- проаналізовано стан богословської освіти і виховання духовенства в складних реаліях атеїстичної ідеології;

удосконалено:

– знання про особливості релігійного життя греко-католиків у період встановлення тоталітарних режимів на території краю, процесу ліквідації УГКЦ у середині 1940-х рр. на основі свідчень очевидців;

– збір матеріалу щодо процесу ліквідації всіх монастирів Станиславівської єпархії УГКЦ та спробу переведення греко-католицьких громад під юрисдикцію РПЦ;

– дані щодо соціального і вікового складу вірних УГКЦ;

отримали подальший розвиток:

– спростування твердження радянської історіографії про добровільний і закономірний характер «возз'єднання» УГКЦ з РПЦ;

– проведення наукових досліджень історичного розвитку Станиславівської єпархії як складової інституції УГКЦ.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що матеріали дисертації можуть бути використані у науково-дослідницькій (для підготовки фундаментальних праць з історії України та релігійно-церковної історії), навчальній (для підготовки підручників і науково-методичних посібників з історії української церкви), громадській (для організації діяльності волонтерських товариств), державній (для розробки сучасної моделі взаємовідносин держави і Церкви на основі конструктивного співробітництва) роботах. Практична цінність визначається також доцільністю використання результатів дослідження у розробці програмних завдань, спрямованих на виховання молоді в дусі християнської моралі та досягнення консолідації українського суспільства.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження апробовано на щорічних науково-звітних конференціях професорсько-викладацького складу, аспірантів і студентів ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», а також на міжнародних, всеукраїнських і регіональних наукових конференціях, а саме: «Єпископ Миколай Чарнецький в релігійно-церковному і громадсько-культурному житті України» (до 130-річчя з дня народження)» (м. Івано-

Франківськ, 16 грудня 2014 р.); «Шості Гуржіївські читання», присвячені 100-річчю з дня народження Івана Олександровича Гуржія (м. Черкаси, 17–18 вересня 2015 р.); «Івано-Франківська митрополія в історичному розвитку та організаційній структурі Української Греко-Католицької Церкви (до 130-річчя з часу створення)» (м. Івано-Франківськ, 16 квітня 2015 р.); «Митрополит Андрей Шептицький в релігійно-церковному і громадсько-культурному житті України (до 150-річчя від дня народження)» (м. Івано-Франківськ, 26 листопада 2015 р.); «Львівський псевдо-собор 1946 р. у процесі ліквідації Греко-Католицької Церкви радянським режимом (до 70-х роковин)» (м. Івано-Франківськ, 12 квітня 2016 р.); «Українська Греко-Католицька Церква в історії та сучасних процесах розвитку українського суспільства (до 420-ліття укладення Берестейської унії, 70-ліття Львівського «псевдособору» 1946 р.)» (м. Тернопіль, 21–22 квітня 2016 р.); «Блаженний єпископ Григорій Хомишин в релігійно-церковному житті і громадсько-культурному житті України (до 150-річчя від дня народження)» (м. Івано-Франківськ, 30 березня 2017 р.); «Покуття: український та європейський вимір» (у рамках VIII фольклорно-етнографічного фестивалю «Покутські джерела» (м. Івано-Франківськ, 20 вересня 2017 р.).

Публікації. Результати дослідження висвітлені в десяти наукових публікаціях, з яких шість – у фахових виданнях, три з яких – у виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз.

Структура роботи. Дисертація складається із переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів, які містять одинадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (415 позицій) та 19 додатків. Основний текст дисертації викладений на 188 сторінках, загальний обсяг роботи – 270 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Історіографія проблеми

Історія УГКЦ викликає значний інтерес у дослідників незалежної України. Однак проблема історії окремих єпархій перебуває на початковому етапі вивчення. Окремі аспекти, зокрема історіографія Станиславівської єпархії до приходу радянської влади, аналіз душпастирської діяльності її очільників, знайшли відображення в дисертаційних роботах, монографіях та окремих наукових статтях вітчизняних дослідників.

Історіографію досліджуваної проблеми можна умовно поділити на три групи: 1) узагальнюючі праці з історії УГКЦ; 2) література, що висвітлює історію Станиславівської єпархії; 3) наукові розвідки, присвячені окремим релігійним діячам.

Керуючись проблемно-хронологічним підходом до вивчення історії УГКЦ та її структурних підрозділів досліджуваного проміжку часу, варто виокремити кілька етапів у розвитку історичної наукової думки: 1) радянський період досліджень, 2) зарубіжні розвідки та праці української діаспори, 3) сучасна українська історіографія.

У період радянського тоталітаризму історія Станиславівської єпархії УГКЦ безпосередньо не вивчалася. Радянські історики та релігієзнавці, які здебільшого працювали в руслі офіційної теорії, обґрунтовуючи ліквідацію УГКЦ її співпрацею з нацистами та українськими націоналістами, характеризували Церкву як реакційну інституцію, яка була далекою від народу. Початком дискредитації греко-католицького духовенства в науковій літературі став вихід у квітні 1945 р. політичного памфлету «З хрестом чи з ножем?» журналіста і літератора Я. Галана під псевдонімом В. Росович [194]. Автор висвітлив історію УГКЦ, починаючи від Берестейської унії, проте найбільше

уваги приділив новітній історії і постаті А. Шептицького, спотворивши історичні факти про життя і діяльність митрополита.

Значно більше досліджень, які, зважаючи на наявність певної джерельної бази, почали претендувати на науковість, з'являються в період десталінізації. Історичні розвідки, які вийшли друком у цей час, так само вирізнялися псевдонауковим підходом до аналізу проблеми та прагненням виправдати репресивну політику радянської влади щодо духовенства і віруючих цієї конфесії. Шаблонними для представників офіційної історичної науки стали спроби заплямувати авторитет Церкви, звинувачуючи її ієрархів у тяжких злочинах – «зраді інтересів народу» та «співпраці з його гнобителями», особливо в колабораціонізмі стосовно окупаційного нацистського режиму. Прикладом висвітлення діяльності УГКЦ саме з таких позицій є праці В. Осечинського [337], С. Даниленка [257], К. Дмитрука [266; 267; 268], П. Петлякова [343; 344], О. Уткіна [375] та ін. Незважаючи на ідеологічну заангажованість і спотворене (нерідко до рівня відвертої фальсифікації) тлумачення фактів, праці радянських дослідників потребують уваги задля усвідомлення сучасними науковцями схеми формування в науковій літературі стійкого негативного образу УГКЦ.

Опонентами офіційної радянської історіографії виступили науковці та духовні діячі української діаспори. Перебуваючи в умовах західноєвропейського та американського демократичного суспільства, вони не лише вільно висловлювали своє бачення проблеми, а й зібрали численні матеріали про УГКЦ з вуст тих, кому вдалося виїхати з України до приходу радянської армії чи вирватися з рук радянського «правосуддя». Однак ці праці також є до певної міри тенденційними як через брак документальних свідчень, так і через спробу свідомо протиставити своє бачення проблеми офіційній історіографії СРСР. Зокрема, вагоме місце в українській зарубіжній історіографії діяльності УГКЦ посідає монографія А. Кравчука [396], який присвятив дослідження спростуванню радянських кліше про колабораціонізм Церкви в роки Другої світової війни. Сферою активного наукового

зацікавлення істориків української діаспори був період перебування на митрополичому престолі А. Шептицького. Насамперед дослідники висвітлювали вплив діяльності митрополита на історичний розвиток УГКЦ та наслідки його реформ на майбутній розвиток Церкви [211; 222; 330; 395].

Особливе місце в своїх наукових розвідках діаспорні історики відводили процесу ліквідації УГКЦ радянською владою, в контексті якого розглянуто й Станиславівську єпархію. Так, М. Рудницька вперше обґрунтувала тезу, що під час першої радянзації західноукраїнських земель в 1939–1941 рр. були розроблені проекти боротьби з греко-католиками [280, с. 111–144]. Крізь призму біографій репресованих ієрархів і священників о. І. Лебедович [302, с. 78–96] і А. Баб'як [224] показали особливості переходу греко-католиків у підпілля.

На особливу увагу заслуговує робота діаспорного науковця Б. Боцюрківа «Українська Греко-Католицька Церква і радянська держава (1939–1950)» [236]. Наукова розвідка присвячена дослідженню обставин офіційної ліквідації УГКЦ радянською державною владою шляхом її насильницького «возз'єднання» з РПЦ на Львівському соборі 1946 р., знищенню монастирів і чернечих згромаджень. У монографії розкрито причини та механізми репресивної антиунійної політики сталінського режиму, успадковані від царської влади, а також показано інструменталізацію РПЦ радянськими органами держбезпеки задля атеїстичної за своєю суттю політики.

Працею біографічного характеру є робота П. Мельничука, присвячена станиславівському єпископу Г. Хомишину [327]. Автор на основі власних спогадів подав історію життя і діяльності владики. Він уперше спробував комплексно розкрити багатогранну постать єпископа. Особливу увагу акцентував на його просвітницькій і релігійній діяльності. Праця досить багата на фактичний матеріал, спогади сучасників, зокрема тут вміщено цінні документи з архіву Служби безпеки України – витяги з кримінальної справи, заведеної на владика радянськими спецслужбами у 1945 р.

Спільним проектом української діаспори по дослідженню історії Церкви став Науковий конгрес до 1000-ліття Володимирового хрещення Русі (1988 р.). Для участі в роботі Конгресу були запрошені представники не тільки європейської діаспори, а й США та Канади. Більшість наукових розвідок простежували церковні відносини в Україні з часів прийняття християнства аж до другої половини ХХ ст. Нашу увагу привернула стаття Я. Білінського про стан української православної церкви УРСР, де робиться висновок, що більше половини віруючих РПЦ в СРСР становлять колишні греко-католики, які продовжують дотримуватися своїх традицій і готові повернутися до УГКЦ після її легалізації [332].

Значну увагу діаспорні дослідники о. А. Великий [243; 244], о. М. Ваврик [242], о. І. Пекар [342] приділили вивченню українського монашества в умовах офіційної заборони Церкви.

Здобутком зарубіжної історіографії є монографія італійського дослідника Д. Маттеї «Україна – земля мучеників» [326]. У науковому дослідженні на основі біографічних відомостей 27 мучеників, проголошених Папою Іваном Павлом II блаженними, подано переслідування християн в УРСР протягом другої половини ХХ ст. Нашу увагу привернули життєписи трьох станиславівських єпископів – Г. Хомишина, С. Лукача та І. Слезюка [326, с. 21–28, 33–40, 47–54].

На історію греко-католицької Станиславівської єпархії у своїх наукових працях звертали увагу польські історики Т. Сліва [398], А. Ходкевич [394], С. Степень [399], М. Папежинська-Турек [397] та ін. Основний акцент вони роблять на діяльності єпископа Г. Хомишина, його взаєминах з митрополитом А. Шептицьким, а також розглядають питання ролі духовенства для вирішення польсько-українських конфліктів першої половини ХХ ст.

Сучасна російська історіографія демонструє виключну спадковість радянської історичної думки по відношенню до трактування проблеми ліквідації УГКЦ. Так, В. Ципін, автор праць з історії РПЦ новітньої доби [379] та Р. Ярема [392] у своїх працях дотримуються офіційної версії ліквідації УГКЦ

у 1946 р., яка склалася і була затверджена в радянський час, наголошуючи, що «репресії НКВС як проти оунівців, так і проти уніатів були цілком виправданими» [379, с. 343].

До третьої групи належать праці сучасних дослідників, які стали можливими завдяки вільному розвитку історичної науки в умовах незалежності, оприлюдненню численних архівних документів з історії УГКЦ, які раніше зберігалися в спецфондах та були недоступними для вивчення. Саме сучасні праці з історії УГКЦ, завдяки доступу до широкого кола різносторонніх документів та відсутності ідеологічного тиску, вигідно вирізняються і є спробою об'єктивного висвітлення проблеми.

Аналізуючи загальний ступінь сучасної наукової розробки історії УГКЦ, слід відзначити, що у вітчизняній історіографії домінантною є тема відносин радянської держави та церкви на західноукраїнських землях, а найбільшою мірою – дослідження процесів, пов'язаних з організацією і проведенням Львівського собору 1946 р., ролі в ньому окремих представників УГКЦ і подальших масових репресій, періоду підпільної діяльності церкви, монаших чинів і згромаджень. Дослідження проблеми стосунків на рівні «держави – церква» займає помітне місце в роботах І. Біласа [225], В. Марчука [324; 325], О. Лисенка та ін. [305; 306].

Першою спробою незаангажованого системно-узагальненого написання історії УГКЦ стала монографія відомого прикарпатського науковця В. Марчука «Українська греко-католицька церква. Історичний нарис» [324]. Дослідник, аналізуючи процеси в середовищі греко-католицького духовенства у 1946–1989 рр., наголошує на провідній ролі підпільної УГКЦ у збереженні національної ідентичності та ментальних особливостей західноукраїнського населення. В іншій монографії «Церква, духовність, нація» проаналізовано діяльність УГКЦ та її роль у національно-культурному і духовному житті, процесі формування національної самосвідомості та морально-етичних цінностей українського народу протягом усього ХХ ст. [325].

Однією із небагатьох узагальнюючих монографій з досліджуваного періоду є роботи відомого полтавського науковця В. Пащенка [340; 341]. Особливо детально автор висвітлив безуспішні спроби уповноважених Ради у справах релігії в УРСР нейтралізувати греко-католицьке релігійне підпілля, в тому числі і на території деканатів Станіславівської єпархії. Обґрунтованим видається авторський висновок про те, що тоталітарна держава не здатна була забезпечити громадянам демократичні права і свободи, не вміла і не хотіла врегулювати конфліктні ситуації, що виникали у питаннях віри, роблячи ставку на силове розв'язання проблеми [340, с. 590].

У монографічному дослідженні І. Пилипіва «Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Східної Галичини (1918–1939 рр.)» [345] науковець стверджує, що Греко-католицька церква відіграла важливу роль у процесах державотворення ЗУНР та формуванні інституту греко-католицького капеланства в структурі УГА. Проаналізувавши політику Церкви у сфері освіти й опікунської діяльності, добродійні заходи на ниві соціального захисту населення, автор прийшов до висновку, що на фоні польської урядової політики асиміляції національних меншин ГКЦ відігравала роль національно-духовного й морального чинника, тісно пов'язаного з національно-історичними та християнськими звичаями і традиціями українського народу.

Проблематика взаємостосунків державних і церковних структур в УРСР після визволення її територій від гітлерівців вперше висвітлюється у монографії відомого київського науковця Олександра Лисенка [306]. Дослідник на новому археографічному матеріалі аргументовано доводить, що процес ліквідації УГКЦ шляхом злиття її з РПЦ був організований не знизу, а згори державними органами влади, останні нерідко здійснювали свої задуми «руками» РПЦ та її ієрархів.

Опираючись на широку джерельну базу, прикарпатський історик Церкви І. Андрухів у монографіях і статтях поетапно проаналізував процес ліквідації радянською владою УГКЦ на Станіславщині [212; 213; 214; 215; 216; 217; 218]. У контексті висвітлення цих подій історик розкрив сплановану акцію ліквідації

василіанського жіночого монастиря, етапи виселення з приміщення обителі монахинь, закриття монастирів сестер служебниць [213, с. 150–153]. У монографії І. Андрухів та А. Француза «Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959)» [221] дано ґрунтовний аналіз суспільно-політичного життя на Прикарпатті, нормативно-правового «забезпечення» дій радянської влади проти українського визвольного руху та УГКЦ. Однак, автори лише оглядового торкнулися окремих аспектів релігійного життя в Станіславівській єпархії та діяльності її владики Г. Хомишина. Документальні свідчення про репресивні дії радянської влади по відношенню до греко-католицького духовенства і чернецтва, закриття монастирів і руйнацію культових споруд І. Андрухів та о. П. Кам'янський наводять у монографії «Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кінці 30-х – 50-х роках ХХ ст.» [220].

Тематиці псевдособору 1946 р. свої наукові дослідження присвятили Н. Концур-Карабінович [295; 296; 297; 298; 299] та Р. Шляхтич [389]. Івано-Франківська дослідниця Н. Концур-Карабінович на основі фахового опрацювання першоджерел розглядала особливості ліквідації УГКЦ, проаналізувала насильницький характер і штучність розриву унії та процесу «возз'єднання» з РПЦ, репресивні механізми впливу держави на ієрархів, зокрема митрополита А. Шептицького та Й. Сліпого, священників і віруючих УГКЦ [295, с. 95].

Державно-церковним відносинам присвятила свою монографію «Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-х – початок 1970-х рр.» дослідниця Н. Шліхта [388]. Авторка наукової роботи розкриває життя православної громади в Українській РСР у повоєнні десятиліття, коли її єдиним легальним представником була РПЦ. Н. Шліхта доходить висновку, що замість очікуваної православізації Західної України «возз'єднані» священники привнесли греко-католицькі практики у релігійне життя Українського екзархату РПЦ [388, с. 367–382].

Монографічне дослідження В. Войналовича [247] містить результати комплексного дослідження політики Комуністичної партії і Радянської держави

щодо релігій та релігійних інституцій в УРСР у 1940–1960-х рр. На великому фактичному матеріалі розкривається природа, зміст і характер еволюції цієї політики, специфіка її застосування як на різних історичних етапах, так і відносно всіх головних суб'єктів конфесійної сцени України того періоду. Аналізуються політичні механізми здійснення релігійної політики, задіяний правовий інструментарій, а також методи, які застосовував апарат тоталітарної держави для викорінення інституційованої релігійності населення тодішньої УРСР.

Конфесійні трансформації в контексті державної політики 1940–1960-х рр. висвітлено в монографії тернопільського історика Я. Стоцького [368]. Розкриваючи державну політику щодо релігій, автор окрему увагу присвячує ролі галицьких єпархій РПЦ в опрацюванні переважно греко-католицького регіону та діяльності обласних уповноважених Ради у справах РПЦ та уповноважених у справах релігійних культів. Дослідник наводить статистичні дані, що 80 % греко-католицького духовенства перейшло у Московський патріархат. Решту духівників УГКЦ пішли у концтабори. Водночас не потрібно вважати, що тих 80 % священників стали православними одразу, оскільки процес опрацювання тривав до кінця 1960-х рр. [368, с. 439–448].

Проблему ліквідації УГКЦ, підпільне служіння греко-католицького духовенства, чернецтва і мирян на території Тернопільської області Я. Стоцький представив в ще одній монографії «Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини (1946–1989)» [369], та ряді наукових статей [361; 362; 363; 364; 365; 366; 367]. Автор розкрив переслідування УГКЦ радянською партійно-тоталітарною системою, опираючись передусім на матеріал архівних справ фондів Державного архіву Тернопільської області, неопублікованих усних джерел, опублікованих спогадів та ін.

Концептуальні засади освітньої доктрини УГКЦ в Радянській Україні розглянуті в наукових дослідженнях Ю. Щербяка [384; 385; 386]. Науковець стверджував, що войовничий атеїзм радянської школи призводив до розриву

шкільного виховання та родинного, до створення подвійної моралі у школярів. Особлива увага в «катакомбній» Церкві зверталася на активне залучення молоді до релігійних практик, вивчення основ християнської віри та моралі. Цю важливу справу брали на себе у більшості випадків сестри-монахині і побожні жінки [384, с. 435].

Доволі цікаву думку висловила авторка статті «Між опором і пристосуванням: греко-католицьке підпілля в системі радянського тоталітаризму» Н. Дмитришин [265]. Дослідниця зазначає, що пристосування греко-католиків у радянський час відбувалося без «суттєвих затрат власної тотожності». Спираючись на біографічні інтерв'ю та архівні документи, Н. Дмитришин запропонувала типологію пристосування та опору греко-католицького духовенства у чотирьох вікових групах (1900, 1920, 1940 і 1960 років народження).

Важливим для дослідження виявився збірник «Літургія підпільної Церкви», упорядкований о. І. Говерою [304]. Опираючись на спомини безпосередніх учасників подій, дослідник зосередив основну увагу на висвітленні греко-католицьких богослужінь у період нелегального існування Церкви, найважливіше місце серед яких займала Свята Літургія. У книзі показано умови підпільного служіння в «домашніх церквах», на цвинтарях і відпустових місцях, яке, зазвичай, відбувалось вночі при зашторених вікнах. Автор доходить до висновку, що «Літургія була важливою для духовного життя як священників, так і вірних, ставала головним джерелом духовної поживи» [304, с. 15].

Деякий час трохи осторонь залишалася проблематика дослідження ролі, яку виконували в процесі діяльності «катакомбної Церкви» її прості віряни, що в багатьох випадках показували героїчні зразки самопожертви заради рідної віри, ставлячи під загрозу репресій існування не тільки своє життя, а й цілих родин. Інтерес до вивчення внеску греко-католицького мирянства у процес збереження і легалізації УГКЦ зріс на початку ХХІ ст. Особливої уваги заслуговує монографічне дослідження О. Жерноклеєва «Третій чин. Миряни в

католицьких чернечих спільнотах: Нариси історії» [278]. У книзі висвітлюються основні віхи історії відгалужень чернечих орденів і згромаджень Католицької церкви. Показано складний історичний шлях терціаріїв упродовж XIII – початку XXI ст., особливості їхньої духовності, еволюцію організаційних форм і засад, сучасний стан. Зроблено спробу окреслити природу й сутність суспільного феномену, що вже понад вісімсот років тому дістав назву «Третій орден». Окремо автор зупиняється на вивченні підпільної діяльності терціаріїв Прикарпаття в 1970–1980-х рр. Автор узагальнює, що світські відгалуження чернечих згромаджень відіграли важливу роль у забезпеченні нелегального функціонування УГКЦ аж до її виходу з підпілля наприкінці 1980-х рр.

Важливим для дослідження виявилися публікації сучасного дослідника Р. Бойка [226; 227; 228; 229; 230; 231; 232; 233; 234; 235], які торкаються проблеми протидії віруючих ліквідації УГКЦ, особливостей греко-католицького релігійного підпілля. Проаналізувавши документи НКДБ, дослідник вважає, що населення Галичини відрізнялося релігійністю, а тому владі було важко насадити у суспільстві історико-географічного регіону радянський спосіб мислення та контрольоване органами держбезпеки російське православ'я.

Окрему групу становлять публікації сучасних науковців про історичний розвиток чернецтва. Чіткий огляд чернечих чинів і згромаджень підпільної УГКЦ зроблено у спільній статті Ярослава Глистюка та Олега Турія [249]. На основі джерел усної історії автори описують особливості підпільного чернечого життя, коли монахи чи монахині носили світський одяг і мешкали по дві-три особи на квартирах мирян греко-католицького віросповідання [249, с. 368].

Серед сучасних істориків монаший Чин святого Василія Великого, його чоловічу «гілку», внесок у релігійне, культурне та політичне життя українського народу досліджував П. Шкрабюк [387]. Аналізуючи особливості діяльності ЧСВВ у часи тоталітарного режиму, автор заявляє, що василіяни

виступили проти «Ініціативної групи» з ліквідації УГКЦ 1946 р., активно діяли в підпіллі.

Фундаментальною працею з історії жіночої «гілки» ЧСВВ є історична розвідка с. С. Сало «Провінція Пресвятої Тройці сестер Чину святого Василя Великого. Нариси з історії» [353]. Дослідження висвітлює становлення і розвиток монастирів сестер-василіянок у міжвоєнний період та їх закриття в умовах репресій УГКЦ, ув'язнення і заслання сестер у радянські тюрми й табори, життя та служіння в підпіллі. Історична розвідка про ЧСВВ цінна тим, що авторка сама пережила часи підпілля і переслідування, багато подій описує як безпосередній очевидець і член спільноти.

Дослідниця О. Кіс у монографії «Слугині світла» [288] висвітлює історичний розвиток спільноти сестер Служебниць. В основу своєї праці вона поклала життєписи десяти монахинь Згромадження ССНДМ, які особисто зібрала і впорядкувала. Для нас цінність мають біографії трьох сестер – с. Порфирії Грень, с. Дарії Градюк і с. Миколаї Глоговської, діяльність яких у певні роки була пов'язана з історією Станіславівської єпархії [288, с. 13–38, 157–184, 185–202].

Історії чернечої спільноти сестер василіянок присвятив свою монографію «Твердиня віри. Історія Станіславського (Івано-Франківського) монастиря сестер василіанок» Б. Савчук [352]. Автор зосередив значну увагу на історії монастирської обителі в період підпільної діяльності УГКЦ, висвітлив долю черниць, їх педагогічну діяльність у контексті зміни історичних обставин. Дослідник використав спогади та листування монахинь, на основі документів подав інформацію про відродження Івано-Франківського монастиря в 1990-х рр.

Значний науковий інтерес становлять наукові статті Ольги (с. Андреї, ЗСМ) Маслій, присвячені діяльності жіночих спільнот УГКЦ у період нелегального існування Церкви [314; 315; 316; 317; 318; 319; 320; 321; 322; 323]. В основі дослідження покладено широке коло джерел, серед яких особливе місце посідають матеріали з архівів згромаджень, монастирські

хроніки, а також записані інтерв'ю літніх монахинь, які з власної історії життя відтворили події півстолітньої давності. Дослідниця приходиться до висновку, що черниці від часу закриття монаших обителей, змінивши зовнішні форми монашого життя, продовжували жити, по суті, чернечим повсякденням, але в «катакомбних» умовах. Щоправда, з огляду на несприятливі політичні обставини і побоювання нових репресій розвиток чернечих спільнот проходив дуже повільно [317, с. 305–306].

Особливий науковий інтерес сучасних дослідників привертає тематика легалізаційного процесу Церкви. Становище УГКЦ у контексті державно-церковних відносин в Україні в кінці 1980-х – на початку 1990-х рр. висвітлює у своїх наукових розвідках Т. Бублик [237; 238]. Дослідник звертає увагу на внесок греко-католицького духовенства та мирян у питання забезпечення свободи віросповідання в СРСР. Проблематика піднесення руху за легалізацію УГКЦ, утворення громадських організацій, розгортання «мітингової демократії» на Прикарпатті в досліджуваній період стала сферою наукового зацікавлення івано-франківського дослідника С. Кобути [289; 290; 291; 292].

Історія Станиславівської єпархії, як складова УГКЦ, викликає значний інтерес у дослідників різних спеціальностей – богословів, релігієзнавців, істориків.

Радянська історіографія не виокремлювала історію окремих адміністративно-структурних одиниць УГКЦ. Тому вперше дана проблематика була висвітлена у статті діаспорного дослідника П. Ісаїва «Історія міста Станіславова», в якій автор коротко розглянув в окремому розділі діяльність чотирьох станиславівських греко-католицьких єпископів від створення єпархії до 1946 р. [283].

Значно зріс інтерес до вивчення історії єпархії, як і УГКЦ в цілому, після проголошення державної незалежності. У цьому контексті варто відзначити наукову розвідку В. Полека [349], яка містить короткий аналіз історії Галицької митрополії і Станиславівської єпархії. Однак, релігійна історія періоду підпілля

на сторінках даного видання висвітлена фрагментарно, архівні матеріали практично відсутні.

Вперше ґрунтовно до вивчення історії Станиславівської єпархії УГКЦ підійшов івано-франківський історик Р. Делятинський. Обмеживши верхню хронологічну межу свого монографічного дослідження 1900 р., автор звертає увагу на причини і особливості виокремлення окремої релігійної інституції у структурі УГКЦ та аналізує діяльність її перших єпископів [261]. Вивчення актуальних проблем Історії Станиславівської греко-католицької єпархії знайшло відображення у подальших наукових розвідках Р. Делятинського [258; 259]. Зокрема, заслуговує на увагу біографічний нарис [260], присвячений греко-католицькому священику О. Русину. На прикладі діяльності одного священика дослідник розкриває особливості ліквідації УГКЦ в Галичині за допомогою шантажу і репресій проти непокірного духовенства. Також івано-франківський дослідник піднімає питання канонічної правонаступності сучасної Івано-Франківської митрополії від Станиславівської єпархії, включно із визначенням ряду її єпископів – ординаріїв (єпархів) та помічників і генеральних вікаріїв, особливості змін адміністративно-територіального поділу єпархії в умовах легалізації та становлення УГКЦ [258].

Узагальнюючо-оглядовий характер носить монографія о. І. Луцького [310], виклад подій автор розпочинає від моменту заснування Станиславівської єпархії УГКЦ до середини 1990-х рр. Важливе місце у дослідженні займає процес ліквідації Церкви і перехід Станиславівської єпархії у підпілля. Дослідник стверджував, що, незважаючи на застосування репресивних методів жоден єпископ не перейшов під юрисдикцію РПЦ, а значна кількість духовенства була ув'язнена і відправлена на заслання. На підтвердження своїх слів автор подає короткі біографічні дані отців, які відмовились прийняти православну віру і зазнали репресій.

Особливої уваги заслуговує колективна монографія І. Андрухіва, О. Лисенка, І. Пилипіва «Станіславська (Івано-Франківська) єпархія Греко-Католицької Церкви крізь призму століть: історико-релігійний аспект» [219],

яка містить цінний матеріал з теми дослідження. На основі серйозної джерельної бази автори розкрили особливості становлення єпархії, її організаційно-кадрове зміцнення, створення та діяльність релігійно-просвітницьких товариств, аналізується діяльність станиславівського єпископату.

Аналізуючи розвиток та діяльність релігійних інституцій в умовах першої радянської країни та під час нацистського окупаційного режиму, автори доводять, що, незважаючи на військові перипетії, УГКЦ продовжувала багатогранну діяльність у духовному, суспільному, культурному та національному напрямках [219, с. 262].

Автори прослідковують спроби ієрархів зберегти статус УГКЦ, переведення греко-католицьких громад під юрисдикцію РПЦ, особливості «катакомбного» періоду та виникнення руху за відновлення Церкви у 5-6 розділах монографічного дослідження. Однак, слід зауважити, що в науковому дослідженні відсутні джерела усної історії – спогади очевидців подій. Тому внутрішнє життя греко-католицького релігійного підпілля (функціонування «домашніх» церков і монастирів, проведення богослужінь, діяльність духовних семінарій та ін.) не знайшло висвітлення на сторінках даного видання.

Історію головного кафедрального собору в м. Івано-Франківську та діяльність перших станиславівських єпископів проаналізував В. Грабовецький у монографічному дослідженні «Сторінки літопису Івано-Франківського Кафедрального Собору Святого Воскресіння» [252]. Зокрема, автор приділяє увагу архітектурній побудові та розписам храму. Історія собору у часи підпорядкування РПЦ висвітлена доволі фрагментарно, дослідник окремо зупиняється на аналізі біографічних даних станиславівських підпільних єпископів С. Дмитерка і П. Василика [252, с. 56–62].

Все більшою популярністю серед широкого загалу українських науковців користується історична персоналістика, як окремий напрям історіографічних досліджень. Сучасні українські дослідники звертають увагу на діяльність греко-

католицьких митрополитів та станиславівських єпископів у період радянського тоталітаризму.

Діяльність митрополита А. Шептицького висвітлена в науковій розвідці М. Литвина [307]. На основі документального матеріалу автор відзначає внесок глави Церкви в державно-політичне і національне життя України.

Івано-франківський дослідник О. Єгрешій у своїй монографії «Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча» [274] на основі багатоджерельної бази об'єктивно аналізує пастирську та суспільну діяльність станиславівського владика. Історик вважає, що під час радянської західноукраїнських земель 1939–1941 рр. та в період німецько-фашистської окупації 1941–1944 рр. Г. Хомишин зосередився на душпастирстві, не займався активною суспільно-політичною і культурно-просвітницькою діяльністю. Владика залишився вірним своїм принципам – лояльно ставитися до пануючої влади, не порушувати її законів та розпоряджень.

Першу історичну розвідку, присвячену вивченню особи підпільного греко-католицького єпископа П. Василика, зробив о. Володимир Гук [254]. Центральне місце в його дослідженні займає аналіз арештів владика у 1947 і 1959 рр. Автор звертає увагу на географію священничого служіння о. П. Василика.

Душпастирська діяльність підпільного єпископа П. Василика знайшла відображення і на сторінках літературно-документального видання, упорядкованого В. Плахтою [333]. На тлі життя П. Василика показано цілу епоху історії УГКЦ та складні релігійні й суспільні процеси того часу. У праці окреслено становлення особистості владика, починаючи з його дитячих та юнацьких років, впливу родинного виховання на майбутнє життя душпастиря, його життя і діяльність в умовах тюрем і заслань, початок священничого служіння. Особливу увагу упорядники приділили нелегкій праці священнослужителя у «катакомбний» період історії Церкви, а також боротьбі за легалізацію УГКЦ, безпосереднім учасником і керівником якої був П. Василик.

Видання містить спогади парафіян, священнослужителів і родини отця, офіційні документи, фотографії про життя і духовну працю владики.

Заслуговує на увагу наукове дослідження о. І. Пелехатого, присвячене особі довголітнього професора морального богослов'я Станиславівської духовної семінарії, підпільному єпископу Симеону Лукачу [380]. Книга складається з двох частин. Перша – життєпис владики, друга – друкована і рукописна спадщина Симеона Лукача, яка вціліла у роки гонінь радянського атеїстичного режиму. Автор доводить, що життя і духовний подвиг С. Лукача – яскравий приклад безстрашного служіння Христові та Церкві, незважаючи на репресії, постійний терор та мучеництво.

Подем апробації наукових ідей, нових методологічних підходів, дослідницького інструментарію стали конференції та круглі столи, присвячені досліджуваній нами проблемі. Такого характеру форуми відбулися у м. Львові: конференція «Правда визволить», приурочена 25-літтю легалізації УГКЦ (6 листопада 2014 р.) [350], круглий стіл «Катакомбна Церква», присвячений 20-й річниці виходу УГКЦ з підпілля (Львів, 13 травня 2009 р.) [285; 367]. На цих наукових майданчиках були підняті такі питання: релігійне життя у «катакомбний» період; окремі аспекти контактів УГКЦ і Ватикану; правові аспекти легалізаційного процесу українських греко-католиків. На тлі загальної історії Церкви знайшли відображення наукові розвідки про особливості чернечого життя у період тотального переслідування.

Дослідження про становище Церкви в умовах тоталітарного комуністичного режиму проводять науковці Інституту історії Церкви при Українському католицькому університеті у м. Львові. На основі спогадів очевидців та активних учасників підпілля, документів державних архівів, фотографій з приватних збірок вчені опублікували в 2014 р. книгу «До світла Воскресіння крізь терни катакомб. Підпільна діяльність та легалізація Української Греко-Католицької Церкви» [270]. Дослідження відображає, в основному, три важливі етапи в історії УГКЦ в середині і другій половині

XX ст.: насильницьку ліквідацію Церкви, «катакомбний» період існування в підпіллі та процес легалізації в 1989 р.

Значну наукову роботу проводить Івано-Франківський Богословський університет імені Івана Золотоустого, організовуючи наукові конференції: «Івано-Франківська митрополія в історичному розвитку та організаційній структурі УГКЦ» (м. Івано-Франківськ, 2015 р.); «Митрополит Андрей Шептицький в релігійно-церковному і громадсько-культурному житті України до 150-річчя від дня народження» (м. Івано-Франківськ, 2015 р.); «Львівський псевдособор 1946 р. у процесі ліквідації Греко-Католицької Церкви радянським режимом (до 70-х роковин)» (м. Івано-Франківськ, 2016 р.). На цих наукових форумах дослідники на тлі загальної історії Церкви торкалися окремих аспектів історичного розвитку діяльності греко-католицького духовенства, чернечих спільнот і мирян у період тотального переслідування радянського режиму 1940–1980-х рр. [248; 271; 301; 311; 312; 328; 336].

На сьогодні захищено низку дисертаційних досліджень, присвячених історії УГКЦ досліджуваного періоду. Зокрема, Н. Концур-Карабінович дослідила Львівський собор 1946 р. у контексті антиунійної політики радянського тоталітарного режиму [412]. І. Андрухів проаналізував політику радянської влади у сфері релігії та конфесійне життя на Прикарпатті в 1940–1980-х рр. [407]. Опір греко-католицького духовенства Львівської архієпархії в умовах переслідування радянською владою в 1944–1950 рр. висвітлила С. Гуркіна [410]. Н. Сердюк охарактеризувала репресії радянських органів державної безпеки щодо УГКЦ в 1944–1949 рр. [414]. УГКЦ в контексті державно-церковних відносин в Україні впродовж 1985–1991 рр. дослідив Т. Бублик [409]. Сферою наукового зацікавлення Р. Бойка є особливості протидії українських греко-католиків політиці радянської влади [408]. Дисертаційне дослідження І. Стасюк розкриває історичний розвиток жіночих чернечих спільнот на території Станиславівської єпархії наприкінці ХІХ – у першій половині ХХ ст. [415]. Р. Делятинський розглянув історію Станиславівської єпархії від часу заснування до середини 1940-х рр. [411].

Особливості історичного розвитку жіночого чернецтва Галичини у період підпілля 1940–1980-х рр. дослідила О. Маслій [413].

Таким чином, огляд радянської, сучасної української, діаспорної та зарубіжної історіографії підтверджує наявність серед дослідників, особливо в період політичної незалежності України, значного інтересу до історії УГКЦ. Наукові розвідки різних авторів суттєво відрізняються між собою. Радянська історична думка під впливом комуністично-атеїстичної методології висвітлювала історичний розвиток УГКЦ виключно з негативного боку. Водночас історики української діаспори намагалися протиставити свої дослідження вузькокласовій радянській методології, спростували твердження про «самоліквідацію» УГКЦ на Львівському соборі 1946 р., висвітлювали репресивні дії органів влади по відношенню до греко-католицького релігійного підпілля. Їхні дослідження опиралися на вузьку джерельну базу, адже документи архівних установ Радянського Союзу були для них недоступними, хоча вони заповнювали джерельну прогалину спогадами безпосередніх учасників подій та матеріалами, які зберігалися у фондах Ватикану.

Сучасна російська історіографія продовжує відстоювати започатковану радянськими науковцями думку про «антидержавну» та «антинародну» політику УГКЦ і стоїть на позиції «справедливої» ліквідації Церкви Львівським псевдо собором 1946 р. В центрі уваги зарубіжної історіографії є дослідження біографічних даних греко-католицьких священиків і монахинь, які зазнали переслідувань від органів радянської влади.

Після проголошення незалежності України в 1991 р. в історичних дослідженнях з церковної тематики спостерігається поступовий перехід до більш вузьких тем та перетворення їх у самостійні об'єкти вивчення. Пріоритетними темами залишаються питання релігійно-державних відносин, становище духовенства та віруючих у Галичині, факти протистояння церкви і влади в умовах тоталітарних режимів, процес ліквідації УГКЦ, доля греко-католицьких священиків і віруючих. Попри наявні наукові праці і численні публікації, малодослідженою залишається історія становлення і розвитку

окремих єпархій УГКЦ, питання про внесок духовенства, чернецтва і вірних Станиславівської церковно-релігійної інституції в історичний розвиток Церкви в «катакомбний» період.

1.2 Характеристика джерел

Для всебічного висвітлення теми дисертаційного дослідження проаналізовано масив виявлених та доступних на даний час речових, писемних, усних і візуальних пам'яток. Документи поділено на кілька груп: 1) неопубліковані архівні матеріали; 2) збірники опублікованих документів; 3) статистичні матеріали; 4) спогади очевидців, 5) матеріали періодичних видань, 6) речові джерела, зібрані у музейних установах і приватних колекціях.

Основу дисертаційної роботи становлять неопубліковані документи і матеріали фондів Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), Державного архіву Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), Державного архіву Львівської області (Держархів Львівської обл.), Державного архіву Тернопільської області (Держархів Тернопільської обл.), Інституту історії церкви Українського католицького університету (ІІЦ УКУ), Архіву Служби Безпеки України в Івано-Франківській області (Архів СБУ в Івано-Франківській обл.). Головна увага зосереджена на документах, які розкривають особливості функціонування Станиславівської єпархії УГКЦ у період підпілля, її внутрішній структурі, чернечих спільнотах, характеризують побут і діяльність греко-католицького духовенства, мирян і монаших згромаджень.

Важливими для нашого дослідження стали матеріали ЦДАГО України. У фонді 1 «Центральний комітет Комуністичної партії України. Документи загального відділу ЦК Компартії України (секретна частина)» зібрано значний пласт документації щодо діяльності державних органів влади у релігійній сфері. В архівних справах цього фонду подані вказівки вищих органів влади щодо методів і засобів боротьби з активними прихильниками УГКЦ у західних

областях України (спр. 872) [11]. Доповідні записки і звіти уповноважених Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по УРСР містять інформацію про притягнення активnodіючих священиків до адміністративної і кримінальної відповідальності, про розширення мережі навчальних закладів для атеїстичного виховання населення. Також поміщені інструкції і записки вищих органів влади щодо остаточної ліквідації монастирів «колишньої уніатської церкви», що діяли до 1950 р.: Милосердя св. Вінкентія (спр. 5667) [4]. Доповідні записки, інформації уповноваженого Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по Українській РСР відображають сплановане, поетапне закриття чернечих обителей.

У фонді зосереджений матеріал про фіксування представниками КДБ та обкомів Комуністичної партії інформації щодо структури підпільної Церкви на протязі 1946–1989 рр.: розвиток чернечих спільнот (спр. 663) [10], повідомлення про кількість священиків і монахів, що проживали на території західних областей України (спр. 1640) [3], про «основні напрямки закордонної католицької і уніатської радіопропаганди» (спр. 3330) [12]. Зокрема, в одній із архівних справ містяться цікаві відомості про богослужіння за греко-католицьким обрядом віруючих с. Надорожна Тлумацького району Івано-Франківської області [8].

Доповідні записки мають важливе значення для висвітлення політики державної влади щодо греко-католицького духовенства і мирян у контексті антирелігійної пропаганди. Серед архівних справ фонду міститься також інформація про початки легалізації УГКЦ у другій половині 1980-х рр. [12; 13].

Отже, опрацьовані матеріали в ЦДАГО України дали змогу висвітлити зміст антирелігійної політики радянської держави щодо Церкви.

У дослідженні використані архівні свідчення, виявлені у ЦДАВО України. Наявний комплекс документів сформувався з матеріалів вищих і місцевих органів влади республіки та церковних організацій. Вони зосереджені у фонді 4648 «Уповноважений Ради у справах Російської Православної Церкви при Раді Міністрів СРСР по Українській РСР». Тут знаходяться документи про

діяльність апарату уповноважених Ради у справах Російської Православної Церкви при Раді Міністрів СРСР по Українській РСР, що дозволили з'ясувати механізми та методи діяльності цих структур, їхній вплив на формування системи державно-церковних відносин. Більшість наявних документів – це доповідні уповноважених західних областей УРСР, які фіксують інформацію про небажання духовенства і вірних переходити у середовище РПЦ після Львівського собору 1946 р. (спр. 175) [16], повідомлення про функціонування таємних навчальних закладів для підготовки молодого покоління греко-католицьких душпастирів (спр. 169) [18]. Окремий корпус джерел цього фондосховища стосується особливостей підпільного служіння духовенства, викриття мережі «домашніх церков і монастирів» у західних областях УРСР (спр. 34, 157) [15, 17; 19].

Таким чином, опрацьовані документи фонду 4648 ЦДАВО України дають можливість простежити особливості внутрішнього життя греко-католицького підпілля на теренах Станіславівської єпархії.

Найбільше неопублікованих документів ми почерпнули з фондів місцевих фондосховищ – державних архівів Івано-Франківської, Львівської і Тернопільської областей. В часи панування тоталітарного режиму вони зберігалися під грифом «Цілком таємно», що свідчить про важливість релігійного питання в Радянському Союзі. Архівні справи містять документи органів державної влади та місцевого самоврядування, які безпосередньо стосуються релігійних питань і відображають розвиток ситуації в регіоні та непрості державно-церковних взаємини. Справи фондів Р-388 «Уповноважений Ради в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР у Станіславській (Івано-Франківській) області» та Р-389 «Уповноважений Ради в справах православної церкви при Раді Міністрів СРСР у Станіславській (Івано-Франківській) області» відображають інформацію щодо політики радянської влади у сфері релігійного та конфесійного життя Прикарпаття.

Архівний корпус першого фонду (Р-388) Держархіву Івано-Франківської обл. вміщує звіти і статистичні зведення, таблиці про наявність релігійних

громад, кількість товариств, діючих храмів з 1944 до 1989 рр. (дані систематизовані по районах і містах області). Тут містяться матеріали, які стосуються процесу об'єднання УГКЦ з РПЦ на території Станіславської області (спр. 32) [34]. В інформаційних звітах зафіксовані відомості про греко-католицьке духовенство і чернецтво (вік, освіта, рукоположення на священство, вступ до монастиря, належність до чернечого згромадження), списки священників і монахинь, які відмовились перейти у православ'я (спр. 32а,) [35]; відомості про чернечі обителі Станіславівської єпархії [30; 31; 32; 33; 37; 38; 39; 40] списки монахів і монахинь коломийського монастиря згромадження сестер служебниць станом на 1945–1946 рр. (спр. 36) [36], с. Микуличин Яремчанського району (тепер Яремчанської міськради Івано-Франківської обл. (спр. 50) [41]; матеріали щодо використання будівлі колишнього жіночого монастиря в м. Івано-Франківську (спр. 51) [42]; документи про діяльність обителі сестер милосердя (спр. 67) [43]; відомості про нелегальні богослужіння, організовані «невозз'єднаними» священниками (спр. 8) [22]. Упродовж 1978–1987 рр. уповноважений в справах релігії по Івано-Франківській області щорічно подавав звіти до вищих органів влади про діяльність «уніатів, покутників, колишніх монахів і монахинь». Вони відображають статистичні дані про священників і монахів, які проживали на території області, та про дотримання ними законодавства «про культу» [44; 45; 46; 47; 48; 49; 50; 51; 53; 54; 55]. Матеріали фонду Р-388 містять відомості про боротьбу духовенства і вірних Прикарпаття за дотримання законодавства про свободу совісті в Радянському Союзі (спр. 215) [57], висвітлюють збір підписів за реєстрацію греко-католицьких громад (спр. 216) [58] та протидію радянських органів легалізаційному процесу (спр. 191) [52].

В архівних справах фонду Р-389 зберігаються директиви, вказівки очільникам районів щодо використання приміщень діючих і закритих монастирів і церков (спр. 5) [59], ухвали про посилення податкового тиску на священників для закінчення процесу «ліквідації унії» (спр. 6) [60] та переходу на православний обряд (спр. 15) [63]. Дані про душпастирську працю

о. З. Кісилевського та о. П. Василика, активну релігійну діяльність вірних у населених пунктах Тлумацького району Івано-Франківської області міститься у спр. 18 і спр. 19 [64; 65].

Дослідницьку вартість становлять кримінальні справи фонду Р-2157 «Репресовані та реабілітовані» священників Р. Бахталовського (спр. 7497П), І. Вальницького (спр. 5661П), Г. Гавдуника (спр. 13254П), С. Лукача (спр. 4733П) та С. Малофея (спр. 9893П), передані за часів незалежності України Службою безпеки України в Івано-Франківській області у фонди Держархіву Івано-Франківської обл. [66; 67; 68; 69; 70]. Справи містять детальну інформацію про біографічні дані греко-католицьких священників, причини їхнього ув'язнення, перебіг слідства, вирок та дані про місце, де засуджені відбували покарання.

Для відображення процесу підготовки та проведення партійними і радянськими органами влади Львівського церковного собору 1946 р. нами було використано дві справи з фонду Р-1332 «Уповноважений Ради у справах релігії при РМ СРСР по Львівській області», які знаходяться у Держархіві Львівської обл. [71; 72].

У дисертаційній роботі використані джерельні матеріали Держархіву Тернопільської обл. Архівні справи фондів Р-3239 («Уповноважений Ради в справах релігійних культів у Тернопільській області»), Р-3240 («Уповноважений Ради в справах Російської православної церкви при РМ СРСР по Тернопільській області 1945–1965 р.») та Р-3241 («Уповноважений Ради в справах релігій при РМ СРСР по Тернопільській області») дали можливість на основі щоквартальних і щорічних звітів за 1945–1989 рр. уповноваженого Ради в справах релігійних культів та уповноваженого Ради в справах Російської православної церкви при РМ СРСР по Тернопільській області (з 1965 р. – об'єднані в Раду в справах релігій) дослідити духовне служіння підпільної УГКЦ на території області, з'ясувати особливості атеїстичної пропаганди в радянській Україні.

В архівних справах фонду Р-3239 подано статистичні дані про перехід греко-католицького духовенства і релігійних громад під юрисдикцію РПЦ (спр. 3, спр. 5) [73; 74]. Інформація про поширення впливу РПЦ у Тернопільській області зібрана у фонді Р-3240 – несприйняття віруючими священиків, які «возз'єдналися» з російським православ'ям і відмова відвідувати храми, переведені під юрисдикцію РПЦ (спр. 3; спр. 17) [76; 79], дотриманням духовенством греко-католицької обрядовості під час богослужінь (спр. 19) [80].

Звіти уповноваженого Ради в справах релігії містяться у фонді Р-3241, де у справах 49, 87, 99 подана загальна інформація про релігійну ситуацію на території Тернопільської області [90; 91; 92], активізацію підпільного духовенства у боротьбі за релігійну свободу (спр. 48) [83; 89] та організацію підпільних богослужінь і функціонування «домашніх монастирів» на території Тернопільщини (спр. 107) [85]. Значний пласт документів стосується участі греко-католиків області в боротьбі за відродження Церкви (спр. 121, спр. 129) [85; 94].

Проаналізований наявний архівний корпус фондів місцевих архівів України засвідчує про те, що радянські спецслужби та уповноважені РСРПЦ, РСРК чи РСР насамперед акцентували увагу на опорі греко-католиків радянській атеїстичній політиці. Однак немає жодних підстав довіряти звітам органів офіційної влади, оскільки радянські чиновники зрідка виїжджали на місце і здебільшого свої повідомлення писали на основі непрямих свідчень. До того ж уповноважених цікавили лише окремі аспекти діяльності «упірних уніатів», а з огляду на високий рівень конспірації у середовищі «катакомбної» Церкви їхні знання про підпілля могли бути досить обмеженими.

Важливе місце серед неопублікованих першоджерел займають матеріали архіву Служби безпеки України. Тут зберігаються кримінальні справи греко-католицьких священиків [95; 96; 97; 98; 99], які дають можливість не тільки простежити трагічну долю окремих священнослужителів УГКЦ, а й при зіставленні з іншими даними відтворити цілісну картину минулих подій.

Багатоманітну інформацію про ведення слідства містять протоколи допитів. Так, зафіксований час початку і завершення допитів дає змогу зазначити, що нерідко отців допитували пізно ввечері, а то й вночі. Кожного з них звинувачували насамперед у зв'язках з німецькими окупантами та українськими націоналістами.

Про період нелегального існування греко-католицького релігійного підпілля в УРСР детальну інформацію подають документи архіву Інституту історії Церкви Українського католицького університету в м. Львові. Цей перший недержавний науково-дослідний заклад незалежної України був створений у 1992 р. для реалізації наукового проекту «Образ сили духу: жива історія підпілля Української Греко-Католицької Церкви». В основу його наукової діяльності було покладено методикау «живої» або «усної» історії – збирання й наукового опрацювання спогадів очевидців про насильницьку ліквідацію УГКЦ атеїстичною радянською владою і релігійне життя її вірних, духовенства та ієрархії в «катакомбах».

У дисертаційному дослідженні залучені інтерв'ю, які провели дослідники львівського архіву Інституту історії Церкви в перші роки після легалізації церковного життя зі священниками, представниками різних чернечих спільнот та вірними УГКЦ. Вони містять цінну інформацію про особливості греко-католицького релігійного підпілля Станиславівської єпархії: ліквідація Церкви, закриття монаших обителей і храмів, пристосування до нелегальних умов релігійного життя, участь у процесах легалізації Церкви тощо. Окремі інтерв'ю розкривають життя репресованих черниць і священників під час заслання й ув'язнення, процес повернення з місць покарання [106; 113; 117; 118; 161]. Детальний аналіз спогадів відображає внутрішнє життя єпархії – особливості проведення нелегальних богослужінь, систему конспірації, використання літургійного посуду та священничих риз, функціонування «домашніх» церков і монастирів. Свідчення черниць, які вступили до монаших спільнот у період нелегального існування, містять дані про мотиви вибору чернечого життя молодими особами, про їхню формацію як монахинь у підпільних умовах.

Надзвичайно цінними є відомості, які висвітлюють здобуття богословської освіти в таємних семінаріях, процес отримання дияконських і священничих свячень. Важливо, що названий архів містить інтерв'ю з людьми, які на сьогодні вже відійшли з життя.

Отже, використання неопублікованих архівних матеріалів значно збагатило джерельну базу дисертаційного дослідження, дозволило проаналізувати політику радянських органів влади в релігійній сфері, особливості протидії релігійних громад і чернецтва насильницькій ліквідації Церкви і поширенню атеїстичної ідеології. Окремі документи органів державної і партійної влади мають суто звітно-інформативний характер, відомості часто формалізовані й досить поверхові.

У роботі використано опубліковані збірники документів, підготовлені істориками і релігієзнавцями. Більшість із них стосується періоду 1940-х рр. і містять документи про форсовану антирелігійну політику радянської влади. Слід виокремити двотомний збірник матеріалів офіційної влади – радянських органів державної безпеки «Ліквідація УГКЦ (1939–1946)» [189; 190]. Він містить 443 документи, присвячених ліквідації УГКЦ та її складових інституцій. Зібрані матеріали – це накази і директиви союзних відомств СРСР для УРСР, вказівки обласним управлінням держбезпеки [189, с. 298, 301] та документи про безпосередню ліквідацію релігійно-церковного життя в Галичині [189, с. 170, 179, с. 554]. Опубліковані документи містять інформацію: про проведення репресивних заходів стосовно греко-католицьких священників [189, с. 81], вказівки з приводу активізації тиску на станіславівського єпископа Г. Хомишина та витяги з його кримінальної справи [189, с. 130, 478]; про «укрупнення» і закриття монастирів та заборону діяльності чернечих згромаджень радянською владою [190, с. 465]; про підготовку і проведення Львівського собору та відгуки духовенства, вірних і закордонної преси на його рішення [190, с. 570, 655].

Матеріал про церковно-релігійне життя в Україні у період радянського тоталітаризму, участь органів державної влади в ліквідаційному процесі

церковних структур і подальшу боротьбу урядовців проти легального існування релігійних осередків УГКЦ зосереджений у збірнику «Нескорена Церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу» [193], підготовлений за науковою редакцією професора В. Сергійчука. У виданні представлено офіційні документи державних установ, інструкції з питань політики щодо Церкви, матеріали місцевих органів влади, а також звернення ОУН та підпільного духовенства із закликом не переходити до російського православ'я.

Своєрідним енциклопедичним виданням з історії переслідування УГКЦ є підготовлене вченими та церковними діячами діаспори видання «Мартирології українських церков» у чотирьох томах. У другому томі «Українська Католицька Церква» [191] вміщено документи й матеріали, на основі яких прослідковується хронологія ліквідації УГКЦ у Радянському Союзі. У виданні подано реєстр замордованих українських владик і духовенства, які відмовились перейти у православ'я.

Соціально-політичну і релігійно-культурну історію Галичини можна проаналізувати на основі пастирських послань вищих ієрархів УГКЦ, зокрема митрополита А. Шептицького. У серії «Пастирські послання митрополита Андрея Шептицького», у чотирьох томах, на сьогодні видані 212 його послань, 81 історично-богословська праця і 30 спільних послань з єпископатом. Третій том пастирських послань митрополита розповідає про найскладніший період у житті галичан та УГКЦ, коли в 1930–1940-х рр. змінювались окупаційні режими, українці не мали своєї держави, панували ненависть і провокації. Основу збірника становлять послання, листи митрополита і акти митрополичого ординаріату періоду німецької окупації Західної України (1941–1944 рр.), а також документи радянських спецслужб за 1939–1944 рр. [198]. Це видання дало можливість розкрити діяльність УГКЦ напередодні Львівського псевдособору 1946 р., вплив духовенства, особисто митрополита в період лихоліть Другої світової війни. Вбачаючи поступовий занепад збудованої ним Церкви, митрополит закликав до спокою і праці, не втрачати своєї віри,

очікуючи відродження Церкви. Діяльність УГКЦ через призму історії окремих єпархій, монаших чинів і згромаджень, суспільно-політичного життя краю 1918–1943 рр. висвітлена в авторській праці Г. Хомишина «Два царства» [185].

Митрополит Йосип Сліпий, який перебрав на себе нелегку ношу керівництва Церквою після смерті А. Шептицького, усвідомлював всю відповідальність за долю греко-католицького духовенства і вірних в умовах панування атеїстичної ідеології. Ще у 1941 р., під час першої радянської Галичини, він підготував «інструкцію», яка містила поради з пристосування до радянських умов життя у підпіллі – «Головні правила сучасного душпастирства» [187]. Митрополит звертав увагу, що душпастирське служіння в радянських реаліях нагадує часи перших християн, тому найпершим обов'язком кожного священика, незважаючи на воєнні часи і лихоліття, є турбота про спасіння душ своїх парафіян. Отець Й. Сліпий закликав священиків стати добрими пастирями і повністю присвятити своє служіння людям, нехтуючи власною безпекою.

До статистичних матеріалів належать «Шематизми греко-католицького кліру Станиславівської єпархії» за кожен рік, де поміщені списки духовних осіб та установ, як правило, не містять наративних відомостей. Ці статистичні збірники є цінним джерелом, оскільки допомагають відтворити кількісні показники духовенства і чернецтва напередодні Другої світової війни крізь призму подальших репресивно-каральних дій радянської влади. Виокремимо високу достовірність статистичних даних, які практично не потребують додаткової перевірки [196].

Важливою ланкою для дослідження проблеми є розгляд мемуарної літератури. Провідною жанровою ознакою мемуаристики є суб'єктивне осмислення певних історичних подій, життєвого шляху конкретно-історичної постаті із залученням документів. Мемуарні праці дають змогу не тільки перевірити й уточнити низку історичних фактів, роль окремих церковних і громадських діячів у подіях церковного життя, але й більш достовірно

відтворити психологічну атмосферу в українському суспільстві напередодні легалізації УГКЦ.

Серед цієї групи джерел доцільно виокремити «Літопис Голготи України» (том другий) [201], більшість документальних свідчень якого висвітлюють агресивну політику радянської влади щодо УГКЦ та містять широкий спектр архівних документів, розсекречених на початку 1990-х рр. Головний стержень опублікованих спогадів очевидців подій – це показ Львівського псевдособору, як відправної точки початку масового терору, свідченням чого стало зростання кількості репресивних заходів радянської каральної системи, спрямованих на знищення УГКЦ.

Цікавими є спогади, опубліковані в тритомнику історико-мемуарному збірнику «Альманах Станиславівської землі». Зокрема, у другому томі поміщено статтю-спогад Івана Скочиласа про родину о. Й. Гірняка, ув'язнення і перебування останнього в сибірських таборах та особливості його душпастирської діяльності у період офіційної заборони Церкви [202]. Третій том, як продовження матеріалів попереднього, висвітлює історію ЧСВВ у період підпілля [195].

Важливою для висвітлення вузлових проблем дисертаційного дослідження є автобіографічна праця о. І. Репели «Літа минають...» [200]. На власному життєвому прикладі отець подає особливості пастирського служіння підпільного священика УГКЦ на теренах Прикарпаття.

П'яту групу джерел складають матеріали періодичної преси, які відображають погляди радянської влади на діяльність УГКЦ. Початок цілеспрямованого наступу на УГКЦ започаткував журналіст і літератор Я. Галан [194]. У статті автор звинувачував церковних ієрархів УГКЦ А. Шептицького та Й. Сліпого у співпраці з нацистами та підпіллям ОУН. Зокрема, він, перекручуючи історичні факти, стверджував, що греко-католицькі церкви ставали «кузнями» антирадянської провокації, а чимало священиків – надійними охоронцями гітлерівських шпигунів і провокаторів, які вдень носили

на грудях хрест, а вночі «озброєні пістолями пліч-о-пліч з ОУНівськими бандитами вбивали радянських активістів [194, с. 4].

Статті подібного антирелігійного та антицерковного змісту неодноразово з'являлися в радянській пресі і пізніше, включаючи наукові та науково-популярні видання. У Радянському Союзі УГКЦ офіційно перебувала поза законом, однак їй присвячували 23,7 % статей періодичної преси (31 % – усіх атеїстичних у івано-франківських щоденних газетах, 25,5 % – тернопільських). Упродовж 1957–1977 рр. тільки «Прикарпатська правда» опублікувала понад 200 антиуніатських матеріалів [370, с. 646]. У пропагандистській статті 1970 р., на сторінках обласної газети було опубліковано статтю «Ідеологія зради і запродавства», в якій греко-католицьку ієрархію було звинувачено у співпраці з нацистами [206]. У наступних публікаціях прихожан УГКЦ – «уніатів-націоналістів» звинувачували в організації масового вивезення населення Прикарпаття на примусові роботи до Третього Рейху під час німецької окупації, а також закидали їм пропаганду негативного образу радянського ладу серед громадськості іноземних держав [207; 208; 209; 210].

Для дискредитації УГКЦ у радянський час антиуніатські висловлювання з'являлися і на сторінках офіційних релігійних видань РПЦ. Філарет (Денисенко) неодноразово і дуже гостро висловлював своє негативне ставлення до унії як моделі подолання розділеності християнства, і до самої можливості відродження УГКЦ [203; 204].

Писемні джерела про греко-католицьке релігійне підпілля Станиславівської єпархії доповнюють речові матеріали, зібрані в музеї «Історії підпільної Української греко-католицької церкви с. Фитьків Надвірнянського району Івано-Франківської області. В фондах музейного закладу є понад 1000 експонатів, які розповідають про «катакомбне» життя Церкви. Зокрема, це чаші для причастя – звичайні склянки або навіть дитячі горнятка, скриньки, в яких переховували Святі Тайни, – пудрениці, коробочки від косметичного крему. У музеї експонується багато підпільних рукописів, листування священників зі заслання, грамоти свячень, дипломи про завершення семінарії, копії судових

вироки над священиками за їхні релігійні переконання, книжки, зокрема і перефотографовані, якими користувалися священики в підпіллі, а також майже дві тисячі фотографій, колекція антимінсів. В експозиції представлені особисті речі духовенства та вірних періоду підпілля Церкви, унікальна колекція монаших габітів (особисті речі блаженних священномучеників, єпископів Симеона Лукача і Миколая Чарнецького), звернення вірних до Ради у справах релігії СРСР з вимогою легалізувати УГКЦ.

Отже, у ході проведення наукового дослідження було використано шість груп джерел. Поєднання першоджерел державних архівних установ в Україні (як центральних, так і місцевих) та інтерв'ю безпосередніх діячів релігійного підпілля дало змогу всебічно підійти до розкриття даної проблематики. Особливу цінність нашого дослідження становлять кримінальні справи, пов'язані із засудженням священиків та матеріали розсекречених на сьогодні архівів СБУ. Документи архівних фондів із грифом «цілком таємно», що раніше були недоступними для дослідників, подають інформацію про особливі заходи КДБ щодо нелегальної діяльності УГКЦ та її структурних одиниць. Використання матеріалів з опублікованих збірників документів дозволяє виокремити із загальної історії УГКЦ особливості релігійного життя єпархії в різні періоди переслідувань та репресій, церковно-державні відносини, на тлі яких діяли і жили духовенство, чернецтво і миряни. Джерельну базу доповнюють періодичні видання досліджуваного періоду, які відображають негативне ставлення радянських авторів і православних священиків до УГКЦ. Важливими для розуміння особливостей легалізації Церкви в історичній ретроспективі становлять опубліковані спогади учасників подій – монахів, отців, активних мирян, провідників акцій протесту. Допоміжну роль у нашому дослідженні посідають речові джерела, які зберігають історичну інформацію про минуле у предметній формі. Їх унікальність полягає в тому, що через їх перегляд та відповідний аналіз можна відчувати дух і колорит епохи, поринути в її неповторну атмосферу, вдивляючись у предмети, фотокопії документів, світлини, співпереживаючи з подіями нашої, часто такої непростой, історії.

1.3 Теоретико-методологічні засади

Вивчення історії Станиславівської єпархії Української греко-католицької церкви у період радянського тоталітаризму вимагає методологічного підґрунтя.

Методологія дослідження релігійного життя в межах єпархії зумовлена специфікою, складністю та актуальністю дисертаційної роботи.

Комплексне вивчення наукових джерел при дотриманні принципів історизму та об'єктивності дозволило нам всебічно проаналізувати процес насильницької ліквідації Церкви радянською партійно-тоталітарною системою, діяльності релігійно-церковних інституцій УГКЦ у нелегальних умовах і особливості становища духовенства, чернецтва і мирянських спільнот у другій половині ХХ ст. Запропоноване дослідження має міждисциплінарний характер, оскільки перебуває на стику кількох галузей наук: історії, релігієзнавства, богослов'я, правознавства і етнографії. Тому при виборі методології нами використано принципи, що притаманні в цілому соціогуманітарним дисциплінам.

У дисертаційному дослідженні використано загальнонаукові принципи історизму та об'єктивності, сходження від абстрактного до конкретного, діалектичного розвитку, загального зв'язку та взаємодії, термінологічний, системний і когнітивний (пізнавальний).

Важливим у процесі історичного пізнання є принцип історизму, який передбачає розгляд історичних фактів і подій у конкретному історичному середовищі, в динаміці їх розвитку [251, с. 11; 294, с. 3; 373]. Принцип історизму забезпечує вивчення явища з погляду того, як воно колись виникло, які головні етапи у своєму розвитку проходило, чим стало в цей час і чим буде в майбутньому. Завдяки цьому прослідковано історичне тло, на фоні якого визначено внесок Церкви в релігійну, політичну і соціальну сфери життя українського народу та висвітлено основні етапи історичного розвитку складової інституції УГКЦ – Станиславівської єпархії. Охарактеризовано поетапний процес ліквідації Церкви на теренах єпархії в складних історичних реаліях другої половини ХХ ст., проаналізовано взаємодію між духовенством,

чернецтвом і вірними в умовах підпільної діяльності, а також взаємостосунки греко-католицького кліру з політичними режимами, які по чергово встановлювалися в Галичині.

Принцип об'єктивності передбачає опору на факти в їхньому справжньому змісті, не спотворені та не підігнані під схему. Цей принцип вимагає розглядати кожне явище в його різноманітності та суперечливості, в сукупності як позитивних, так і негативних проявів [402, с. 242]. Головним у забезпеченні принципу об'єктивності є особа історика, його безпристрасне ставлення до теми свого дослідження, в нашому випадку має значення дотримання позаконфесійності (не зацікавленість автора у висвітленні обраної релігійної теми крізь призму власних духовних уподобань) [256]. Так, за допомогою цього принципу було всебічно проаналізовано місце і роль духовенства і мирян Станиславівської церковно-релігійної інституції у загальній структурі УГКЦ, життя греко-католиків у різні історичні періоди та їх взаємини з політичними режимами, насамперед, в умовах панування атеїстичної ідеології в УРСР.

Принцип об'єктивності було використано нами при аналізі специфічного виду першоджерел – свідчень очевидців досліджуваних подій, які пережили часи ліквідації Церкви сталінським режимом, закриття монастирів і руйнування храмів, нелегальну приналежність УГКЦ та участь у боротьбі за її легалізацію. Він також застосований під час дослідження кримінальних справ репресованих священиків. Розглядаючи корпус документів, можна простежити особливості релігійного життя греко-католиків єпархії, розвиток богословської освіти і виховання підпільного духовенства, окреслити відносини монахів і монахинь з підпільними єпископами і священиками, відносини між духовенством і мирянами та органами державної влади.

У ході аналізу статистичних даних стосовно кількості греко-католицького духовенства і чернецтва у різні історичні періоди, соціального і вікового стану мирян було застосовано принцип сходження від абстрактного до конкретного. Таке сходження відбувалося від загального абстрактного поняття «греко-

католицьке релігійне підпілля» до дослідження й аналізу внеску конкретних осіб у боротьбу за функціонування та відродження УГКЦ. Рух від абстрактного до конкретного в пізнанні означає сходження від неповного, часткового, фрагментарного до більш повного, цілісного і всебічного знання. Такий принцип було застосовано при аналізі життя ув'язнених отців, коли в науковому дослідженні сходження відбулося від абстрактного поняття – «репресоване духовенство» – до конкретного виявлення імен і прізвищ священників, які зазнали переслідувань від органів радянської влади.

Загальнодіалектичний принцип загального зв'язку й взаємодії виражає залежність між досліджуваними явищами. Застосування цього принципу дозволяє пізнавати предмет однієї науки у взаємозв'язках і взаємодії із предметами інших наук, і в той же час є можливість відокремити його від суміжних предметів, досліджувати відносно обособлено й конкретно.

Обумовлене міждисциплінарним характером дослідження застосування в дисертаційній роботі принципу загального зв'язку та взаємодії, що відображає залежність між явищами, дозволило автору розглянути об'єкт і предмет дослідження з точки зору історичної науки. Богослужіння, як зовнішнє вираження релігійності в молитвах і обрядах відображає внутрішній зміст самої віри і релігійний настрій душі, є предметом дослідження релігієзнавства, однак у поєднанні з рядом подій і обставин досліджено релігійні відправи з точки зору історичної науки. Це дозволило висвітлити час і місце підпільних богослужінь, богослужбової літератури та літургічного посуду. Розвиток богословської освіти і виховання греко-католицького духовенства в підпільних навчальних закладах може бути предметом педагогічної науки, однак у поєднанні з історичними обставинами заснування нелегальних духовних семінарій, застосуванням при аналізі історичних першоджерел досліджено це питання в історичному ракурсі. Побутове життя монахів, уклад чернечого життя є предметом побуту етнології, однак вивчення «домашніх» монастирів в нелегальних умовах, щоденний розпорядок дня монахів і монахинь, умови їх виживання в радянських реаліях висвітлені в історичному дослідженні.

Релігійні спільноти є приналежними до певного суспільного середовища, для якого притаманна участь у політичному житті, наявна законодавча база. Обрана тема може бути предметом дослідження правознавства, проте у поєднанні з аналізом обставин це питання розглянуто з історичної точки зору. Радянське законодавство декларувало свободу совісті, яка була юридично закріплена у статті 123 Конституції УРСР, однак на практиці в житті пропагувалася доктрина атеїзму [188].

Використання у дисертаційній роботі термінологічного принципу сприяє вивченню історії термінів і позначуваних ними понять, розробку або уточнення їх змісту та обсягу, встановлення взаємозв'язку і субординації понять, їх місця в понятійному апараті теорії, на базі якої базується дослідження [406, с. 89]. Зокрема, в дисертаційному дослідженні було використано чимало слів із церковної термінології: «єпархія», «єпископ», «монастир», «чернецтво», «миряни» та ін. «Єпархія» (від грецьк. *eparchia* – володарювання) – церковно-адміністративний округ у християнській церкві, який очолює єпископ [400; 401; 404]. «Єпископ» – вищий ступінь священства. Лише єпископи можуть рукоположити у диякони, священики та єпископи, йому підпорядковані всі церковні установи, що перебувають у межах його єпархії – монастирі, духовні семінарії, храми [400].

У перекладі з грецької «монастир» – це місце усамітнення, самотності, відлюдності, місце, де група людей (монахів) проживає та діє спільно, згідно релігійних правил-статутів чи конституцій. Ця група людей об'єднана канонами релігійної обітниці [400].

Суб'єктом монастирського життя є чернецтво, яке представляє згуртовану на релігійному та духовному рівні громаду, з усталеними традиціями, нормами і правилами поведінки [400]. Такі громади сповідують «аскетичний» спосіб життя й діяльності, відокремлені від загальносоціального і державно-політичного устрою. Монахи культивують піст, бідність, чистоту та покірність. При цьому варто зазначити, що частина ченців належить до

духовенства. Однак, різниця в тому, що світське, парафіяльне духовенство означається як біле, а чернецтво – чорне.

Миряни – світські особи християнського віросповідання, що зберігають живий зв'язок зі своєю Церквою, регулярно беруть участь у релігійних богослужіннях, дотримуються церковних канонів і приписів, творять добрі діла і прагнуть до морально-етичного вдосконалення [400].

Доволі часто для позначення періоду наукового дослідження ми оперуємо поняттями «катакомбна Церква» та період підпілля. Запропонований публіцистами термін «катакомбний» навряд чи придатний для академічного вжитку [270; 285; 286; 315; 367]. З огляду на умовність цього поняття ми вживатимемо його у лапках. Найбільш оптимальним видається термін «підпільний» – як з огляду на його відносну нейтральність, так і на використання колишніми членами забороненої Церкви. Власне, в історіографії про УГКЦ у 1946–1989 рр. дослідники найчастіше послуговуються саме цим терміном [199; 228; 242; 300; 358].

В контексті порушеної проблеми потребує пояснення використання поняття «легалізація». У більшості випадків під словом «легалізація» (від латинського *legalis* – законний) розуміється юридичний термін офіційного визнання законності дій (наприклад, утворення юридичної особи) або документів (наприклад, засвідчення дійсності підписів на документах), яке здійснюється компетентними суб'єктами відповідно до встановлених чинним законодавством процедур [291, с. 191]. Водночас довідникове тлумачення даного терміну подається як «узаконення, перехід на легальне становище». Це, власне і дозволяє нам використовувати термін «легалізація» для означення процесу виходу УГКЦ з підпілля та офіційного надання їй права на відкриту діяльність з боку тогочасних органів радянської влади [405, с. 458].

Під час дисертаційного дослідження постає ще одне термінологічне питання, на яке варто знайти відповідь. Його суть полягає в коректності вживання назв УГКЦ і Станиславівська єпархія. У понятійному розумінні йде мова про Східну католицьку Церкву, яка перебуває в єдності з першоєпископом

м. Риму та зберігає константинопольську (візантійську) літургійну традицію. Упродовж історичного розвитку Церква мала різні назви. Зокрема, після Берестейської церковної унії, зазвичай, фігурувала назва Унійна або Руська Унійна Церква. З 1774 р. за рішенням австрійської імператриці Марії Терезії була запроваджена назва Греко-католицька церква, яка традиційно використовувалася до 1946 р., щоб відрізнити її від Римо-католицької та Вірменсько-католицької церков. На протязі 1960–1990-х рр. під впливом діаспори фігурувала переважно назва Українська католицька церква [309; 330; 354]. Однак вона так і не прижилася в середовищі українців – греко-католиків, як правило, вживалася тільки в документах, що були пов'язані з вимогами легалізації Церкви в другій половині 1980-х рр. [186; 376]. У даному дисертаційному дослідженні використано сучасну офіційну назву – УГКЦ, що вживається після 1989 р. та в незалежній Україні.

До 1946 р. в офіційних документах і пастирських посланнях греко-католицьких ієрархів фігурувала назва «Станіславівська єпархія», яку перейняли для позначення церковно-релігійної інституції у період нелегального існування Церкви [192; 197, с. 3–18, 53–71]. У 1962 р. м. Станіслав було перейменовано на м. Івано-Франківськ, однак єпархія і надалі зберігала попередню назву, оскільки не збігалася з адміністративно-територіальним поділом області.

На Львівському соборі 1946 р. УГКЦ офіційно була поставлена поза законом, а її структурні одиниці було ліквідовано. Однак радянські керманічі не врахували того факту, що згідно з канонічним правом Католицької церкви «церковні суб'єкти продовжують існувати ще сто років після того, як була припинена їх фізична екзистенція» [293, с. 244]. Це дає підстави говорити про правомірність існування Станіславівської єпархії УГКЦ у період підпілля.

Принцип системності використаний для визначення того, що залишається досить тривалий час стабільним і незмінним [256, с. 23]. Так, цей принцип було застосовано для аналізу сутності релігійного обряду, оскільки, на нашу думку, релігійна обрядовість ґрунтується на дотриманні церковних канонів і правил.

Загальні правила продовжували зберігатися навіть після офіційної заборони УГКЦ на Львівському соборі. Принцип системності, застосований у пропонованому дослідженні, дозволив простежити, які релігійні правила і обряди залишалися стабільними для духовенства і богопосвячених осіб, незважаючи на зовнішні умови, а які зазнали тих чи інших змін через вимушену адаптацію до нових умов проживання в умовах панування комуністично-атеїстичної ідеології.

Пізнавальний, або когнітивний, принцип пов'язаний із загальнофілософською теорією пізнання і є методологічною базою для багатьох наук. Цей принцип не має чітко окреслених меж, можливості його використання визначаються специфікою галузі. Особливе місце в даній праці посідають дослідження рівня когнітивних структур соціальних груп. Зокрема, нами досліджено життя і діяльність трьох груп – духовенства, чернецтва і мирян. Застосування принципу когнітивності передбачає висвітлення соціально конструйованих ролей священників, монах і монахинь, їх відносин із суспільством, психологічних характеристик тощо. На основі джерел проаналізовано процес свідомого вибору під час вступу до підпільних семінарій, входження кандидатів до монашої спільноти, визначено основні етапи формації в монастирі, прослідковано особливості християнських обрядів хіротонії та облечин.

Для досягнення поставлених в дисертаційній роботі завдань використано низку загальнонаукових методів аналізу і синтезу, індукції й дедукції, класифікації (систематизації), порівняння та узагальнення. Так, методи аналізу і синтезу, індукції та дедукції застосовано для дослідження основних параметрів об'єкту – Станиславівської єпархії, в структурі якої аналітично виокремлено такі складові елементи, як деканати, парафії, підпільні богословські навчальні заклади, визначено їх функції та завдання, персональний склад, тощо, а потім синтезовано взаємопов'язані елементи в єдине ціле, порівняно характерні ознаки, абстраговано нехарактерні властивості, на підставі чого здійснено відповідні узагальнення. За подібною схемою використання вказаних методів

проведено дослідження діяльності єпископів, священників, чернецтва і мирян Станиславівської єпархії.

У роботі використовувався комплекс спеціально-історичних методів дослідження: актуалізації, історіографічного аналізу і синтезу, проблемно-хронологічний, біографічний, аналітичний, герменевтичний, статистичний та періодизації (діахронний метод) [402, с. 229–256; 406, с. 424], які сприятимуть об'єктивному вивченню проблеми.

Зокрема, за допомогою методу актуалізації було визначено наукову новизну обраної теми та в її розробці висвітлено малодосліджені питання.

Використання методу історіографічного аналізу і синтезу дозволило всебічно проаналізувати і систематизувати джерельну базу дослідження та стан наукової розробки. Застосування проблемно-хронологічного методу дало змогу окреслити і розкрити хронологічно зумовлені актуальні питання наукової роботи. За його допомогою вдалося визначити хронологічні межі дисертації, висвітлити етапи ліквідації чернечих спільнот і греко-католицьких громад у 1940-х рр., особливості їх нелегальної діяльності в радянський період та показати легалізаційний процес Церкви. Внутрішня структура церковно-релігійних інституцій у залежності від існування того чи іншого політичного режиму також досліджувалася у проблемно-хронологічному вимірі.

Аналітичний метод дав можливість виділити із загальної історії УГКЦ окремі елементи, що стосувалися діяльності духовенства, чернечих спільнот і мирянства на території єпархії досліджуваного періоду. Історична герменевтика передбачає інтерпретацію прихованих змістів джерела, по-своєму «зашифрованих» у тих чи інших словесних формулах [391, с. 241]. Зокрема, за допомогою герменевтики проаналізовано послання митрополита А. Шептицького (1939 р.) і патріарха Й. Сліпого до духовенства і чернецтва УГКЦ (1941 р.), душпастирський лист українських духівників-підпільників до українського народу (1947 р.), листи репресованого духовенства до рідних і друзів, заяви про легалізацію УГКЦ та ін.

Для обробки і використання цифрового матеріалу використано прийом статистики – кількісний облік явищ, що відбувалися в зазначений період. Статистичний метод в роботі був використаний: для підрахунку кількості греко-католицького духовенства і членів монаших спільнот станом на 1946 р. і 1989 р., що є відповідно нижньою і верхньою межами наукового дослідження; при аналізі даних щодо кількості священників, які прийняли православ'я і «возз'єдналися» з РПЦ; для підрахунку репресованих релігійних діячів у сталінський період; для співставлення даних, отриманих з центральних та місцевих державних архівів, з одного боку, та відомостей, отриманих безпосередньо від діячів греко-католицького релігійного підпілля.

Проблема місця та ролі людини в історії, яка є її безпосереднім творцем, розглядається істориками багатьох епох. В центрі своїх досліджень вони ставлять видатних особистостей, які з'являються на історичній арені в переломні періоди розвитку суспільства і змінюють природній розвиток речей. Дослідник методології історії Леонід Зашкільняк пояснює, що «видатна історична особа – це здібний організатор, що здатен скоординувати діяльність багатьох індивідуумів, переконати їх у слушності визначеної мети діяльності, людина, яка здатна краще прогнозувати соціальні дії та їх наслідки, докладно аналізувати соціальні стосунки» [281, с. 44–45]. Ці ознаки повною мірою стосуються греко-католицьких підпільних єпископів, насамперед, П. Василика і С. Дмитерка, що дає підстави вважати їх «видатними історичними особами». Реконструюванням життєдіяльності «видатних» постатей займається окрема галузь історичної науки – біографістика (персоналістика) [403, с. 35–36]. Працюючи над дослідженням життєпису «видатної» постаті, дослідник приречений особисто пережити всі нюанси долі свого «підопічного», врахувавши всі аспекти його діяльності, подивитися на людину «через аналіз широких соціальних явищ – політики, економіки, психології, духовного світу» [391, с. 205]. Для розмежування окремих періодів нелегального існування релігійно-церковної інституції у радянський період використовувався діахронний метод дослідження.

Важлива роль в нашому дослідженні відводиться методології дослідження усної історії за допомогою методу інтерв'ювання, оскільки сучасний дослідник при написанні історії Церкви у період радянського тоталітаризму не може використовувати лише офіційні документи. Архівні матеріали представляють передовсім зовнішню офіційну, часто упереджену, а часом і свідомо сфальшовану точку зору на греко-католиків. Церковні ж письмові джерела (метричні книги, записи про свячення, хрещення, шлюб, обличчя тощо) з огляду на обставини секретності в середовищі греко-католицьких спільнот і з метою запобігання надання радянській владі приводів для репресій і переслідування, як правило, не провадилися. Тому для відтворення історії УГКЦ в «катакомбах» неоціненним є застосування методології усної історії [255; 382]. Британський соціальний історик Пол Томсон визначає усну історію як «історію, побудовану навколо людей» [372, с. 34]. Саме через усні інтерв'ю з безпосередніми свідками, які не лише практикували свою віру, незважаючи на понад сорок років заборони і переслідувань, але й передали її двом молодшим поколінням, може відкритися істина, прихована в офіційних документах.

Таким чином, для всебічного розкриття дослідницької теми використано низку принципів і методів історичного наукового пізнання. Оскільки тема перебуває на стику соціокультурних наук, важливим стало використання методологічного апарату новітніх напрямків дослідження історії, зокрема, усної і повсякденної. Застосування методологічного апарату сприяло формуванню об'єктивного уявлення про Станиславівську єпархію як складову одиницю підпільної Церкви, становлення та розвиток її організаційної структури, основні напрямки діяльності духовенства і вірних.

Отже, історіографічний огляд дає підстави стверджувати, що тема не знайшла належного висвітлення в науковій літературі. Наявні дослідження, написані переважно сучасними українськими істориками (після 1991 р.), дали змогу з'ясувати в загальних рисах ставлення органів радянської влади до УГКЦ, її юридичну ліквідацію Львівським церковним собором, особливості

існування церковних структур в умовах панування тоталітарного режиму. Однак поза увагою дослідників до сьогодні залишається тематика окремих церковно-релігійних інституцій досліджуваного періоду.

Джерельна база наукової роботи є досить репрезентативною, включає насамперед неопубліковані документи державних центральних і місцевих архівних установ України, музейних фондів, опубліковані збірники документів і матеріалів, мемуари і тогочасну періодику. Архівні фондосховища містять інформацію про наявні «домашні монастирі і церкви», біографічні і статистичні дані про духовенство, чернецтво і мирян. Однак, в архівних установах неможливо почерпнути відомості про внутрішнє життя греко-католицьких громад: дотримання релігійних обрядів і звичаїв, особливості проведення підпільних богослужінь, щоденний розпорядок дня ченців і навчальний процес у заборонений період тощо. Саме тому важливими в дослідженні були спогади, які заповнювали прогалини в інформації офіційних джерел.

Для неупередженого і фахового дослідження проблеми застосовано загальнонаукові, спеціально-історичні та міждисциплінарні принципи і методи наукової роботи. У цілому їх використання дозволило скласти цілісне уявлення про розвиток, функціонування, особливості діяльності духовенства, чернецтва і вірних єпархії у «катакомбний» період існування Церкви.

РОЗДІЛ 2

СТАНИСЛАВІВСЬКА ЄПАРХІЯ В ПЕРІОД СТАЛІНСЬКИХ РЕПРЕСІЙ

(1940-х–ПОЧАТОК 1950-х рр.)

2.1 Переслідування греко-католиків напередодні та під час проведення Львівського собору 1946 р.

Українська греко-католицька церква протягом кількох століть відігравала помітну роль у суспільно-політичному і національно-культурному житті Східної Галичини. Вона виступала генератором історичної пам'яті та національної свідомості галицького українства і протидією асиміляторській політиці Варшави. Церква виконувала душпастирську місію, морально-виховні завдання і володіла значною кількістю будинків культурного призначення, друкарень, книгарень і бібліотек. Власними силами вона видавала чотири десятки часописів і журналів, мала широку мережу церковних братств, релігійних товариств, дієво впливала на масові культурно-освітні товариства Галичини, зокрема, «Просвіту», «Пласт», «Рідну школу», «Сільський господар» та ін. УГКЦ сприяла становленню українського підприємницького життя, формуванню національних господарсько-виробничих, банківсько-економічних та музейних структур, займалася благодійництвом і меценатством. Її величну структуру складало: 3040 парафій, які об'єднували 4,3 млн. віруючих, 4440 храмів і каплиць; Богословська академія у м. Львові, п'ять духовних семінарій, дві духовні школи; 127 монастирів і монастирських домів. У 1939 р. Церква мала 10 єпископів, 2950 священників, 520 ієромонахів, 1090 монахинь-черниць, 540 студентів теології [325, с. 197].

Складовою інституцією УГКЦ була Станиславівська єпархія, до складу якої входило 20 деканатів. З 1904 р. станиславівським єпископом був доктор богословських наук Григорій Хомишин. Очолювана ним церковно-релігійна інституція станом на 1938 р. нараховувала 421 парохію, 531 душпастиря, 886

церков і понад 1 млн. вірних [196, с. 194–195]. У м. Станиславові діяла духовна семінарія і Богословський ліцей імені святого Йоана Золотоустого.

З нападом гітлерівської Німеччини на Польщу 1 вересня 1939 р. почалася Друга світова війна. Територія Західної України невдовзі була анексована Радянським Союзом, що спричинило нову політико-ідеологічну ситуацію в регіоні. Відповідно до чинного радянського законодавства Церкву було відокремлено від держави, у школах припинено викладання релігії, націоналізовано церковні і монастирські землі. Крім того, закрито навчальні заклади УГКЦ: богословську академію, духовні семінарії, наукові установи, арештовано кілька десятків священиків [324, с. 108; 308, с. 72].

За складних умов розгорнутого наступу войовничого атеїзму митрополит А. Шептицький зумів згуртувати греко-католицький клір і запропонував дотримуватися визначеного курсу по відношенню до нової влади. «Обернулася картка історії, настала нова епоха, – писав він у посланні до духовенства наприкінці вересня 1939 р. – Програма нашої праці така: будемо повинуватися владі, слухати законів, оскільки вони не противні Божому законі; не будемо мішатись до політики і світських справ, не перестанемо жертвенно працювати для Христової справи в нашому народі» [198, с. 7].

Радянські спецслужби розгорнули активну роботу щодо вербування агентів серед духовенства. У листопаді 1939 р. УНКВС по Станіславській області розпочало оперативну справу («розробку») під кодовою назвою «Чума», підставою для якої стали відомості про діяльність упродовж 1932–1939 рр. на території Станіславщини клерикальної партії «Українська національна обнова» (УНО), до якої безпосередню причетність мали єпископ Г. Хомишин і адвокат О. Назарук. Заведення справи у відповідній інформаційній довідці обґрунтовувалося тим, що у програмних діях УНО головним завданням визначалася боротьба за селянські маси через залучення їх до релігійного громадського товариства «Скала» і відрив від революційної боротьби. Тож працівники НКВС вбачали небезпеку для радянського суспільного устрою в подібній діяльності з боку релігійних діячів та

представників української «націоналістичної» інтелігенції, які нібито проводили агітацію проти комуністичного руху та радянського уряду. В рамках цієї справи під увагу НКВС, крім Г. Хомишина, попав підозрюваний у стосунках з націоналістичним підпіллям настоятель чоловічого монастиря в м. Станіславі Йосиф Лучинський та ряд інших священників Станіславівської єпархії [189, с. 58–60].

На думку івано-франківської дослідниці Н. Концур-Карабінович, боротьба проти релігійних організацій, підпорядкованих Ватикану, виходила за рамки суто антирелігійної, атеїстичної боротьби Радянського Союзу, набираючи форм боротьби з політичним противником методами і засобами політичної розвідки та контррозвідки [297, с. 58–59].

Працівники НКВС володіли інформацією про давні розбіжності між єпархіями щодо форм обрядів, знали про орієнтацію керівництва Станіславівської єпархії на Захід, виступаючи за окатоличення українського населення. Робили узагальнення про світоглядне протистояння між поборниками українізації Церкви на чолі з митрополитом А. Шептицьким та групою єпископа Г. Хомишина [295, с. 59].

Народний комісар внутрішніх справ СРСР Л. Берія 11 січня 1941 р. затвердив «План оперативних заходів НКВС СРСР стосовно греко-католицької церкви в західних областях УРСР», який передбачав агентурно-оперативні заходи, направлені на «розлад уніатської церкви і підрив її діяльності». Для виконання поставленого завдання передбачалися наступні кроки: «1) організація розколу уніатської церкви шляхом використання існуючих протиріч між прихильниками так званого західного і східного обряду; 2) дискредитація керівників уніатської церкви в очах віруючих шляхом обнародування фактів ... порушення канонічних законів і зловживаннями у справах управління церковним майном; 3) організація серед уніатів течії за відрив від Ватикану і створення «незалежної» уніатської церкви; 4) активізація православних церковників на боротьбу за приєднання уніатів до православної церкви» [189, с. 100–101]. А вже 8 лютого 1941 р. НКВС УРСР повідомив до Москви, що

внаслідок проведення додаткових заходів почастишали випадки відходу від унії. Так, у трьох селах Городенківського району Станіславської області священники Гаврилків, Саган і Дудлів відмовилися від служби в церкві і перейшли на світську роботу вчителями, бухгалтерами [189, с. 120–125].

Про діяльність станіславівського єпископа Г. Хомишина у період першої радянської влади виявлено дуже мало інформації. Фактично не збереглося Пастирських листів, Пастирських послань, епістолярію. Відомо, що у 1939 р. владика був затриманий НКВС, а в його помешканні проведено обшук. Також чекісти намагалися примусити єпископа Г. Хомишина в односторонньому порядку змінити існуючу систему територіального розподілу Станіславівської єпархії на території області, де частина деканатів УГКЦ підпорядковувалася Львівській архієпархії. Формально владиці пропонувалося встановити церковну юрисдикцію над усіма релігійними громадами в межах адміністративної території Станіславської області. Н. Концур-Карабінович вважає, що насправді мета НКВС полягала у створенні ще одного джерела конфлікту між станіславівським єпископом та митрополитом А. Шептицьким [295, с. 62–63]. Після відмови, обґрунтованої необхідністю узгодження дій із митрополитом та Римом, був зроблений висновок про необхідність «... організувати відповідний «натиск» на Хомишина, щоб змусити його стати на потрібний нам шлях» [189, с. 107].

Сімнадцятого лютого 1941 р. владика звернувся з листом до авторитетного українського громадсько-культурного діяча Кирила Студинського, в якому підкреслив, що радянські спецслужби стежать за ним і за іншими представниками духовенства, «тягають до області ... до НКВС і не дають спокою» [274, с. 128–129].

Відомо також, що перед відступом радянської армії з теренів Станіславщини влітку 1941 р. була невдала спроба отруєння єпископа Г. Хомишина і його помічника І. Лятишевського [219, с. 223].

Початок німецько-радянської війни 22 червня 1941 р. приніс новий час випробувань для УГКЦ. У листах єпископа Г. Хомишина до А. Шептицького

від 2 і 14 вересня того ж року владика зазначав, що за перший місяць війни Станиславівська єпархія не дуже потерпіла, оскільки було спалено лише 2 церкви, а 34 священники померли з різних причин. У той же час німецька адміністрація повернула більшість церковних будинків, націоналізованих радянською владою та частину земельних угідь [219, с. 230].

Окупація українських земель німецькими загарбниками змінила релігійну ситуацію. Нацистська адміністрація не створювала серйозних перешкод для виявлення релігійних почуттів населення, однак прагнула не допустити об'єднання церков. Такі інструкції одержали вищі чиновники СС ще перед початком наступу на Радянський Союз [305, с. 74].

Німецька окупаційна адміністрація дозволила відновити закриті радянською владою храми, які використовувалися в якості складів, клубів тощо. З ініціативи української громадськості та духовенства відновлено урочисте святкування церковних свят. УГКЦ отримала офіційне визнання з боку місцевої німецької адміністрації щодо участі в національному та культурному житті [371, с. 175]. Однак увесь хід подальших історичних подій переконав ієрархів УГКЦ у безпідставності сподівань на подальшу відбудову церковного життя у період німецької окупації.

Початок війни позначився для західноукраїнського суспільства важливою подією державно-політичного значення. Провід ОУН 30 червня 1941 р. проголосив у м. Львові «Акт відновлення Української Держави». Серед першочергових завдань було проведення урочистих заходів відзначення відновлення української державності. Не залишилося осторонь і греко-католицьке духовенство.

Уже 1 липня 1941 р. митрополит А. Шептицький видав пастирське послання до вірних, в якому зазначав: «Зачалася нова епоха в житті Державної Соборної Самостійної України... Узнаємо Головою Крайового Правління західних областей України Пана Ярослава Стецька. Від уряду, Ним покликано до життя, очікуємо мудрого, справедливого проводу громадян, які узгляднили би потреби і добро всіх замешкуючи наш Край громадян, без

огляду на це, до якого віросповідання, народности і суспільної верстви належать [198, с. 116]. 5 липня митрополит Андрей звернувся до духовенства і вірних з ще одним пастирським листом, де закликав: «Усі, що почуваються українцями і хочуть працювати для добра України, нехай забудуть про які-небудь партійні роздори, нехай працюють у єдності й згоді над відбудовою так дуже знищеного більшовиками нашого економічного і культурного життя» [198, с. 114].

Не оминув своєю увагою відновлення української державності і провід Станіславівської єпархії УГКЦ. 6 липня владика Г. Хомишин написав Пастирського листа, в якому вітав виникнення самостійної держави: «Благословлю українську самостійну державу. Дякую всевишньому з глибини душі за вислухання наших благальних молитов і молю Бога, щоб українська держава, оперта на Божому законі, забезпечила щастя, добробут і спокійне життя всім громадянам української землі без огляду на різниці віросповідні, національні і суспільні» [205, с. 1].

У багатьох містах і селах Галичини відбулися багатолюдні заходи з проведенням урочистих молебнів, в яких активну участь взяли греко-католицькі священники Станіславівської єпархії. Отець П. Витвицький підтримав ідею проголошення Української держави і відправив з цієї нагоди Службу Божу в с. Жаб'ю (суч. смт. Верховина Івано-Франківської області. – *І. Г.*) [346]. 12 липня 1941 р. велелюдний мітинг з нагоди проголошення Української самостійної держави відбувся у м. Станіславові. З промовами виступили єпископ Г. Хомишин, Голова обласної управи Станіславської області Ілля Сем'янчук та представник ОУН Богдан Рибоконь [274, с. 129].

Після повернення радянської влади на Західну Україну влітку 1944 р. на завершальному етапі німецько-радянської війни розпочався остаточний процес ліквідації УГКЦ. У перші місяці після вигнання німецьких окупантів органи держбезпеки не вдавалися до надто різких заходів і до кінця 1944 р. репресії проти греко-католицького духовенства не набрали помітних масштабів. Однак незаперечним є факт недовіри влади до духовенства УГКЦ, який

підтверджується тотальним збором інформації та оперативним вивченням священиків органами держбезпеки [189, с. 14–15].

У результаті роботи по «возз'єднанню» УГКЦ з РПЦ Уповноважений Ради у справах релігійних культів при РНК СРСР по УРСР П. Вільховий станом на 19 січня 1946 р. виділив три групи греко-католицьких священиків. Перша група, яка складала більшість серед духовенства, повністю визнавала правильність лінії на «возз'єднання». Зокрема, на конференції духовенства Снятинського деканату Станіславської області із 11 присутніх отців за резолюцію про «возз'єднання» проголосувало 10 священиків. Відмовився від голосування тільки декан І. Оренчук заявивши, що «моя совість не дозволяє цього робити» [3, арк. 158–159].

Друга група священиків займала вичікувальну позицію, покладаючи остаточне рішення на собор, який мав бути скликаний ініціативною групою. До третьої групи увійшли священики-монахи василіани, редемптористи і студити, деякі отці, які прийняли целібат, а також працівники митрополії, капітули і ординаріата [3, арк. 160]. Про їхню позицію уповноважений не надає жодної інформації, але ми припускаємо, що третя група категорично була проти акції «возз'єднання».

Двадцять п'ятого січня 1945 р. заступник начальника управління НКДБ по Станіславській області полковник Павленко просив санкції на арешт греко-католицьких священиків М. Сингалевича та П. Слугоцького, яких звинувачували у співпраці з німецькими окупантами, підтримці ОУН та активній боротьбі проти радянської влади [189, с. 307–310]. Із доповідної записки УНКДБ по Тернопільській області до НКДБ УРСР про оперативно-слідчі заходи стосовно греко-католицького духовенства від 3 лютого 1945 р. дізнаємось, що «серед уніатського духовенства (Тернопільщини. – *І. Г.*) виявлено і взято на оперативний облік 31 особу активного антирадянського елементу». Зокрема, у даний список було внесено о. Антона Пельвецького, пароха с. Копичинці Гусятинського району Тернопільської області, якого

чекісти вважали довіреною особою єпископа Г. Хомишина, українським націоналістом і борцем проти радянської влади [189, с. 343–353].

Можна погодитись з окремими дослідниками, що початком широкомасштабної кампанії радянської влади за ліквідацію УГКЦ є прийняття «Інструкції № 58» розробленої головою РСРПЦ Г. Карповим і 17 березня 1945 р. затвердженої Й. Сталіним. Даний документ містить конкретні вказівки з ліквідації Церкви. Зокрема, було запропоновано заснувати ініціативну групу, завданням якої мало стати оголошення про розрив з Ватиканом і проведення роботи серед уніатського духовенства щодо переходу у православ'я [295, с. 103–105].

Відкритий наступ проти УГКЦ більшовицька влада розпочала руками Ярослава Галана, котрий 6 квітня 1945 р. опублікував у газеті «Вільна Україна» статтю «З Хрестом чи з ножем?», заховавшись за псевдо Володимир Росович. Це був своєрідний сигнал початку репресій проти УГКЦ. 26 березня того ж року датується постанова НКДБ УРСР про арешт станіславівського єпископа Г. Хомишина, затверджена народним комісаром держбезпеки УРСР С. Савченком та санкціонована львівським обласним прокурором І. Корнетовим. Із постанови відомо, що владика «будучи вороже налаштованим проти СРСР, ... з 1930 р. вступив на шлях активної антирадянської діяльності, організував клерикально-націоналістичну організацію, що мала назву «Українська Національна (насправді Народна – І. Г.) Обнова» та її орган «Нова Зоря», які розгорнули активну антирадянську і наклепницьку агітацію, закликаючи український народ лояльно відноситись до польських властей [189, с. 474].

Григорія Хомишина також звинувачували в активній співпраці з німецькими окупантами та підтримці проголошеної українськими націоналістами незалежної держави: «В період окупації Станіславської області, Хомишин, як і більшість підзвітних йому уніатських священників, зустріли німецьких захватчиків як «визволителів», підтримували їхню політику, закликаючи населення надавати допомогу окупантам. Поряд з тим, Хомишин

закликав населення до активної підтримки створеної українськими націоналістами Самостійної української держави» [189, с. 475].

У ніч на 12 квітня 1945 р. було заарештовано митрополита УГКЦ Йосифа Сліпого, єпископів Микиту Будку, Миколая Чарнецького, станіславівського єпископа-ординарія Григорія Хомишина та його помічника – владика Івана Лятишевського, а також велику кількість священників та церковного активу [193, с. 21].

Під час арешту Г. Хомишина енкавеесівці проявили надмірну жорстокість, «копали його чоботами, а потім кинули по сходах. Преосвященні вже не могли стати на ноги і їх, як мішок, викинули на вантажну машину та повезли в НКВС на допит». Із Станіславської тюрми владика переправили до Лук'янівської в'язниці у м. Києві [295, с. 109].

Шістнадцятого травня 1945 р. видано постанову про арешт ректора Станіславівської духовної академії Авксентія Бойчука, звинуваченого у наданні неправдивої інформації стосовно призовного віку студентів-богословів, а також у підтримці політики Ватикану стосовно «просування унії на Схід [95, арк. 1–2] (Додаток Г). Насправді отця-ректора було заарештовано 26 квітня 1945 р. [253, с. 108].

Справа єпископа І. Лятишевського була об'єднана зі справою єпископа Г. Хомишина. У Постанові на арешт владичі І. Лятишевському інкримінували зв'язок з Ватиканом, «Лятишевський у 1938 р. був прийнятий особисто організатором так званого «хрестового походу» проти СРСР Папою Пієм XI». Протягом слідства владика зазнав жорстоких знущань і зневаги, фізичних і моральних тортур, витримавши 28 допитів. Звинувачувальний вирок на семи сторінках по справі єпископа І. Лятишевського за ст.ст. 54-1-а і 54-II (антирадянська агітація і пропаганда) КК УРСР було оголошено аж 21 лютого 1946 р. У преамбулі вироку, зокрема, наголошувалося, що єпископ І. Лятишевський «разом з Хомишиним створював антирадянське католицьке товариство «Скала» і був призначений керівником антирадянської організації «Акція католицька», які проводили велику антирадянську роботу. Будучи

протягом більш як 30 років професором Станиславівської духовної семінарії, проводив велику роботу з підготовки кадрів уніатського духовенства, яке згодом організовувало активну боротьбу проти Радянського Союзу» [334].

Владика І. Лятишевського було вислано на каторжні роботи спочатку в табір Мерке (з 1947 р. по липень 1949 р.), а потім в Чулек-Тау Джамбульської області (Казахська РСР).

Однак цього покарання було замало для атеїстичного режиму. 5 квітня 1950 р., за 7 днів до звільнення з ув'язнення, офіцери МГБ Казахської РСР Онгарбаєв і Ішмурзін підписують висновок на 4 сторінках по архівно-слідчій справі єпископа Івана Лятишевського, з якого, зокрема, випливає: «Агентурним та офіційним шляхом встановлено, що Лятишевський, відбуваючи заслання в Талаському районі Джамбульської області, має великі зв'язки і листується з духовенством греко-католицької орієнтації, з антирадянським елементом, який проживає на території України і за кордоном, від яких отримує матеріальну допомогу». Архівно-слідча справа була направлена на розгляд Особливої Наради при МДБ СРСР, яка 25 листопада 1950 р. постановила вислати І. Лятишевського на поселення в Джамбульську область Казахської РСР під нагляд органів МДБ [334].

Про важкі умови життя репресованих греко-католицьких священників свідчить лист єпископа І. Лятишевського до друзів від 12 червня 1954 р., в якому владика писав: «За кілька днів переходжу на нове помешкання... На тім помешканню буде підлога і не буде сирости, яка давалася всім цієї зими, осінню і раннього весною у знаки. А до того ж буду мати осібну комнатку. Це в тутешніх відносинах велика вигода» [334].

Отець Й. Данилович під час заслання у таборах м. Воркути (суч. Республіка Комі Російської Федерації) працював землекопом на будівництві шахт. Умови були надзвичайно важкими, працювати приходилось при 30-40 градусному морозі при відсутності заробітної плати. Місцем відпочинку служили табірні нари, замість подушки і матраца в'язні спали на дерев'яній стружці. «Півроку, чи може рік, – згадував о. Й. Данилович, – спав

на своїх штанах, то був мій матрац, черевики були за подушку, а решту чим вкрився чи не вкрився, то так і спав. То таке було наше положення» [117, с. 11–13].

Під час заслання у Хабаровському краю (суч. Далекосхідний федеральний округ Російської Федерації. – *І. Г.*) о. А. Сірецький разом з родиною працював лісорубом. Робота була надзвичайно важкою, оскільки кожного дня «доводилося долати 8 км. в одну сторону – спершу грязьким прибережним намулом, відтак великим, острим камінням, вкінці водою і плаваючим по ній деревом – у ліс». Працювати доводилось при невиносимій спеці, за відсутності питної води [272; 275; 276, с. 326; 277].

Репресивні дії радянських органів влади проти греко-католицького духовенства підривали структуру УГКЦ, яка після арешту її єпископату була зруйнована. Однак, Церкві вдалося в умовах переслідувань зберегти неперервну тяглість єпископського служіння.

Навесні 1945 р. станіславівський єпископ Григорій Хомишин, очікуючи арешту з боку органів КДБ, підготував собі заміну, висвятивши на підпільних єпископів-помічників о. Симеона Лукача, о. Степана Вапровича, о. Григорія Балагурака та о. Івана Слезюка [269, с. 17–18]. Після арешту єпископа Г. Хомишина, від травня 1945 р., уряд вікарія у Станіславській єпархії виконував ігумен василіанського монастиря Григорій (Володимир) Балагурак. За допомогою о. Романа Бахталовського йому вдавалося таємно керувати єпархіальним життям і навіть нелегально підтримувати зв'язок із Римом, доки їх обох не заарештували у 1949 р. [236, с. 101].

Стаття Я. Галана і арешти греко-католицького духовенства викликали розгубленість і боязнь нових репресій. Заступник канцлера Станіславівської єпархії Судак у розмові з агентом органів радянської влади наголошував, що він був «переляканий арештами єпископів і хотів тікати у село, оскільки НКДБ нас усіх забере». Деякі представники греко-католицького духовенства та української інтелігенції у цих подіях бачили неминучість розгрому УГКЦ радянськими органами з витікаючим наслідками відриву від Ватикану і

приєднання до РПЦ. З цього приводу парох церкви м. Станіслава о. М. Гаєвий заявляв: «Священикам буде важко. Це тільки початок. Тепер багато священиків піде у тюрму. Можливо влада захоче підготувати арештованих єпископів порвати унію з Римом і підкоритися московській патріархії». Подібну думку висловив о. Боровик, вбачаючи причину арештів вищих ієрархів УГКЦ у їхній антирадянській діяльності у період німецької окупації: «Єпископів арештували за те, що в 1942 р. Хомишин написав послання. Направлене проти радянської влади. Тепер, мабуть, буде переслідування Католицької Церкви» [1, арк. 85–86].

Однак варто зазначити, що деякі віруючі Прикарпаття позитивно сприймали спробу «возз'єднання» УГКЦ і Православної церкви. Про це свідчать їхні висловлювання. Так, мешканка м. Станіслава Ковальчук (ім'я не відоме) говорила: «Мені православна віра ріднішою буде, ніж уніатська, адже папа Римський говорить по-італійськи і при тому яка від нього користь». Робітник Калько (ім'я не відоме) заявляв, що «яка б не була віра, я вірю в бога, а де молитися – мені все рівно» [189, с. 597]. Ми припускаємо, що насправді населення, відчуваючи страх перед представниками радянської влади, не висловлювало свою справжню точку зору.

Наталія Концур-Карабінович слушно зауважила, що арешт вищого духовенства УГКЦ був не тільки частиною загального плану, який мав, в першу чергу, залякати греко-католицьке духовенство, примусивши його стати більш зговірливим щодо перспективи переходу у православ'я. Рішучість радянської влади мала продемонструвати західноукраїнському населенню готовність продовжити репресивні дії супроти прихильників унії. Публічні звинувачення ієрархів УГКЦ у співпраці з нацистськими окупантами та підтримці ними націоналістичного руху теж були чітко вираженим проявом пропагандистської лінії, спрямованої на дискредитацію не тільки цієї Церкви, але й Ватикану та його політики загалом [295, с. 113].

Обезглавивши УГКЦ арештами, органи держбезпеки звернули увагу на ту частину духовенства, яка утрималася від демаршів. Саме з тих, хто не займав твердої позиції, або в кому переважали сумніви й страх перед репресіями, і

було розпочато організацію руху за ліквідацію унії. У результаті проведеної роботи було виявлено і залучено до організації «возз'єднання» церков кілька священників Станіславівської єпархії. У доповідній записці наркома держбезпеки УРСР С. Савченка про заходи з ліквідації УГКЦ від 17 травня 1945 р. є інформація про арешт о. Гната Луба ЧСВВ, якого під час слідства було завербовано для «очолення ініціативної групи у м. Станіславі по переходу уніатів у православ'я» [189, с. 669–671]. Також погодилися перейти у православ'я з усіма своїми приходами декани Лисецький – Микола Салий, Чортківський – Лев Вороткевич і Коломийський – Олександр Русин, який був «авторитетною особою серед уніатського духовенства Станіславівської єпархії» [189, с. 672].

Незважаючи на те, що радянські органи мали всі можливі методи впливу, побороти УГКЦ і її вірних виявилось досить важко. Багато священників готові були повторити шлях арештованих або перейти на світську роботу, аніж зрадити Церкву. Так, о. Михайло Салевич, парох с. Струпків Отинійського району Станіславської області, в 1945 р. заявив, що «радянська влада безбожна, всюди пише і заявляє, що релігія – опіум для народу. Мені 42 роки і в іншу віру переходити не легко. Догмати нашої церкви інші, а тому якщо греко-католицьку церкву закриють і вона не буде існувати, то мені краще стати свинопасом» [2, арк. 12].

Радянська влада не бажала зволікати з реалізацією плану по «возз'єднанню уніатської церкви з Православною». Задля цього у травні 1945 р. було оголошено про створення і початок роботи так званої «Ініціативної групи по возз'єднанню Греко-католицької церкви з РПЦ». Вона складалася з трьох священників, які мали представляти кожну греко-католицьку єпархію: Гавриїл Костельник – керівник, настоятель Преображенської церкви у м. Львові – представляв Львівську архієпархію, Михайло Мельник – генеральний вікарій Перемишльської єпархії та Антоній Пельвецький – декан Гусятинського деканату від Станіславівської єпархії. Отець А. Пельвецький виявився привабливою кандидатурою для працівників НКДБ завдяки тому, що був

комунікабельним, підтримував широкі знайомства і приязні взаємини з багатьма священнослужителями Станіславівської єпархії [295, с. 115–118]

Практична робота по «возз'єднанню» греко-католицького духовенства з РПЦ проходила у формі бесіди окремих отців з уповноваженим у справі релігійних культур, а згодом з самим А. Пельвецьким. Каральні органи влади прагнули залучити до складу «Ініціативної групи» хоча б по одному представнику від деканату, щоб через них можна було проводити агітацію серед інших священників. А. Пельвецький зазначав, що «возз'єднання» духовенства Станіславівської єпархії проводити надзвичайно важко. По-перше, він не міг виїздити в райони єпархії для розмови зі священниками через «активні дії бандерівців..., які забороняють духовенству переходити до православної церкви». По-друге, єпископом Г. Хомишиним була проведена «велика робота по латинізації греко-католицької церкви. Духovenство навіть боїться вимовляти слово православний» [189, с. 125–127].

У результаті роботи членів «Ініціативної групи» у ряді районів західних областей України було створено 16 місцевих ініціативних груп, які об'єднували священників Львівської, Тернопільської, Станіславської і Дрогобицької областей. Член «Ініціативної групи» по Станіславській області А. Пельвецький, працюючи деканом у Гусятинському районі Тернопільської області, у травні 1945 р. скликав нараду священників свого деканату, після якої 16 греко-католицьких отців висловили свою згоду на возз'єднання з православною церквою. Ставши настоятелем кафедрального собору м. Станіслава у червні того ж року, створив на місці ініціативну групу, куди увійшли наступні священники: о. Петро Томчук (1890 р. н.) – заступник декана Коломийського району Станіславської області; о. Констянтин Добрянський (1910 р. н.) – священник греко-католицької церкви м. Станіслава; о. Михайло Монастирський (1919 р. н.) – священник кафедрального собору м. Станіслава. Також дали згоду про перехід на православ'я: о. Іван Плав'юк (1881 р. н.) – колишній професор богослов'я, декан Тлумацький Станіславської області, який мав у своєму підпорядкуванні 21 приход і 15 священників; о. Михайло Кисіль (1902 р. н.) –

священик у Гвіздецькому районі Станіславської області; о. Іван Лоточинський (1906 р. н.) – настоятель церкви смт. Печеніжин Станіславської області. Вказані священики дали згоду А. Пельвецькому проводити роботу серед греко-католицького духовенства, спрямовану на возз'єднання з православною церквою [189, с. 838–839].

Згодом заявили про свою згоду перейти на православ'я: о. Григорій Закаляк (1908 р. н.) – настоятель церкви м. Станіслава; о. Осип Кузьма (1908 р. н.) – настоятель церкви с. Фитьків Ланчинського району Станіславської області, о. Аполлінарій Дудкевич (1890 р. н.); о. Євстафій Шмириновський (1864 р. н.) – настоятель церкви с. Дора Яремчанського району Станіславської області; о. Дмитро Валіхновський, парох с. Колодіївка Станіславського району; всіх разом 13 осіб. Декан Коломийського деканату о. О. Русин очолив ініціативну групу у своєму районі і загітував 12 греко-католицьких священиків Коломийського, Гвіздецького, Печеніжинського і Яблунівського районів Станіславської області [190, с. 112–113].

Восьмого серпня 1945 р. відбулася зустріч співробітника НКВС УРСР І. Богданова з членами «Ініціативної групи» Г. Костельником та А. Пельвецьким. Під час розмови А. Пельвецький повідомив, що із 300 священиків Станіславської єпархії станом на 4 серпня 56 осіб перейшли під юрисдикцію ініціативної групи, керівником якої був А. Пельвецький. Крім того перейшли 20 священиків Гусятинського деканату Тернопільської області, де раніше єпископ був деканом. Загалом із 76 осіб, «безпосередньо у православ'я перейшло б 15–20 осіб, і то за умови, що патріарх залишить обряди, до яких привикло греко-католицьке духовенство єпархії» [190, с. 125–129].

Згодом А. Пельвецьким разом із уповноваженим РСРК у Станіславській області П. Сердюченком розробив графік, узгоджений з головами райвиконкомів та секретарями райкомів КП(б)У, про проведення зборів священиків по деканатах. Такі збори відбулися: 30 серпня в Коломийському деканаті, 11 вересня – у Богородчанському, 18 вересня – у Станіславському, 19 вересня – в Тисменицькому, 28 вересня – у Надвірнянському, 11 жовтня – в

Жуківському, 16 жовтня – в Городенківському, 18 жовтня – в Косівському, 19 жовтня – в Єзупільському, 23 жовтня – у Тлумацькому, 30 жовтня – у Снятинському. Аналіз протоколів засідань засвідчує, що участь у деканатських зборах брало лише 50–60% від загальної кількості священників. Так, на збори в Коломийському деканаті із 23 священників з'явилося тільки 14. На зборах священники ставили запитання про відношення радянської влади до релігійних вірувань. Отець М. Гоянюк – парох с. Залуччя Коломийського деканату звернувся до уповноваженого П. Сердюченка й А. Пельвецького із таким запитанням: «Нам відомо, що в програмі комуністичної партії сказано, що при комунізмі не буде ніякої церкви, ніяких вірувань. Отже, нам цікаво знати, яка позиція і політика є зараз і буде надалі радянського уряду по відношенню до церкви, в тому числі православної» [212, с. 27–28].

Доволі часто траплялися випадки, коли духовенство відмовлялося від добровільного переходу у православ'я. Так священник с. Марківці Тисменицького деканату о. Гнат Величко прямо заявив уповноваженому й А. Пельвецькому: «Моя совість зараз не дозволяє йти в ініціативну групу. Хочу бути священником греко-католицької церкви, яким був до цього часу і не буду порушувати присяги, яку дав єпископу Хомишину Григорію. Я знаю, що він арештований органами НКГБ як ворог народу. Це мене здивувало і я не вірю, що Хомишин є ворог народу. Нехай єпископ Хомишин відмінить мою присягу, тоді я подумаю, чи вступати до ініціативної групи» [212, с. 29].

Такою ж була позиція і священника зі смт. Старого Лисця Станіславського деканату Івана Устиновського, який на зборах священників Станіславського деканату заявив: «Мені відомо, що якщо буду голосувати за резолюцію, то я буду значить, православним священником. Як священник греко-католицький, я лояльний до Радянської влади. Я, як католик, буду служити і слухати Папу Римського. Я знаю, що якщо я не перейду на православ'я, то мене чекає тюрма і Сибір. Це моя думка, мені ніхто про це не говорив» [212, с. 29].

Категорично проти вступу до «Ініціативної групи» виступив парох с. Ганусівка Жовтневого району Станіславської області о. Антон Казновський.

«З ініціативною групою я не згідний, під її юрисдикцією не буду, оскільки на її роботу верховне духовенство не дало дозвіл. Вступати у члени ініціативної групи я не буду, що хочете, те і робіть зі мною, хоч судіть, хоч садіть, я віру не зміню. Я дав присягу єпископу Хомишину і цю присягу не зраджу. Дану клятву папі Римському не нарушу. Єпископ Хомишин посаджений у тюрму неправильно, він не ворог народу, я його добре знаю 40 років, він мій духовний батько» [20, арк. 111–112].

Подібну думку висловив священник с. Радча Лисецького району Станіславської області Остап Стернюк: «Я не можу і не хочу бути під юрисдикцією ініціативної групи, буду служити у церкві як католик. Я перед віруючими згадую папу Римського... Я іду з Ватиканом і буду йому підчинятися і більше нікому, хоч убийте мене» [20, арк. 111–112].

Радянські органи розуміли, що опір священників неможливо подолати одними лише закликами до возз'єднання. І владою було обрано шлях застосування тотальних репресій і шантажу. Так, з 1 вересня до 1 грудня 1945 р. у Станіславській області було заарештовано 33 священників, які найактивніше виступали проти «возз'єднання», звинувативши їх у «зв'язках з німецькими окупантами та буржуазними націоналістами» [295, с. 126–127].

Для зростання чисельності прихильників «Ініціативної групи» представники органів радянської влади нерідко погрожували позбавити священників права на душпастирську діяльність. Так, якщо станом на 1 серпня 1945 р. до Ініціативної групи в Станіславській області входило лише 55 осіб (51 священник і 4 дяки), то наприкінці року – вже 177 священників і 37 дяків [295, с. 126–127]. Але як зазначав голова «Ініціативної групи» Г. Костельник у листі до патріарха Алексія, «що тільки незначний відсоток між нашими священниками, приєднаними до «Ініціативної групи», зробили це згідно зі своїми переконаннями. Таких священників немає, напевно, і 50. Інші це зробили тому, що нема іншого виходу. Православ'я, яке виникає у нас за такий короткий термін, буде спочатку тільки зовнішнім лакуванням» [3, арк. 100].

Восени 1945 р. між духовенством і вірними УГКЦ набув поширення «Пастирський лист уніатських владик із сибірського заслання до вірних греко-католицької церкви з нагоди дня Св. Димитрія великомученика», який містив заклик від імені Митрополита та єпископату не зрікатися своєї віри: «... держіться своєї батьківської віри, своєї рідної батьківської землі, своїх церков і своїх хат, своєї мови і Божої Правди, не бійтесь гонення, труду, жертв і мук, бо все то для народу нашого і для Христа Бога Отця нашого. Прийде недалекий час і царство червоного сатани-антихриста розвалиться та пропаде і щезне слід по ньому, а церква і віра Христова житимуть вічно» [193, с. 80].

Діяльність «Ініціативної групи» дала підстави органам держбеки перейти до наступного етапу ліквідації УГКЦ. У грудні 1945 р. було прийняте рішення про підготовку Загального церковного собору УГКЦ (Загальногалицького собору) як «єдиної канонічної форми організаційного закріплення ліквідації Греко-католицької церкви і возз'єднання її з Православною церквою» [190, с. 439–440]. Для підвищення рівня представництва ініціаторів проведення собору з числа духовенства було вирішено висвятити у сан єпископів. Серед найімовірніших кандидатів було названо найбільш прийнятними претендентами М. Мельника та А. Пельвецького [295, с. 132–133]. 20 лютого 1946 р. московський патріарх Алексій «рукоположив» на єпископа А. Пельвецького і призначив його владикою Станіславської православної єпархії [212, с. 33].

Згадуючи свою поїздку на Собор, о. Я. Рокицький зауважував, що для безпосередніх учасників був організований спецпоїзд з м. Івано-Франківська до м. Львова через м. Тернопіль. Настрій у всіх отців був «похоронний». Учасників делегації супроводжував Уповноважений Ради у справах РПЦ у Тернопільській області І. Чирва та декілька співробітників КДБ у цивільному одязі [250, с. 169–170].

Собор розпочав свою роботу 8 березня 1946 р. у храмі св. Юра у м. Львові. Як повідомила учасників мандатна комісія на собор запросили 225 делегатів-священиків і 22 делегатів від мирян з усіх трьох греко-католицьких

епархій. На собор прибули 216 священників і 19 мирян, причому запрошені неприєднані до Ініціативної групи священники брати участь у соборі відмовилися [297, с. 56]. Учасники собору «подали особисті заявки про бажання вийти з унії та возз'єднатись з Православною Церквою» [296, с. 269]. Станиславівську епархію на соборі представляли 45 священників, з них 20 деканів, і 6 мирян (Я. Івасів – директор школи м. Станіслава, Д. Прунько – директор історичного музею, м. Станіслав, Л. Чернодоля – дяк м. Тисмениця, В. Вербовий, В. Третяк – лікар, м. Коломия і К. Сервинський – інженер, м. Коломия) [72, арк. 6–18].

Собор відкрився о 10 годині ранку. Із вступним словом виступив о. Г. Костельник, який запропонував, щоб «наш собор вирішив зліквідувати постанови Брестського собору 1596 р., відректись від унії з Римом, повернутись до святої Православної Церкви...». Далі одноголосним рішенням було прийнято постанову собору, яка складалася з 4-х пунктів: 1) анулювати постанови Брестської унії 1596 р.; 2) відірватися від Римської Церкви; 3) повернутися до прадідівської православної віри; 4) возз'єднатись із всеруською православною Церквою в Радянському Союзі. Отже, всі основні й найважливіші рішення були прийняті у перший день Собору. Робота у наступні дні були чистою формальністю. Акція, яку розпочали органи НКДБ у 1945 р., незважаючи на вагомий опір духовенства і вірних, закінчилася проголошенням «самоліквідації» УГКЦ [296, с. 269].

Однак, відповідно до норм канонічного права юридична особа може бути скасована тільки компетентною владою, на що не мали повноважень ні члени Ініціативної групи, ні представники органів радянської влади. Тому можна стверджувати, що адміністративно-канонічна структура Станиславівської епархії була збережена без офіційного дозволу світської влади. Канонічне право Католицької церкви передбачає, що «якщо залишається хоч один член юридичної особи... виконання всіх прав цієї юридичної особи належить тому членові» [293, с. 243].

Після Львівського псевдособору деякі греко-католицькі священники вважали офіційну ліквідацію УГКЦ простою формальністю. Зокрема, о. Я. Рокицький, повернувшись на свою парафію «нікому не розказував про собор і у церкві не запровадив будь-які зміни» [250, с. 171]. Іншої точки зору дотримувався о. Я. Тимчук – парох м. Чортків Тернопільської області, який звернувся до своїх парафіян з словами: «Сьогодні – послідня неділя Христа Царя, ми відправляєм послідню Службу Божу, тому що сказали підписати православ'я. Хто підпише православ'я – буде правити, хто не підпише православ'я, то не буде правити. І я не підпишу. Якби я часом підписав православ'я, щоб ви не йшли на цю Службу Божу, бо та Служба Божа не важна» [180, с. 10].

Нерідко для переходу греко-католицьких священників у православну віру органи НКВС застосовували силові методи впливу. Так, після відмови пароха кафедрального собору м. Станіслава о. Іллі Оренчука вступити до складу Ініціативної групи весною 1945 р. був арештований його рідний брат, а згодом заарештували і самого священника. 4 червня 1946 р. о. Іллі було оголошено вирок: 10 років таборів і 5 років позбавлення прав за статтею 54–10 ч. 2 (антирадянська пропаганда і агітація) [246].

Таким чином, перші кроки у напрямку ліквідації УГКЦ були зроблені восени 1939 р. після приходу радянської влади на територію Західної України. Однак атеїстична пропаганда та агітація протягом дворічного існування радянської влади не мала помітного успіху на території Станиславівської єпархії, як і у всій Галичині. Для боротьби з представниками Церкви були залучені репресивні органи, що використовували методи тиску, шантажу та репресій стосовно духовенства.

Під час гітлерівської окупації краю єпархія зуміла зберегти свою структуру, продовжувати повноцінне релігійне життя. Станиславівський єпископат вітав відновлення Української державності, водночас критично ставився до обіцянок німецького керівництва щодо підтримки державного будівництва України.

Після звільнення західноукраїнських земель від нацистського панування в 1944 р. взаємини греко-католицького духовенства з радянською владою на території єпархії загострилися через зміни у політиці комуністичного режиму стосовно Церкви. Незважаючи на арешти єпископату і руйнацію структури єпархії, вдалося забезпечити збереження неперервної тяглості єпископського.

Кульмінацією ліквідації УГКЦ в цілому і Станіславівської єпархії, зокрема, став Львівський собор 1946 р., на якому Церква «самоліквідувалася», а парафії та вірні були передані під юрисдикцію РПЦ. Однак Собор не став моментом рішучого повороту духовенства і вірних єпархії до православ'я, а тільки одним з етапів ліквідації УГКЦ.

2.2 Переведення громад єпархії УГКЦ під юрисдикцію РПЦ

Перші роки нелегального існування Української греко-католицької церкви були надзвичайно складними. УГКЦ офіційно була ліквідована, а її духовенство і вірні передані під юрисдикцію РПЦ. Перед священнослужителями і мирянами стояло єдине завдання – вистояти у вірі і вижити серед несприятливих умов. За словами уповноваженого у справах з релігійних культів по Станіславській області П. Сердюченка, згідно з умовами Собору «греко-католицька церква... на території Станіславської області перестала існувати» [20, арк. 137]. Розпочався процес переведення у православну віру греко-католицьких громад. Подібну інформацію знаходимо у таємному інформаційному звіті за III квартал 1947 р. уповноваженого Ради у справах релігійних культів при РМ СРСР у Тернопільській області І. Чирви, в якому він зазначав, що «всі католицькі священники (мається на увазі греко-католицькі. – *І. Г.*) в кількості 244 осіб канонічно оформлені у єпископа Макарія і прийняли православ'я, надалі греко-католицької церкви в області не існує і моя звітність по цих культух надалі надаватися не буде» [74, арк. 16]. Ці твердження уповноважених не відповідали дійсності і були наслідком недостатньої інформації, самообману або прагненням догодити вищому керівництву.

Однак внаслідок опору з боку греко-католицького кліру, монашества і віруючих реалізація рішень Львівського собору розтягнулася на кілька років. На думку відомого дослідника історії Церкви В. Пашенка, перехід на православ'я більшості священників був простою формальністю. Фактично у всіх храмах зберігся греко-католицький інвентар, що опосередковано свідчить лише про зовнішній перехід на православний обряд. Це змушені були визнавати і органи влади. Заступник уповноваженого Ради у справах РПЦ в УРСР Г. Катунін з цього приводу писав: «Перемогою для переходу всіх церков на православний обряд є возз'єднане духовенство, котре у своїй абсолютній більшості зовсім не прагне поривати зв'язки з Ватиканом і відверто продемонструвати власну капітуляцію, зрікшись колишньої церковної і політичної діяльності» [340].

У першу чергу, радянська влада проводила боротьбу з невоз'єднаним духовенством. Водночас, спеціально затягувала процес переведення греко-католицьких громад у православну віру, сподіваючись зумовити розчарування до релігії як з боку «возз'єднаних» священників, так і віруючих [219, с. 317]. Станом на 1 жовтня 1946 р., на теренах Прикарпаття налічувалось 674 православних громад, з них 70 недіючих через відсутність священника або руйнацію культової споруди. Фактично діяло 604 релігійні громади, з яких тільки 522 були «канонічно оформлені» [219, с. 318]. Аналогічною була ситуація і на території тернопільських деканатів Станиславівської єпархії. Загалом 696 із 764 парохій УГКЦ Тернопільщини перейшли під юрисдикцію Московської патріархії [369, с. 63].

Характеризуючи соціально-релігійну ситуацію на Прикарпатті після Львівського собору, уповноважений РСРПЦ зазначав, що «частина селян пішла працювати на підприємства та установи, та колгоспи... Церковний рух... на молодь не впливає, тому, що більшість молоді іде до Ленінського комсомолу... Вінчання молоді в церкві пояснюється не почуттям віри, а просто церковною обрядовістю, звичаями, а також під натиском старих батьків та матерів. Явище вінчання по області не прогресує, а значно спадає» [59, арк. 51]. На нашу

думку, можна говорити не про спад релігійності населення області, а про небажання відвідувати православні храми. Так, жителі с. Надорожна Тлумацького району Станіславської області заявляли, що «вони правовірні і не хочуть, щоб у них була православна церква, в якій будуть служити служби священики, прислані «совітами»». За словами уповноваженого, релігійні громади сіл Драгомирчан, Радчі, Іваниківки – Лисецького району, Бортників – Отинійського району Станіславської області категорично відмовлялися переходити у православну віру й богослужіння тут нелегально проводили греко-католицькі священики [64, арк. 95].

З точки зору радянського судочинства кожен греко-католицький священик, який і надалі виконував свої душпастирські обов'язки, тим самим уже переступав закон і міг бути притягнений до кримінальної відповідальності як служитель забороненої релігійної організації. У зв'язку з цим більша частина священнослужителів єпархії погодилася перейти на православ'я. За словами уповноваженого у справах релігійних культів, із загальної кількості 270 греко-католицьких священиків Тернопільської області – 200 виявили згоду возз'єднатися з московським православ'ям і мали на це відповідні довідки від «Ініціативної групи». Решта 70 щодо «возз'єднання» з РПЦ остаточно не визначилися або прийняли рішення перейти в підпілля УГКЦ [73, арк. 2]. У Станіславській області із 322 священиків до «Ініціативної групи» вступило 269 [59, арк. 75–76]. Поступово справа з реєстрацією священиків та релігійних громад просувалася вперед. Станом на 1 лютого 1947 р., у Станіславській області у православну віру «канонічно оформились» 274 священики [219, с. 320].

Однак, чимало священнослужителів здатні були терпіти будь-які кривди й випробування і відмовлялись переходити у православ'я. «Невозз'єднані» священики найбільше активізували свою діяльність у Тлумацькому (9) і Жовтневому (4) районах Станіславської області. В інших районах було по 1-2 таких священиків [21, арк. 44]. Крім того, що ці священики старалися й надалі нелегально у церквах чи приватних будинках проводити богослужіння та

відправляти релігійні обряди, вони ще й проводили «проти православної церкви, єпископа Антонія агітацію серед віруючих і священників» [21, арк. 45]. Варто зазначити, що такі випадки були не поодинокими. Так, о. Гончар із Жовтневого району у зверненні до своїх парафіян сказав, що «вам байдуже, яка буде служба проводитися... я присягав папі римському і не можу порушити клятву». Парох с. Жовтень (суч. с. Єзупіль Тисменицького району Івано-Франківської області) о. Кость Левицький проводив збір підписів серед віруючих за відновлення богослужіння за греко-католицьким обрядом, а о. Іван Романовський нелегально відправляв літургію у себе на квартирі та по домівках жителів с. Пнів Надвірнянського району Станіславської області [21, арк. 45–46]. Священик с. Нижбірки Гусятинського району Тернопільської області І. Мороко заявив, що у с. Васильківці цього ж району приходять з м. Чорткова невоzz'єднані священники Коржинський і Павлик..., і селяни допомагають їм продуктами і грошима. Вони проводять пропаганду проти православної церкви [369, с. 73].

У с. Радча Лисецького району Станіславської області приблизно до 1950 р. не було православного священника, але церква була відкрита. Люди самі кожної неділі сходилися до церкви і разом з дяком співали утрєню чи Святу Літургію. Інколи приїжджав о. Остап Стернюк і вечорами відправляв Службу Божу в хатах вірних. Для конспірації вікна закривали веретами (рядно, ткане з різнокольорових ниток. – *І. Г.*). Спочатку люди вночі приступали до святої сповіді, а перед ранком священник відправляв Літургію [137, с. 3]. У с. Дора Яремчанського району Станіславської області о. А. Казновський «зірвав пломбу з монашої церкви... кожної неділі та кожного свята відправляв богослужіння, хрестив дітей, вінчав та підправляв похоронні обряди». А згодом забрав культові речі з Церкви у свій будинок, де обладнав невеличку капличку і продовжував надавати релігійні послуги вірним [62, арк. 73].

Більшість греко-католицького духовенства і ченців, які залишились вірними УГКЦ, заявляли своїм парафіянам, що «воzz'єднані» з православ'ям є «зрадниками, всі вони є енкавєєсівцями..., що рішення собору від 8-10 березня

1946 р. є незаконним, оскільки на ньому не було вищого уніатського духовенства...». Результатом такої агітації було неприйняття віруючими деяких сіл призначених православних священників. Для прикладу, мешканці с. Чортовець Обертинського району Станіславської області заявили, що їм православні священники не потрібні і на протязі 2-3 тижнів церкви стоять зачинені [59, арк. 77].

Переважно ті отці, які до 1950 р. не «возз'єдналися» із московським православ'ям, і надалі залишалися греко-католицькими священниками та проводили богослужіння в церквах. Активну діяльність розвинули на території Тернопілля о. Іван Демушко, який на протязі двох років (майже до половини 1948 р.) відправляв богослужіння у трьох церквах Чортківського району (с. Колиндяни, с. Тарнавка і с. Давидівці), одночасно використовуючи таку нагоду для агітації проти православного духовенства [77, арк. 2], і о. Микола Семенюк, який служив у церкві с. Перволока Бучацького району і не допускав туди православних священників [361, с. 122–123].

Насильницьке «возз'єднання» із російським православ'ям викликало у багатьох парафіях ворожнечу між духовенством і вірними. У тих парафіях, де греко-католицькі священники були заарештовані органами держбезпеки, прихожани зберігали вірність УГКЦ, не відвідували храм, а православного священника називали «московським попом». Якщо церква була закрита, то вірні молилися без священника на подвір'ї храму або відвідували костел [369, с. 65]. Зокрема, на Тернопільщині о. Фесюка із с. Ключинці Копичинецького району, о. Погорецького із Бучацького району та інших не греко-католицьких священників миряни просто бойкотували, а церкву не відвідували. Хрестити дітей чи брати шлюб вірні ходили у сусідні села, поки не дізналися про перехід їхнього священника під юрисдикцію РПЦ [361, с. 124–125].

Напередодні Великодня 1947 р. група нелегальних греко-католицьких священників підготувала і таємно розповсюджувала серед духовенства і вірних «Душпастирський лист українських духівників-підпільників до українського народу у світлий празник Христового Воскресіння», в якому закликали не

зраджувати свою віру і не коритися ворогові, бо «не вдасться катюзі зломити-змертвити духа української Церкви і народу... Є ще пастирі, що вирвались із кігтів Антихриста, які тепер у підпіллі своїм словом, своїм приміром і запалом кріплять, підбадьорюють, закріплюють до витривалої, невблаганної боротьби з найлютішим ворогом Української Церкви й Народу, весь Український Народ... Це українські духівники-підпільники!... Правдиві українські священики ніколи не замінять Христа на Антихриста. Подібно як українські вірні вміють відрізнити своїх добрих пастирів від накидуваних їм силою вовків в овечій шкурі, цих наємників Антихриста» [193, с. 126–127].

Радянські партійні та силові структури докладали всіх зусиль, щоб паралізувати роботу греко-католицького духовенства. Кількість «невозз'єднаних» священиків з кожним місяцем зменшувалась. Якщо у квітні 1947 р. нараховувалось 43 незареєстровані церкви і 31 «невозз'єднаний» священик, то на липень 1947 р. у Станіславській області залишилось лише 17, а станом на 1 січня 1948 р. – 9, зокрема: у Вигодському районі – В. Бодан, Є. Мицко; у Долинському – Є. Антонович, Є. Бородайко, З. Косановський; у Жовтневому – К. Левицький; у Перегінському – М. Підлисецький; у Рожнятівському – Я. Сов'як [219, с. 320–321]. Ми припускаємо, що ця цифра є не зовсім точною, оскільки частина священиків офіційно перейшли на цивільну роботу або зайнялися сільським господарством, а насправді таємно продовжували виконувати свої душпастирські обов'язки. Для прикладу, греко-католицькі священики Михайло Ганушевський з с. Угорники та Іван Устияновський із с. Старого Лисця Станіславської області, не витримавши докорів совісті, вийшли з «Ініціативної групи» і відмовились від духовного сану [221, с. 358].

Греко-католицькі священики мали великий авторитет серед вірян, а тому останні покладалися на них у справі «возз'єднання». На думку підпільної монахині Марії Дикої, люди перейшли у православ'я, «бо їх священики перейшли», додаючи: «Вони не знали, що вони роблять, а священики знали» [239, с. 28]. Очевидно, більшості мирян бракувало розуміння конфесійних

відмінностей між греко-католицькою і православною вірою. Наприклад, підпільна греко-католичка Анна Майданська так пояснює, чому тривалий час відвідувала православний храм: «Я не знала, я думала, що то все Католицька Церква, така як є. Мама не вчили того, що то якась є така і така. Була церква одна, та й до тої ходили» [138, с. 5]. Якщо священик не зізнавався у своєму переході у православ'я, то парафіяни могли й не помітити змін – адже ходили вони до тієї ж церкви, де правив той самий священик, а обряд спочатку залишався незмінним [239, с. 28]. Загалом більшість греко-католиків і далі відвідували «свої» храми. Підпільна греко-католичка Марта Малкош з цього приводу зауважила: «Тому що наші люди, особливо в нас, на Західній Україні, були інакше виховані. Вони придержувалися своїх традицій, своєї віри. Крім того, що вони ходили до православної церкви, але вони казали: «Ми ходимо, бо то наша церква. Ми її збудували. То є наша церква, і ми ходимо до неї» [152, с. 46].

Вірні УГКЦ неохоче сприймали перехід під юрисдикцію РПЦ, що підтверджує інформація із таємного інформаційного звіту уповноваженого Ради у справах РПЦ у Тернопільській області К.Куліченка: «... духовенство колишнє уніатське серед населення авторитетне, православне духовенство авторитетом не користується. До православного духовенства віруючі відносяться з недовірою, на сповідь ходять до церкви, в котрій служить колишній уніатський священик» [369, с. 116].

Значну роль у переведенні греко-католицьких громад у православну віру відігравали і такі часто вживані радянською владою методи, як примусові та «добровільні» виселення населення. Масові депортації застосовувалися перш за все проти сімей активних учасників збройного підпілля, «бандпособників», «куркулів» та інших антирадянських елементів. Наймасовіша акція була проведена 20-27 жовтня 1947 р., під час якої було виселено 26 333 сім'ї у складі 77 791 осіб, в тому числі 4 512 сімей у складі 11 883 осіб з Станіславської області. До кінця 1947 р. їхня кількість на території Прикарпаття зросла до 5 748 сімей (понад 15 тис. осіб) [222, с. 361–362].

Безперечно, що виселення «неугодних» мало психологічні наслідки і для тих релігійних громад, які відмовлялися від переходу у православну віру. Щоб не опинитися в категорії «антирадянських елементів», більшість із них покійно переходила під юрисдикцію Московського патріархату.

Крім примусових депортацій, влітку 1949 р. уряд розпочав кампанію з «добровільного» переселення працездатного населення в південні області України «для зміцнення колгоспів і радгоспів». В результаті із теренів Станіславщини впродовж 1947–1950 рр. на спецпоселення було вислано понад 30 тис. осіб, унаслідок чого з карти області зникло 28 населених пунктів. Відповідно зменшилася і кількість релігійних громад. Культові споруди в більшості цих сіл було розібрано на будівельний матеріал, а церковний інвентар обліковано райфінвідділами й частково передано у користування православним громадам сусідніх сіл [221, с. 361–362].

Священики, які відмовились від «возз'єднання» з РПЦ, розуміючи, що будуть заарештованими, намагалися змінити місце свого проживання. Вони змінювали парафії або переходили на світську роботу. Але у такий спосіб тільки відтягували дату свого арешту. Протягом 1946–1950 рр. у Тернопільській області було заарештовано органами МДБ 47 отців [78, арк. 13; 350, с. 127]. У тодішньому радянському законодавстві була відсутня спеціальна стаття, за якою можна було б засудити греко-католицького священика за відмову перейти у православну віру. Неугодних священиків судили, здебільшого, за популярною 54 статтею КК УРСР на термін від 10 до 25 років концентраційних таборів. Потрапляли під цю статтю за мотивом контрреволюційної діяльності або антирадянської агітації. Нерідко, священика відправляли на спецпоселення зі всією сім'єю, а майно конфіскували. Отець І. Луцький подає відомості, що у 1940-х рр. зазнали репресій 67 греко-католицьких священиків Станіславівської єпархії [310, с. 140–149]. Ми припускаємо, що дана цифра не відповідає дійсності, оскільки виявлені нами кримінальні справи в архівних фондах доповнюють відомості про ув'язнення ще 5 греко-католицьких священиків (Г. Гавдуника, С. Малофея, К. Вергуна,

М. Глейка та І. Дідуха). Так, 12 листопада 1948 р. було заарештовано пароха с. Незвисько Обертинського району Станіславської області о. Григорія Гавдуника, звинуваченого в проведенні антирадянської націоналістичної агітації в часи німецької окупації, створенні української поліції, яка під безпосереднім керівництвом священика проводила фізичні розправи над радянськими активістами [68, арк. 3]. Слід відзначити, що прізвище о. Г. Гавдуника зазначене у списку учасників Львівського собору 1946 р. [72, арк. 14], що дозволяє нам припустити про фіктивний перехід у православ'я.

Радянські урядовці подавали офіційну інформацію про те, що за період з березня 1946 р. до серпня 1949 р. було завершено майже п'ятирічну кампанію з ліквідації УГКЦ. На території Станіславської області РПЦ поповнилась майном 599 греко-католицьких церков, 270 священиками і 203 псаломщиками (дяками. – *І. Г.*) [193, с. 226–227]. Наприкінці 1949 р., за даними РСРЦ, в західних областях залишилося лише 16 «невозз'єднаних» священиків, з яких 5 – у Станіславській області, зокрема: о. Кость Левицький з с. Жовтень Жовтневого району, о. Михайло Бутковський зі с. Старих Скоморохів Галицького району, о. Адам Яновський з с. Верхньої Липиці Рогатинського району, о. Василь Космина з с. Жовчева Рогатинського району, о. Ілля Кубарич з с. Бистриці Надвірнянського району, які на початку 1950 р. були арештовані й ув'язнені на різні терміни [219, с. 323].

Серед числа заарештованого у 1949 р. греко-католицького духовенства знаходимо імена станіславівського єпископа Симеона Лукача і підпільного священика о. Йосипа Гірняка. Вперше о. Симеон був заарештований 26 жовтня 1949 р., хоча ордер на арешт виданий 28 жовтня цього року. У постанові на арешт від 27 жовтня о. С. Лукачу інкриміновано: «Після вигнання окупантів, будучи активним прибічником Ватикану, у 1945–1946 рр. в період возз'єднання греко-католицької церкви з російською православною церквою, виступив проти возз'єднання і перейшов на нелегальне становище. Проживаючи на нелегальному становищі в Солотвинському та Надвірнянському районах і квартирах віруючих католиків, організовував нелегальні богослужіння за греко-

католицьким обрядом, на яких проводив антирадянську агітацію. Писав свої твори антирадянського характеру, зберігав у себе вдома літературу релігійно-антирадянського характеру» [69, арк. 3]. 14 серпня 1950 р. о. С. Лукач згідно вироку Особливої Наради був засуджений за ст. 54-10 ч. 2 КК УРСР до 10 років ув'язнення в Сиблагу (система місць ув'язнення і спецпоселення на території Західного Сибіру з центром поперемінно у містах Марійнськ і Новосибірськ, сучасні Кемеровська та Новосибірська області Російської Федерації. – *І. Г.*). Слідча справа – приклад надзвичайного духовного подвигу о. Симеона. Упродовж 16 допитів він жодного разу і жодним словом не зрадив католицької віри та вірності Папі Римському, а також не назвав жодного імені тих, з ким спілкувався. Усі підступні запитання слідчого розбивалися в одну-єдину відповідь, яка пронизує усі допити: «Моя священнича совість не дозволяє мені давати відповіді на ваші запитання» [380, с. 13].

Владика С. Лукач відбував перше ув'язнення до 1955 р. у таборах Красноярського краю (суч. Сибірський Федеральний округ Російської Федерації. – *І. Г.*). Протягом п'яти років, маючи підірване здоров'я, о. С. Лукач працював заготівельником лісу, що було доволі складною роботою [224, с. 119].

У 1949 р. за зв'язок з українськими повстанцями арештували пароха с. Братишів Тлумацького району Станіславської області о. І. Чав'яка. Після трьох місяців слідства заочний суд – «трійка», – у м. Москві оголосив вирок – 10 років виправних таборів. Етапом протягом 17 днів засуджених відправили у Караганду (Казахська РСР) [125, с. 23–27].

Після відновлення радянської влади о. О. Надрага, знаючи про переслідування духовенства у Радянському Союзі, вирішив для прикриття своєї душпастирської діяльності займатися медициною, тому в 1945 р. поступив на перший курс медуніверситету. Однак у березні 1949 р. його було заарештовано. Слідство тривало до серпня 1950 р., під час якого священника звинувачували у зв'язках з Апостольською Столицею та співпрацею з ОУН. Заочним рішенням «трійки» отця О. Надрагу засудили на 5 років і відправили на заслання у Пермську область [133, с. 12–14].

Чотирнадцятого грудня 1949 р. видана постанова на арешт о. Йосипа Гірняка за його злочинну діяльність, яка заключалася в наступному: «Гірняк Й. у 1919 р. добровільно вступив в УГА і брав участь у збройній боротьбі проти Червоної Армії... У 1945 р. у період возз'єднання греко-католицької церкви з російською православною церквою виступив проти возз'єднання, серед населення проводив антирадянську агітацію [97, арк. 3]. Аналізуючи кримінальну справу о. Й. Гірняка, варто звернути увагу на час допитів, який кожного разу був інший і поступово переносився у вечірню і нічну пору доби [97, арк. 13, 17, 22, 23, 25]. Можна припустити, що у роботі із затриманим використовувались методи психологічного тиску. Після 8 місяців слідства, о. Й. Гірняк був відправлений на 10 років заслання у Карагандинську область як «соціально-небезпечний елемент» [97, арк. 108].

У цьому ж 1949 р. за «антирадянську» діяльність було арештовано о. С. Малофея [70, арк. 4], о. І. Вальницького – «активного прихильника Ватикану» за відмову «возз'єднатися» з православ'ям та проведення агітації проти РПЦ [67, арк. 4].

Греко-католицькі священики, які відмовились від «возз'єднання» з РПЦ, страждання за вірність батьківській вірі вважали для себе випробуванням, нагородою за яке є спасіння душі. В одному з листів додому репресований священик Я. Сірецький писав: «Прошу не забувати яку величезну вартість має терпіння терпеливо перенесене і без спротиву Божій Волі, а ще терпіння за св. Божу справу!! Коби Бог поміг не змарнувати тої нагоди, яка не кожному дається» [273, с. 273].

У зв'язку з масовими арештами греко-католицького духовенства на протязі 1946–1950 рр. зменшилась активність підпілля. Тільки на території Тернопільської області у 1950 р. із 19 підпільних душпастирів, середній вік 15 отців становив 71 рік [369, с. 129–130]. Незважаючи на те, що греко-католицьких священиків у підпіллі залишилося дуже мало, вони не звузили географію свого душпастирського служіння. Ця невелика кількість священнослужителів робила короткочасні таємні виїзди в інші населені пункти,

де проводили відправи серед віруючих, які відмовились від переходу до РПЦ. Окрім того, самі миряни таємно чи напівлегально збиралися на самостійні відправи. У травні 1951 р. уповноважений Ради у справах релігійних культів у Тернопільській області І. Чирва розкрив підпільну діяльність греко-католицької громади, котра проводила молитовні відправи у передмісті м. Чорткова на вул. Бердо. Цією громадою, яка належала до колгоспу імені XVI з'їзду КП(б)У, керувала сестра голови цього ж колгоспу Марія Галабурда. Дана підпільна громада греко-католиків проводила самостійні відправи біля будинку рахівника того ж колгоспу Мирослава Михайлюка, де стояв кам'яний хрест. Член цієї ж спільноти – дружина депутата Чортківської міської ради Анна Сернецька проводила в місцевій окрузі у помешканнях вірних УГКЦ хрещення новонароджених дітей. Такі хрещення вона провела у родині члена правління вищезгаданого колгоспу Володимира Дячишина і бригадира Юлія Рябинського. Марія Галабурда і Анна Сернецька проводили всі доступні їм (в межах канонічного права) відправи [361, с. 127].

Ці факти свідчать про те, що миряни зберігали вірність УГКЦ (хоча, напевно, не всі), водночас пристосовуючись до нового радянського порядку, ставились до нього формально, не змінюючи змісту свого релігійного вірування, одночасно підлаштовуючись під реальну форму діяльності УГКЦ.

Таким чином, масові арешти і ув'язнення невоzz'єданого греко-католицького духовенства у другій половині 1940-х – першій половині 1950-х рр. значною мірою обмежили діяльність УГКЦ. Станиславівська єпархія на кілька років залишилася без єпископату. Незважаючи на значні матеріальні, моральні і людські втрати, владі так і не вдалося остаточно знищити греко-католицькі громади на території єпархії. Підпільне духовенство проводило таємні чи напівлегальні відправи у селах західних областей УРСР. У цьому їм сприяли активні миряни і чернецтво. У той же час, «воzz'єдане» духовенство, що залишилось в структурі РПЦ, вважало свою присутність у ній формальною, бо реально дотримувалося греко-католицької традиції, не змінюючи ні догматики, ні обрядів Святих Тайн, ні інтер'єру храму. Тож у сталінський

період греко-католицька традиція мала дві форми існування: легальну в структурі РПЦ і підпільну в структурі УГКЦ.

2.3 Ліквідація чернецтва

Основним осередком опору православізації віруючих після рішень Львівського собору було греко-католицьке чернецтво, для боротьби з яким радянська влада застосовувала тактику поступової ізоляції.

Напередодні Другої світової війни на території Станиславівської єпархії УГКЦ налічувалося 19 осередків чернечого життя, в яких проживали 344 монахи і монахині [196, с. 178–190]. Ведучи богопосвячене молитовне життя, монахи і монахині відповідно до харизми свого згромадження мали додаткові обов'язки працювати в навчальних закладах, захоронках, дитячих притуках і релігійних товариствах. Зокрема, місією Згромадження ССНДМ було служіння «там, де є найбільша потреба».

Новий етап в історії галицького чернецтва розпочався після окупації західноукраїнських земель радянськими військами. Особливу увагу нова влада зосередила на ліквідації релігійного виховання молодого покоління, заклавши мережу навчальних-виховних закладів, підпорядкованих Церкві (сиротинці, захоронки, приватні народні школи, гімназії і т. д.), та проведено їх націоналізацію [236, с. 30; 259].

Можна погодитись з міркуваннями прикарпатського дослідника Б. Савчука, який стверджує, що на відміну від 1945–1946 рр., коли для ліквідації греко-католицьких монастирів влада намагалася надати якогось «законного» підґрунтя, то в роки першої радянської окупації краю зовсім не переймалася правовими формальностями [352, с. 138].

З перших днів окупації радянська адміністрація розпочала конфіскацію монастирських приміщень, навіть не очікуючи на рішення маріонеткового законодавчого органу – Народних Зборів Західної України. Відомий діаспорний історик Б. Боцюрків стверджував, що за наказом радянських урядовців в Галичині відбулося значне скорочення кількості чоловічих монастирів та

монахів у них, а всі жіночі обителі та чернечі доми було ліквідовано, вигнано з них сестер-монахинь, яких змусили формально стати до світської праці. Згодом більшовики конфіскували цінні монастирські книгозбірні та архіви [236, с. 30–31].

Так, після вступу до м. Станіслава 18 вересня 1939 р. регулярних частин Червоної армії, останні одразу заявили претензії на будинок, в якому проживали монахині Згромадження сестер Служебниць Непорочної Діви Марії, для потреб військової частини і поставили вимогу на протязі трьох днів звільнити приміщення. У цей час сестри-монахині під керівництвом настоятельки с. Любіни Дзярук займалися господарською діяльністю, працювали в адміністрації і на кухні Станіславівської семінарії, а також шили та гаптували церковні речі [288, с. 18–19].

Вибух Другої світової війни перервав стабільну життєдіяльність монастиря Святого Йосифа ЧСВВ у м. Станіславі, який нараховував 50 черниць. Під тиском радянської влади монахині змушені були віддати частину монастирського приміщення під гуртожиток педагогічного училища, що у післявоєнний період дало привід адміністрації цього училища вважати всі приміщення обителі своєю власністю. Частина сестер розійшлася по домівках, а інші залишилися проживати в монастирі. До своєї обителі василіянки повернулися лише наприкінці 1941 р. – на початку 1942 р. Однак відновити нормальний спосіб життя і праці їм не вдалося, оскільки три чверті будинку були зайняті німцями для потреб військового госпіталю. Ігуменею монастиря сестер-василіянок у 1941 р. станіславівський єпископ Г. Хомишин призначив м. Йосифу Ісопенко, на чюю долю і випало керівництво сестрами у найважчі роки [353, с. 157–158].

У складних умовах радянських реалій змінився віками усталений уклад чернечого життя. Позбавлені засобів існування, через втрату свого майна, богопосвячені особи змушені були пристосовуватись до нових випробувань і шукати місце праці. Пошук роботи для Згромадження ССНДМ полегшив виїзд черниць римо-католицького віросповідання, які працювали медичними

сестрами в місцевих лікувальних закладах, до Польщі. Це призвело до нестачі кваліфікованих медичних кадрів. Головний лікар Станіславської лікарні Маліновський (ім'я не відоме) запропонував роботу сестрам-служебницям. Однак, для роботи в лікарні була потрібна медична освіта. Перш, ніж приступити до виконання своїх професійних обов'язків, черниці відвідували медичні курси, організовані владою. Так, с. Порфирія Грень після закінчення шестимісячних медичних курсів протягом квітня 1945 – травня 1946 рр. працювала медсестрою післяопераційного відділу. Її викладачами під час навчання були місцеві лікарі, що пройшли фронт і мали великий досвід роботи [288, с. 22–23].

Майже всі сестри-василіянки, що займалися педагогічною працею напередодні війни, залишилися в м. Станіславі. Через брак вчительських кадрів, частина монахинь змогла продовжувати педагогічну працю у навчальних закладах Прикарпаття, однак вони постійно перебували під наглядом радянських органів влади. Інші черниці змушені були влаштовуватись на роботу куховарками чи виховательками у приватних помешканнях [352, с. 140–141].

Після відновлення радянської влади у 1944 р. розпочалася нова хвиля репресій проти монаших спільнот. Радянським керівництвом було прийнято рішення основний удар скеровувати на уніатське чернецтво, яке із нечисленними спільниками категорично відмовлялося переходити на православ'я. Представники чернечих спільнот здійснювали найстійкіший опір «возз'єднанню». Про це свідчить листування ініціатора «возз'єднання» о. Гавриїла Костельника з керівництвом РПЦ. Якщо у листі до патріарха Московського Алексія від 27 липня 1945 р. о. Г. Костельник передбачав, що «з чернецтвом буде багато клопоту» [190, с. 159], то його лист до патріарха від 3 жовтня 1945 р. виразно підтверджував попередній прогноз: «Все ж там, де наші парафії знаходяться під впливом василіанських монастирів, священники, що приєдналися до нашої групи, стикаються з труднощами, тому що василіани (а також редемптористи і студити) агітують проти нашої справи. Всі наші

монастирські чини, чоловічі й жіночі, міцно стоять за унією, нема надії, що це зміниться» [190, с. 286].

Другий прихід Червоної армії в 1944 р. монахині ЗСМ зустріли в стінах своєї обителі в смт. Богородчани Станіславської області, однак змушені були віддати частину будівлі для потреб радянського війська. Нова влада перетворила це місце на своєрідну камеру тортур, облаштувавши на другому поверсі монастиря шибеницю для ув'язнених [317, с. 50–51]. Проте в 1945 р. монастир ЗСМ в смт. Богородчанах був переданий під військову частину, а вся прилегла територія – під машинно-тракторну станцію, після чого обитель остаточно розформували, а сестри розселилися по всій території Станіславської області [33, арк. 3].

Сучасні дослідники історії Церкви Я. Глистюк та О. Турій на основі опрацювання таємних інструкцій і розпоряджень різного рівня державних і партійних органів та спецслужб виділяють чотири етапи процесу ліквідації греко-католицького чернецтва в Галичині, які не були окреслені чіткими хронологічними рамками: 1) збір інформації про монастирі, їх матеріальне становище, кількість ченців і провід; 2) обкладання культових споруд непосильними податковими тягарями та обмеження площі монастирських приміщень; 3) «укрупнення» монастирів, перенесення чернечих домів з центру на периферію, з місць, де вони мали значну підтримку населення до віддалених сіл з метою зосередити всіх монахів і монахинь кожного з чинів і згромаджень в одній обителі під наглядом органів держбезпеки; 4) остаточна ліквідація греко-католицьких монастирів [249, с. 366–367].

Першим етапом у процесі заборони УГКЦ був збір інформації про монастирі та кількість чернецтва в 1945 р. Уповноважений у справах релігійних культів при РНК СРСР по Станіславській області П. Сердюченко 22 січня 1945 р. пред'явив вимогу станіславському єпископу Г. Хомишину подати інформацію про монастирі, їхні матеріальні ресурси та кількість ченців до 27 січня цього ж року [33, арк. 6].

Тринадцятого лютого 1945 р. до уповноваженого у справах релігійних культів по Станіславській області єпископський ординаріат УГКЦ надіслав листа, де було подано інформацію про єпархіальні монастирі, розташовані на території Станіславської області. Напередодні Львівського собору на Прикарпатті знаходилися такі монаші спільноти:

- 1) Чоловічий монастир ЧСВВ у м. Станіславі на вул. Радянській, 181 (суч. вул. Незалежності) – 7 монахів;
- 2) Чоловічий монастир ЧСВВ у с. Погоня Тисменецького деканату – 5 монахів;
- 3) Монастир святого Йосифа Чину Пресвятого Ізбавителя (отці-редемптористи) у м. Станіславі по вул. Пушкіна, 61 (суч. вул. Чорновола) – 12 монахів;
- 4) Монастир Чину святого Теодора Студита (отці студити) у с. Дора Надвірнянського деканату – 7 ченців;
- 5) Жіночий монастир ЧСВВ у м. Станіславі по вул. Панфіловців, 17 (суч. вул. Василіянок) – 30 черниць;
- 6) Монастир Згромадження сестер служебниць Пресвятої Непорочної Діви Марії з провінційним домом у м. Станіславі на вул. Червоноармійська, 11 (суч. вул. К. Малицької) та кількома філіями – 114 монахинь;
- 7) Монастир Сестер милосердя святого Вінкентія від святого Павла (Вінкентія де Поль), у м. Станіславі по вул. Пушкіна, 44 – 20 черниць;
- 8) Згромадження сестер Пресвятої Родини в с. Ляцьке Шляхецьке Тисменицького деканату – 5 монахинь;
- 9) Згромадження сестер святого Йосафата (сестри йосафатки) – с. Поточище Городенківського деканату – 5 сестер;
- 10) Згромадження сестер Мирносиць – 70 монахинь, які, після ліквідації матірнього монастиря, розійшлися по населених пунктах Станіславщини. Загалом на території Прикарпаття налічувалося 332 богопосвячені особи [33, арк. 2–5].

У Тернопільській області станом на 1 жовтня 1945 р. знаходилося 12 монастирів УГКЦ – 8 чоловічих і 4 жіночих, які нараховували біля 200 осіб греко-католицьких ченців і черниць [369, с. 77]. Однак, слід зазначити, що територіально частина чернечих осередків входила до складу Львівської архієпархії. Відсутність звітної інформації по деканатах не дає можливості уточнити точну приналежність чернецтва до території Станіславівської єпархії.

Другий етап ліквідації греко-католицького чернецтва передбачав обкладання чернечих обителей непосильними податковими тягарями, поступове обмеження площі угідь, конфіскація худоби, техніки й реманенту, відбирання житлових і господарських приміщень під різними (часто надуманими – аварійність, військові потреби і т. д.) приводами [249, с. 366]. Після другого приходу Червоної армії на Прикарпаття в 1944 р. радянське керівництво розпочало націоналізацію монастирських приміщень. Одразу після звільнення м. Станіслава від нацистів нова адміністрація присвоїла собі більшу частину приміщення монастиря ЧСВВ на вул. Радянській, 181 – 14 кімнат були зайняті Третім відділом міліції, а у 6 інших кімнатах проживали монахи Чернечої обители ЧСВВ, заснованої у 1935 р. (проживало 5 братів під керівництвом настоятеля В. Балагурака) [37, арк. 23].

Акція з ліквідації греко-католицьких монастирів на теренах єпархії розпочалася наприкінці березня 1946 р. із затвердженням «Плану-проекту переселення і злиття монастирів і монахинь греко-католицької церкви в Станіславській області», що мав проходити у два етапи. Перший етап передбачав так зване укрупнення монастирів (зведення і поселення всіх монахинь і монахів в один монастир чину чи згромадження) для зменшення площі і чіткої локалізації проживання ченців та мінімізації їхнього впливу на населення краю. Так, усіх ченців-василіян мали переселити до с. Гошева Долинського району Станіславської області, черниць-василіянок – до с. Підмихайлівці Рогатинського району Станіславської області, сестер служебниць Непорочної Діви Марії – до монастиря на вул. Держинського, 94 (суч. вул. Гетьмана Мазепи) в м. Станіславі, а отців-студитів із с. Дори

Яремчанського району Станіславської області (тепер м. Яремче Яремчанської міськради Івано-Франківської області) – в Унівський монастир на Львівщині. Другим етапом мало стати повне закриття обителів і виселення чернечого кліру за межі Станіславської області [29, арк. 135].

Для проведення агітації про перехід греко-католицького чернецтва під юрисдикцію РПЦ представники влади і КДБ мали намір використати настоятеля кількох монастирів у Галичині, довголітнього протоігумена Галицької провінції Найсвятішого Спасителя оо. Василян, 80-річного о. Віталія Градюка. Але отець був іншої думки. Перед ліквідацією УГКЦ він об'їздив більшість монастирів, в яких закликав монахів не зраджувати свою батьківську віру: «Ідіть на цивільну роботу, одяг приймайте цивільний, робіть хитро, мудро, щоби тільки не підписати схизми» [103, с. 7].

Найперше радянське керівництво «укрупнення» монастирів УГКЦ розпочало з утисків ченців-василян. Напередодні ліквідації чоловічого монастиря ЧСВВ у с. Погоня Тисменицького району Станіславської області до монахів завітав старший лейтенант КДБ Бондаренко і поставив умову через 48 годин покинути обитель. Спочатку монахи переселилися у монастир на Майзлях в м. Станіславі [103, с. 3]. Згодом монахи переселилися до Гошівського монастиря, а приміщення й монастирські землі було передано військовій частині Тисменицького НКДБ [20, арк. 214]. У той же час було переселено ченців-редемптористів у монастир святого Альфонса ЧНІ в с. Голоско Велике на Львівщині (місцевість у суч. Шевченківському районі м. Львова) [213, с. 150].

Рада у справах Російської Православної Церкви 29 травня 1946 р. прийняла постанову, згідно з якою всі греко-католицькі монастирі вважалися православними [219, с. 327]. Однак, за словами уповноваженого у справах РПЦ у Станіславській області «всі 163 особи монахів і монахинь категорично відмовлялись приймати православну віру і залишаються уніатами» [59, арк. 89].

Ліквідація чернечих спільнот особливо швидкими темпами відбувалася в Тернопільській області. У середині 1946 р. радянською владою була заборонена

діяльність монастиря святого Хреста ЧСВВ у м. Бучачі. Ймовірно, монахам дозволили вільно покинути свою обитель, бо свідчень про їхні арешти не зафіксовано. Після виселення ченців, монастирські приміщення були конфісковані. Спочатку їх використовували під склад для зберігання зерна, а з 1950 р. розмістили школу механізації сільського господарства, яка набула статусу сільськогосподарського професійно-технічного училища № 26. У монастирських келіях облаштували гуртожиток, навчальні класи і виробничі майстерні з металорізальними верстатами і кузнею, а в середині монастирської церкви стояв зернозбиральний комбайн, як наочний навчальний макет [365, с. 108–109].

У 1946 р. було закрито чоловічий монастир Різдва Божої Матері в с. Улашківці Чортківського району Тернопільської області. Всі монахи разом з настоятелем о. Панкратієм (Петром) Савицьким були репресовані. Радянські органи влади з церкви зробили склад, а з монастиря – гуртожиток і клуб [241, с. 367].

Інформація про ліквідацію інших чернечих осередків Тернопільщини відсутня в офіційній документації радянських урядовців. У доповідній записці за третій квартал 1946 р. уповноважений Ради в справах релігійних культів у Тернопільській області І. Чирва інформував свого київського начальника, що «Уніатських монастирів у області немає, тому ніяких повідомлень не чекайте» [73, арк. 34]. Повідомлення аналогічного змісту містив звіт за четвертий квартал 1946 р., в якому відзначено: «Діючих монастирів у області немає, є чернечі групи по 3–5 черниць, усього таких груп 26 із загальною кількістю черниць 117. Більшість із них працюють у різних організаціях, основним чином у лікувальних закладах» [369, с. 78].

Категорично відмовились перейти у православ'я монахи монастиря святого Іллі Студійського уставу в с. Дора Яремчанського району Станіславської області. Тому їм було наказано залишити монастир і заборонено проживати в цьому населеному пункті. Напередодні закриття обителі, монахи встигли роздати частину майна бідним, іншу – конфіскували, ченців відправили

до Унівського монастиря, а приміщення культової споруди облаштували під музей атеїзму. Проте в 1947 р. монахи-студити повернулися на рідні терени, і, незважаючи на заборону силових структур, погрози та фізичні розправи, проводили активну підпільну душпастирську працю, гуртуючи навколо себе вірних. З червня 1947 р. ченці П. Чучман та М. Деренюк оселилися в будинку І. Клим'юка у м. Яремче та влаштували кравецьку майстерню. Через дорогу навпроти поселилися ієромонахи Платон Будзінський та Паладій Копоть. Таким чином, було відновлено монашу «родину», яку очолював М. Деренюк (Додаток К). Інколи до підпільного монастиря на спільну молитву приїжджали брати Дмитро Гриняджук та Вернард Заплатинський. У 1952 р. повернувся з ув'язнення ієромонах Кипріян Шульга і майже рік проживав із монахами-студитами у м. Яремче [351, с. 32–33; 381, с. 642].

Значно довше опір репресивним діям влади чинили жіночі монаші осередки. Канонічним оформленням монахинь в лоні РПЦ довелося займатися уповноваженому РСРК Станіславської області В. Костюкову разом з місцевими органами влади та КДБ. Зокрема, влітку 1946 р. розпочалася акція з виселення (яку в офіційних документах радянські органи влади називали «добровільним переселенням») сестер василіянок з станіславівського монастиря на вул. Панфілова. Напередодні німецько-радянської війни в монастирському приміщенні було розміщено гуртожиток для студентів педагогічного училища, які заселяли 53 кімнати на другому й третьому поверхах будівлі, у той час як у розпорядженні монахинь залишалося лише 20 келій, що було використано Станіславським обласним управлінням освіти офіційним приводом для висунення претензій на весь будинок, розташований у центрі міста. Спочатку було здійснено спробу позбавити сестер їхньої власності законним шляхом через суд. Однак, судову справу дирекція педучилища програла, бо монахині змогли пред'явити документи на право власності всього монастирського приміщення. Проте радянська влада застосовувала звичну для неї тактику погроз і шантажу, змушуючи черниць переселитися до монастиря в

с. Підмихайлівці Букачівського (сьогодні Рогатинського) району Станіславської області [359, с. 305].

Головним натхненником та організатором рішучого захисту святої обителі виступала ігуменя монастиря мати Йосифа Ісопенко. У своїх діях сестри відчували моральну підтримку церковної ієрархії, яка сама потерпала від радянських репресивно-каральних дій, тому не могла надати черницям дієвої допомоги. Відстоюючи інтереси своєї спільноти, ігуменя Й. Ісопенко неодноразово зверталася за допомогою до голови Станіславського облвиконкому та уповноваженого у справах релігійних культів по області, але не отримувала належної для черниць відповіді. Зневірившись у справедливості місцевої влади, 30 серпня 1946 р. вона написала листа до Й. Сталіна, в якому просила «розглянути їхню справу і оборонити перед напастями». Ігуменя представила загальне становище й умови проживання монахинь: «Мешкаємо в монастирі, з якого нас щораз викидають і не дають спокійно проживати. Управа Педшколи, що часто змінюється, щораз грозить нам, непокоїть нас і робить старання через уряд релігійного культу, щоби нас викинути з помешкання» [20, арк. 83]. У Станіславівському монастирі в той час проживало 30 монахинь, 15 з яких були старшого віку і непрацездатними, інші – хворими, і лише кілька осіб працювали.

Лист ігумені невдовзі був повернутий голові Станіславського облвиконкому, а звідти переадресований уповноваженому у справах релігійних культів, тобто скарга повернулася до того, на чії дії власне і нарікали монахині. Можна припустити, що даний лист взагалі ускладнив життя черниць, оскільки найменші прояви порушення «статутної» діяльності сестер одразу фіксувалися органами влади, крім того за монастирем було встановлено цілодобовий нагляд. Зокрема, було виявлено, що в стінах обителі проживають «бродячі» монахині, які займаються агітацією та «вербуванням» молодих дівчат-школярок для вступу до чернечої спільноти. Найбільше запитань у місцевої влади викликало фінансове забезпечення монахинь, які офіційно ніде не працювали і не

займалися господарською діяльністю, за виключенням обробітку незначного шматка землі [21, арк. 58–59].

Місцеве радянське керівництво запропонувало монахиням переселитися до сестер-служебниць на вул. Дзержинського, 94, що суперечило статуту ЧСВВ. Тому ігуменя Й. Ісопенко заявила, що «ми ніколи нікуди не підемо, ніякої домашньої церкви монахині не хочуть, а хочуть дожити свого віку в старому приміщенні» [21, арк. 57].

Наступним кроком у спробі ліквідувати монастир сестер-василіянок була спроба переконати черниць «добровільно» переселитися у василіанський монастир с. Підмихайлівці Букачівського району, який адміністративно не входив до Станіславської єпархії. Виконком Станіславської обласної Ради депутатів трудящих 3 липня 1947 р. прийняв постанову «Про переміщення монашок «Василіянок» із міста Станіслава у жіночий монастир Підмихайловець». Це рішення мотивувалося необхідністю розширення фізкультурного залу, їдальні та гуртожитку для студентів Педагогічного училища, а також тим, що 50–60 % житлової площі Підмихайлівського монастиря ніким не використовується [352, с. 164].

Вагомим аргументом для прийняття такого рішення був лист, написаний «з власної ініціативи» настоятелькою Підмихайлівського монастиря ЧСВВ м. Магдалиною Абодич: «Я, настоятелька жіночого монастиря сестер «Василіянок» в селі Підмихайлівці, цим заявляю уповноваженому Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по Станіславській області, що я згідна прийняти і розмістити монахинь із міста Станіслава на проживання в приміщенні монастиря 25–30 чол., які будуть повністю забезпечені житловою площею. Ми з великим бажанням і радістю приймаємо до свого монастиря сестер монахинь однойменного ордену «Василіянок» [21, арк. 107]. Хоча насправді дане звернення вона написала під тиском уповноваженого РСРК по Станіславській області В. Костюкова.

Долю своєї Церкви та її чернечих осередків змушені були розділити і сестри ЗССНДМ. Готуючи акцію ліквідації Церкви, органи влади вживали всіх

можливих засобів для зменшення греко-католицьких релігійних осередків. Протягом липня 1944 – травня 1945 рр. було «націоналізовано» для військових і господарських потреб філії Станіславського монастиря в смт. Богородчанах, м. Городенці, с. Грабовець Богородчанського району, смт. Делятині, смт. Заболотові, передмісті м. Станіслава Княгинині, м. Косові та м. Надвірній Станіславської області [359, с. 306]. Навесні 1946 р. уповноважений РСРК по Станіславській області запропонував через незначну кількість монашок (3 особи) і відсутність виробничої бази в монастирі сестер служебниць м. Коломиї об'єднати їх з іншою чернечою спільнотою [36, арк. 9]. Приміщення монастиря в м. Коломиї було передано будинку перестарілих та інвалідів, а будинок у с. Микуличині Яремчанського району Станіславської області довгий час пустував, а згодом там було розміщено дитячий інтернат [359, с. 307].

На початку 1946 р. у володінні сестер-служебниць залишилося головне монастирське приміщення у м. Станіславі на вул. Дзержинського, 94 (хоча залишається нез'ясованою доля матірнього монастиря на вул. Червоноармійській (суч. вул. К. Малицької), 11 та інших чернечих осередків ЗСНДМ) з двома філіями на вул. Чапаєва, 44 (б) (суч. вул. Січових Стрільців) і вул. Шевченка, 30. В часи першої радянської Галичини у 1939–1941 рр. у монастирському будинку по вул. Чапаєва, 44 (б) було розміщено музичне училище. Під час окупації міста німецькими військами монахині знову повернулися до своєї обителі і перетворили монастирські приміщення на «бурсу» (притулок) для школярів. Після вигнання нацистських окупантів і повернення військових частин Червоної армії до міста, виконавчий комітет Станіславської міської Ради депутатів видав постанову № 636 від 27 вересня 1945 р. про передачу цього будинку в користування на правах оренди музичному училищу і переселення 5 сестер-монахинь до центрального монашого дому на вул. Дзержинського, 94 [42, арк. 59].

В умовах постійної небезпеки монашество не припиняло вести богопосвячений спосіб життя. Зокрема, наражаючись на небезпеку, сестри-монахині ЗСНДМ надавали допомогу і підтримку арештованим греко-

католицьким священикам та єпископам: провідували їх у тюрмах, передавали деякі продукти, білизну, теплі речі та, насамперед, родзинки і білий хліб для Святої Літургії. Сестра Дарія Градюк у 1947 р. двічі возила передачі до м. Києва своєму стрийкові о. Віталію Градюку, отцю-ректору Станіславівської семінарії Авксентію Бойчуку, преосвященним владикам Івану Лятишевському та Йосафату Коциловському [288, с. 172].

Завершальним етапом боротьби проти греко-католицького монашества було закриття чернечих обителей, націоналізація всього їхнього майна; переселення тяжко хворих та осіб похилого віку в будинки перестарілих, примусове повернення всіх працездатних ченців та черниць за місцем проживання до їхніх рідних [249, с. 267–268].

Отримавши чергову відмову ігумені Й. Ісопенко добровільно покинути територію монастиря, голова Станіславського облвиконкому П. Гоголь, який особисто відповідав за проведення ліквідаційної кампанії щодо чернечих спільнот УГКЦ, надав начальнику обласного управління МВС УРСР розпорядження застосувати адміністративні заходи впливу на черниць [21, арк. 132]. Акція «добровільного переселення» монахинь була запланована на 12 листопада 1947 р.

Сестра Анисія Сарна залишила такі спогади про ліквідацію монастиря сестер-василіянок у м. Станіславі: «12 листопада 1947 р. біля п'ятої години ранку на монастирське подвір'я прибули вантажні машини і, навіть, танки. Сестри до останнього намагалися чинити опір, закривають двері штабами, зсувають до вхідних дверей різні меблі. Та нічого не допомагає; танк, який був на подвір'ї, наїжджає на двері і дулом виломлює їх. На коридорах твориться паніка: монахині намагаються стримати військових, увагу яких привертає великий образ Архангела Михаїла. Вони добігають до нього, зривають з стіни і розгнівано топчуть його чобітьми. Солдати розбігаються по коридорах, якимись ключами відчиняють монаші келії, звідки виносять книги, підсвічники, ікони і багато інших цінних речей... Цього самого дня ігуменя звертається до облвиконкому, розповідає про злодіяння, нагадуючи, що все ж таки будинок –

власність сестер..., проте сестер починають вивозити із монастирських приміщень. Везуть на вантажних машинах, куди – ніхто не каже» [353, с. 162]. Цю картину доповнило сповнене емоцій та глибоких переживань свідчення с. Марії Клюки: «А в нас як відбирали монастир, то нападали, вікна дзвеніли. Одного ранку ми були в каплиці, молилися – війська як море – танків, тих машин ціле подвір'я. ... двері розвалили танками... Цілий дім розвалили, можна сказати нас повикидали... То було страшне» [352, с. 169].

Однак донесення офіційної влади містили інформацію про «самоліквідацію» жіночого монастиря ЧСВВ у м. Станіславі, а з боку міліції проявлена достатня витримка і коректність. Уповноважений у справах релігійних культів УРСР Г. Прокопенко інформував своє київське керівництво, що «в період проведення погрузки майна, продуктів харчування і інших речей, що належали монахиням, декілька чоловік монахинь, скинувши з себе монаший одяг і забравши свої речі (вузлики), пішли додому, заявивши «не бажаємо більше жити в монастирі, а будемо жити дома і працювати». У другій половині дня настоятелька заявила, що вона і решта сестер не будуть переїжджати до іншого монастиря, оскільки припиняють «чернечий спосіб життя» [21, арк. 141]. Майно обителі, продукти харчування і самих монахинь було розвезено по домівках, які вони вказали як місця свого проживання. 28 березня 1948 р. Станіславський облвиконком передав приміщення обителі у власність педучилища і дозволив зняти хрести з даху будівлі [33, арк. 47–66].

Після закриття жіночого монастиря ЧСВВ у м. Станіславі повсякденне життя черниць стало нестерпним. Зі спогадів с. Ольги Колюх довідуємось, що сестри «розбіглися, хто де міг по знайомих. І так тоді не мали де приміститися. Наші люди чогось дуже боялись нас приймати на нічліг. Тільки де поляки приймали» [175, с. 6].

Органи радянської влади не могли допустити існування легальних осередків «самоліквідованої» УГКЦ, тому вишукували різноманітні способи для припинення діяльності чернечих спільнот. Враховуючи умови, що сестри «залишились переконаними прибічницями Ватикану, відмовились від

возз'єднання з Російською православною церквою, ... проводять нелегальні молитовні збори за греко-католицьким обрядом», 29 жовтня 1949 р. було прийняте остаточне рішення про закриття монастиря, який органи влади вважали «нелегальним релігійним осередком, що й досі є виразником ватиканської політики, що відбивається на громадському оточенні» [42, арк. 114]. Встановивши, що більшість монахинь прибули до м. Станіслава з території Дрогобицької та Тернопільської областей, їм поставили умову виїхати за межі міста, а монастирські приміщення використали для організації дитячих ясельних приміщень. Частина монахинь виїхали на постійне проживання до рідних і друзів, дехто залишився працювати у м. Станіславі, а дві сестри (Інокентія Луцик та Іванна Козуб) репресовані [5, арк. 110].

Наступ органів влади на чернече життя супроводжувався не тільки поступовим обмеженням їхніх прав, але й масовими арештами. Представників греко-католицького духовенства і монашества сталінський тоталітарний режим, як правило, засуджував за політичною статтею 54 Кримінального кодексу УРСР (ст. 54-1 «А» – зрада Батьківщини; ст. 54-10 – антирадянська пропаганда і агітація; ст. 54-11 – участь у контрреволюційній організації). Вироки були суворими, коливалися від 10 до 25 років, часто з позбавленням громадянських прав на три–п'ять років і з конфіскацією майна [270, с. 25]. Так, після арешту в 1949 р. настоятельки с. І. Луцик та с. І. Козуб іншим сестрам ЗСНДМ «поставили умову за три дні покинути приміщення монастиря і розійтися по домівках. У разі невиконання вимоги всіх сестер-монахинь погрожували «вивезти у Сибір» [288, с. 172].

П'ятого жовтня 1949 р. начальник управління МДБ по Станіславській області Р. Сараєв затвердив дозвіл на арешт ігумені монастиря сестер-василіянок м. Йосифи Ісопенко, звинувачуючи її в антирадянській пропаганді. Також настоятельку звинувачували у зв'язку з ігуменом монастиря отців-редемптористів у м. Станіславі о. Р. Бахталовським, через якого вона встановила співпрацю з проводом ОУН для передачі інформації розвідувального характеру у Ватикан [359, с. 304]. Наступного дня був обшук і

арешт до 1950 р. у внутрішній тюрмі УМДБ Станіславської області. Після закінчення слідства 15 лютого 1950 р. м. Й. Ісопенко зачитали обвинувачення, де найперше зазначали її небажання «возз'єднатися» з РПЦ, прихильність до Ватикану і виховання 30 монахинь в антирадянському дусі, а також організований опір сестер-монахинь владі під час закриття монастиря. Особлива нарада при Міністерстві Державної Безпеки СРСР 29 червня 1950 р. заочно засудила м. Й. Ісопенко на десять років заслання в Кізіллаг Пермської області, де вона працювала на лісоповалі [353, с. 348–349]. Зі свідчень сестри Дарії Градюк також впливає, що 33 сестри служебниці з м. Станіслава були вислані до Сибіру за відмову перейти до РПЦ, однак згодом усі вони нібито повернулися [165, с. 24].

Зі спогадів с. І.Козуб дізнаємося про режим дня у місцях позбавлення волі. Табірний день (у Кізіллагу Пермської області. – *І. Г.*) розпочинався о п'ятій годині ранку. На сніданок в'язні отримували ячмінну кашу або ячмінний суп і шматок хліба. З сьомої години ранку до вечора, без перерви на обід, вони працювали на лісоповалі. Вечірнє меню було абсолютно ідентичним із переліком страв сніданку, картоплю готували тільки у святкові дні (маються на увазі державні свята Радянського Союзу. – *І. Г.*) [161, с. 28].

З офіційної звітності радянських органів влади про ліквідацію чернечих осередків на теренах Станіславської єпархії випала інформація про долю двох монаших спільнот – ЗСПР та Згромадження сестер святого Йосафата. Оскільки в даних спільнотах напередодні Львівського собору 1946 р. проживало по 5 сестер, ми припускаємо, що вони могли бути переселені в інші монастирі своїх згромаджень, які знаходились на території Станіславської області, – в Гошівський монастир Пресвятої Родина (Болехівський район) та монастир св. Йосафата в с. Войнилів Войнилівського району Станіславської області.

Найважчою проблемою для місцевих радянських органів влади було виселення монахинь бельгійського згромадження сестер милосердя св. Вінкентія де Поль з монастиря, розташованого на вул. Пушкіна, 44, які були

підданими іноземної держави, що могло викликати міжнародний резонанс. Після звільнення м. Станіслава з-під німецької окупації у приміщенні обителі на постійній основі були розташовані міський пологовий будинок, розрахований на 100 місць, на другому поверсі облаштована дитяча лікарня. Сестрам залишився тільки третій поверх, однак вони змушені були ділити кімнати з лікарським персоналом. Це суворо заборонялося статутом згромадження. Проте керівництво пологового будинку не мало бажання вирішувати це питання [360, с. 264]. 27 червня 1945 р. настоятелька монастиря сестер милосердя святого Вінкентія де Поль Марія-Ольга де Клерк написала заяву на ім'я голови станіславського облвиконкому з поясненням, що монастирське приміщення належить церковній владі Бельгії, але звернення монахинь залишилося без відповіді.

До 1949 р. у монастирському будинку проживало 11 монахинь-українок з настоятелькою монастиря – М.-О. де-Клерк – громадянкою Бельгії. Місцеві органи охорони здоров'я в подальшому планували реконструкцію і розширення лікувальних корпусів, що означало прагнення виселити всіх сторонніх осіб (безпосередньо монахинь) з території пологового дому [4, арк. 154].

Відстоюючи своє право власності, сестри пред'явили договір дарування від 16 травня 1935 р., з якого випливає, що отець Роман Лободич подарував дану ділянку землі сестрам милосердя «св. Вінкентія з Бельгії» [43, арк. 36]. Шукаючи юридичні підстави для ліквідації монастиря, уповноважений у справах релігійних культів Станіславської області відшукав інформацію, що міські жителі також надавали грошові пожертвування для будівництва монастиря [43, арк. 62]. Оскільки документи на будинок нібито були «втрачені», а монастир збудовано «за народні гроші», то він належав державі і був власністю міськздороввідділу. 8 березня 1950 р. Станіславський облвиконком прийняв рішення про припинення діяльності всіх жіночих монастирів на території області, зокрема і монастиря сестер милосердя св. Вінкентія де Поль у м. Станіславі, тому проблема власності монастирської будівлі зникла сама собою [360, с. 264]. До травня 1950 р. сестри-монахині

працювали медичними сестрами пологового дому, однак згодом були звільнені нібито по скороченню штату, трьох монахинь відправили у будинок інвалідів [6, арк. 150–151].

Отже, після повернення радянської влади на територію західноукраїнських земель влітку 1944 р. розпочався процес відкритого переслідування і ліквідації греко-католицького чернецтва, який проходив у чотири етапи з використанням примусових та силових методів. Представники чернечих спільнот УГКЦ використовували всі можливі засоби, щоб врятувати свої монаші обителі, зокрема писали листи і звернення до вищих органів влади з проханням допомоги. Найбільш активні монахині й ченці зазнавали переслідувань. Втім під час ліквідації УГКЦ ні формально, ні за «переконанням» жоден представник монаших спільнот єпархії не перейшов у православ'я. Щоб врятувати власне життя, богопосвячені особи були змушені «позбуватися» чернечого одягу, влаштувалися працювати на державні роботи, проживали на квартирах поза межами обителі, вливаючись в організаційну структуру «катакомбної» Церкви.

Таким чином, під час першого періоду радянзації західноукраїнських земель Станиславівська греко-католицька єпархія була поставлена в нові умови історичного розвитку. Радянська адміністрація розгорнула антирелігійну кампанію, характерними рисами якої була націоналізація матеріальної бази УГКЦ та антирелігійна пропаганда. Початок німецько-радянської війни та міжнародний авторитет митрополита А. Шептицького на деякий час призупинили процес ліквідації церковної структури.

З другим приходом Червоної армії на терени Галичини розпочалася спланована акція ліквідації Церкви. Після арешту станиславівських єпископів Г. Хомишина та І. Лятишевського, органи НКДБ спільно з «Ініціативною групою» розпочали процес переведення греко-католицького духовенства, чернецтва і мирян під юрисдикцію РПЦ. Однак владі не вдалося повністю знищити релігійність галицького суспільства.

РОЗДІЛ 3

ДІЯЛЬНІСТЬ ДУХОВЕНСТВА, ЧЕРНЕЦТВА І ВІРНИХ У 1950– НА ПОЧАТКУ 1980-х рр.

3.1 Душпастирська праця греко-католицьких священників

Незважаючи на всі зусилля пропагандистського і силового характеру, релігія залишалася панівною у свідомості більшості жителів Галичини. Місцевим органам влади та силовим структурам так і не вдалося повністю розправитися із «залишками уніатства» на території Станиславівської єпархії. «Невозз'єднане» і нерепресоване духовенство продовжувало проводити у підпіллі таємну душпастирську діяльність.

Смерть Й. Сталіна 5 березня 1953 р. породила надії у середовищі духовенства і вірних на легалізацію УГКЦ і започаткувала новий етап її підпільної діяльності – «катакомбний». 27 березня цього ж року з'явився указ Президії Верховної Ради СРСР про амністію ув'язнених на термін до п'яти років. Згодом вересневий указ надав Верховному суду право переглядати сумнозвісні рішення «трійок» НКВС і «особливої наради НКВС-МДБ-МВС СРСР», від чого постраждала більша частина греко-католиків [325, с. 239]. Наслідком указів періоду хрущовської «відлиги» було повернення з ув'язнення на рідні терени переважної більшості греко-католицьких священників [262; 264, с. 192].

Однак, реформи М. Хрущова не стосувалася церковної сфери, а «релігія не вписувалась в модель «нового комуністичного суспільства». Новий лідер компартії висунув тезу, що висока релігійність радянських людей зумовлена незадовільною антирелігійною пропагандою і пасивністю партії. Уже з середини 1950-х рр. почалася чергова хвиля антирелігійної кампанії, яка в основному зводилася до ліквідації матеріальних проявів релігійності – закриття й нищення монастирів, храмів, ікон [284, с. 537], зокрема за 1960–1962 рр. у Галичині було знято з обліку 719 молитовень [222, с. 114].

На початку 1954 р. число підпільного греко-католицького духовенства, яке постійно проживало у Тернопільській та Станіславській областях, становило відповідно 20 [369, с. 141] і 35 «невозз'єднаних» священників, які, за словами уповноваженого Ради у справах РПЦ, «нелегально обслуговують деякі села ..., проводять свою огидливу антирадянську роботу серед віруючих, посилюють свій вплив на морально нестійку частину населення» [61, арк. 2]. До цієї кількості слід додати і так зване мандруюче підпільне духовенство УГКЦ з інших областей, чисельність якого встановити неможливо, оскільки вони не мали систематичного графіку проведення відправ.

Значно активізувалася діяльність греко-католицького релігійного підпілля після повернення упродовж 1955–1956 рр. із тюрем і заслань 47 священників і монахів Станіславщини і Тернопільщини [357, с. 120], з яких лише один перейшов у православ'я [63, арк. 23, 40]. За словами голови Ради у справах РПЦ при РМ СРСР Г. Карпова, частина духовенства, «повернувшись до місць свого проживання, проводять богослужіння і виконують релігійні обряди по хатах у себе і віруючих... Окремі уніатські священники, захоплюючи навіть окремі возз'єднані церкви, виступають відкрито з проповідями, в яких закликають не підпорядковуватися патріарху Олексію і визнавати папу Римського, роз'яснюють віруючим, що ліквідація уніатської церкви і репресії проти уніатського духовенства були допущені внаслідок порушення законності у той проміжок часу» [193, с. 288–289].

Навесні 1955 р. з ув'язнення повернувся єпископ Іван Лятишевський, який після смерті Г. Хомишина вважався главою Станіславської греко-католицької єпархії (Додаток Д). Владика І. Лятишевський оселився у рідних в м. Станіславові по вул. Маяковського, 24 (суч. вул. Генерала Тарнавського). Незважаючи на заборону виконувати душпастирську працю, владика щодня у своїй кімнаті відправляв Святу Літургію, сповідав людей, хрестив і вінчав [334]. Його повернення значно активізувало боротьбу, оскільки, на думку уповноваженого у справах релігії, єпископ став «духовним наставником групи за відродження УГКЦ на чолі з о. А. Казновським» [219, с. 343.]. Всього станом

на грудень 1956 р. у західних областях УРСР проживало 426 «невозз'єднаних» священників, з яких 84 – на території Станіславської і 35 – Тернопільської областей (8 проводили активну душпастирську діяльність на території деканатів Станіславівської єпархії) [357, с. 120; 75, арк. 6–8].

«Невозз'єднаних» священників уповноважений умовно ділив на три групи. До першої групи він відносив духовенство, яке ніколи не переходило у православ'я, а, відбувши покарання, продовжувало сповідувати греко-католицьку релігію. Це Лятишевський Іван, Величковський Володимир, Лукач Семен, Грабовецький Іван та ін. [64, арк. 74]

До другої групи належали отці, які вступили до «Ініціативної групи» або перейшли у православ'я, однак згодом передумали, за що були ув'язнені як «вороги» радянської влади – Ганушевський Михайло, Гаврилів Степан, Лоточинський Іван, Томчук Петро [63, арк. 70].

Третю групу представляли священники і монахи, які не переходили у православ'я, але й не були ув'язненими, тому продовжували нелегально відправляти богослужіння та релігійні обряди по церквах і хатах віруючих УГКЦ. До їх числа належали Винявський Володимир, Рибіцький Орест, Мандрусак Василь, Винничук Роман, Романовський Іван та ін. [215, с. 196–198] (Додаток В).

У середині – другій половині 1950-х рр. підпільна діяльність греко-католицького духовенства краю зазнала найбільшого піднесення. Упродовж 1957 р. о. А. Казновський надіслав 5 заяв до уповноваженого Ради у справах релігійних культів при Станіславському облвиконкомі з вимогою дозволити проводити молитовні зібрання «українським католикам» [14, арк. 47.].

Активна душпастирська діяльність о. Антонія привернула увагу радянських органів влади, які розпочали кампанію переслідування священника, що включала в себе штрафи, «переконання», залякування і терор. Зазнавши невдачі у боротьбі з «упірним уніатом», радянські правоохоронні органи сфабрикували кримінальну справу проти о. А. Казновського та його учня М. Косила, яких було заарештовано 25 червня 1958 р. За незаконну релігійну та

антирадянську діяльність суд призначив покарання у вигляді позбавлення волі терміном на один рік із заборonoю проживати у межах Станіславської області протягом п'яти років. Отець Антоній розглядав своє ув'язнення як випробування своєї віри, свідченням чого є лист до його дружини, в якому він стверджував, що «це для нас честь, що можемо терпіти за Святу Католицьку Церкву» [309, с. 1–21].

На території Тлумацького й Отинійського районів Станіславської області активну роботу проводили священники Іван Плав'юк, Зеновій Кисілевський та Павло Василик, у м. Станіславі – о. Іван Слезюк [64, арк. 92.].

У період хрущовської «відлиги» окремі греко-католицькі священники не обмежувалися відправленням відкритих богослужінь, але сміливо заявляли про існування УГКЦ. Зокрема, 1 жовтня 1956 р. греко-католицький священник о. О. Шуплат, який проживав у м. Станіславі, написав скаргу на ім'я Голови Ради Міністрів СРСР М. Булганіна про те, що «міліція не дозволяє йому проводити відправи, які він здійснював у хатах, стодолах, лісах» [7, арк. 295]. У 1958 р. греко-католицький священник Зарецький із Львівщини приїхав у с. Великий Ключів Яблунівського району Станіславської області, де проводив агітацію, закликаючи місцевого пароха і вірних створювати осередки УГКЦ для подальшого відновлення унії [8, арк. 5]. Вкінці 1963 р. до кримінальної відповідальності був притягнений священник З. Кисілевський, який навчав вірних не переходити у православну віру, а дітей і молодь закликав не носити піонерські галстуки і не вступати в комсомол [9, арк. 30; 289, с. 10–11]. Під час судового засідання отець Зеновій заявив, що «вашого суду я не боюся, лише боюся суду Божого, на котрому станете і ви, і я» [287, с. 17].

29 листопада 1957 р. помер єпископ Станіславівський Іван Лятишевський, котрий за два дні до своєї смерті висвятив на свого наступника о. Івана Слезюка [367, с. 6] (Додаток Г). Єпископ І. Слезюк надавав релігійні послуги вірним у хаті сестер Вінкентія Павльо на вул. Дністровській, 22 у м. Івано-Франківську, де він проживав, незважаючи на постійні доноси. У своїх спогадах владика С. Дмитерко згадував, що за помешканням І. Слезюка

постійно спостерігали навіть сусіди, які по телефону одразу повідомляли у КДБ хто і коли приходив до владики [103, с. 4].

Для остаточної ліквідації «залишків уніатства» уповноважений Ради у справах РПЦ при РМ СРСР у Тернопільській області У. Краглик у 1960 р. розробив та узгодив з керівництвом області ряд заходів для боротьби з греко-католицьким духовенством: 1) всіх колишніх греко-католицьких священників без остаточного місця проживання відправити у будинки перестарілих; 2) молодих священників, які повернулися з місць позбавлення волі, – працевлаштувати; 3) «возз'єднаних» священників, які не приймають активної участі в утвердженні православної віри, позбавляти реєстрації; 4) на «активних уніатів», які підпільно служать богослужіння за греко-католицьким обрядом, заводити судові справи і притягати їх до відповідальності; 5) організувати тематичні лекції «Ватикан – ворог Радянського Союзу» та «Боротьба українського народу проти Берестейської унії» [81, арк. 12].

Передбачаючи діяльність священників у несприятливих умовах, митрополит Й. Сліпий ще у 1941 р. підготував інструкцію для священників «Головні правила сучасного душпастирства», підписану криптонімом «ОЙС», де містилися рекомендації щодо пастирського служіння в надзвичайних умовах [300, с. 175]. «Сучасне душпастирство, – писав митрополит, – вертає під деяким оглядом до первісних часів християнства, у яких провідна думка «спаси душі», висувалася на перед у цілій своїй гостроті, а все інше уступало на другий плян». В інструкції зазначалося, що священники можуть відправляти святі Тайни напам'ять, проте митрополит Й. Сліпий застерігав, що таких священників незначна кількість. Тому дозволив користуватися православними требниками, а, передусім, Требником П. Могили [304, с. 190].

Отець Олександр Ванджура стверджував, що напередодні свого арешту станиславівський єпископ-ординарій Г. Хомишин надіслав деканам таємні розпорядження, в яких при потребі дозволяв відправляти Службу Божу у каплицях, приватних домівках і навіть під відкритим небом, без літургійного посуду і антимінса, без священничої одежі [132, с. 28–29]. Хоча участь вірних у

Святій Літургії ускладнювалась цілою низкою чинників: офіційна заборона УГКЦ, відсутність постійно-діючих священиків, нагляд органів КДБ, нестача релігійної літератури, ритуального посуду і священичих риз тощо, Служба Божа була невід'ємною складовою життя підпільної Церкви. Зазвичай таємні богослужіння відправлялися у приватних будинках, перед закритими церквами, у відпустових місцях [270, с. 33]. Так, отці Мар'ян Баранюк, Михайло Коржинський, Іван Лютак проводили таємні богослужіння у приватних будинках віруючих УГКЦ на Чортківщині, о. Йосиф Кладочний душпастирював у м. Бучач Тернопільської області та його околицях, о. Микола Когут надавав релігійні послуги вірним у м. Заліщики Тернопільської області [369, с. 153–154; 263, с. 126], о. Дмитро Кубасевич відправляв богослужіння і виконував релігійні треби у с. Хлопівка Копичинського району (сучасний Гусятинський район. – *І. Г.*) Тернопільської області, о. Ярослав Мартинюк таємно відправляв Літургію та молебні у своєму домі, на які приходили колишні греко-католицькі священики і монахині. У населених пунктах Заліщицького району Тернопільської області відправляли богослужіння о. Ярослав Тимчук та о. Гнат Заєць, який у своїй домі в м. Заліщики «збирає віруючих на богослужіння, хрестить дітей, вінчає, служить панахиди» [81, арк. 14–16].

Незважаючи на те, що протистояння радянської влади і УГКЦ ніколи не припинялося, доба хрущовської «відлиги» та перші роки після усунення М. Хрущова від влади у 1964 р. принесли певне послаблення антирелігійного тиску, чим вирішили скористатися релігійні діячі, частково відновивши деякі структурні одиниці Галицької митрополії загалом і Станиславівської греко-католицької єпархії зокрема. Після смерті єпископа І. Лятишевського у грудні 1957 р. станиславівським єпископом-ординарієм став владика Іван Слезюк [325, с. 246; 219, с. 348]. Деякі джерела містять інформацію, що владика Іван Слезюк здійснював адміністрування Станиславівською єпархією з 1954 р., зразу після свого повернення із ув'язнення. Єпископом-помічником вважався владика Симеон Лукач (Додаток Д). Їхня активна душпастирська діяльність і стала

причиною другого арешту у липні 1962 р. [219, с. 364]. Судовий процес у справі С. Лукача та І. Слезюка було перетворено у показову атеїстичну пропаганду. Його ніби навмисне приурочили до початку II Ватиканського собору в м. Римі, щоб показати Апостольській Столиці та всьому світові, що з УГКЦ остаточно покінчено. Ув'язнення о. С. Лукач відбував у тюрмі м. Івано-Франківська. У в'язниці у нього розвинулася важка хвороба легенів, яку тюремні лікарі визначили, як астму. Насправді це був туберкульоз легенів, який і став причиною страждань та смерті. До виникнення хвороби, за словами свідків, спричинились нестача їжі та нелюдські умови тюремного ув'язнення. У березні 1964 р., у зв'язку з погіршенням здоров'я, єпископа було звільнено з тюрми і відправлено в його рідне с. Старуня Богородчанського району Івано-Франківської області, де владика помер 22 серпня 1964 р. [326, с. 39–40; 377, с. 48–49].

Найбезпосередніша форма душпастирської опіки християнина Церквою – його залучення до богослужінь, насамперед до відправи Святої Літургії, яка займає центральне місце у житті УГКЦ. Її основою є Святе Таїнство Євхаристії (Святе Причастя. – *І.Г.*), оскільки в християнській традиції прийнято вважати, що встановив Євхаристію і виконував її сам Ісус Христос, саме через Євхаристію Христос є присутній у церкві тілом і кров'ю [303].

Місця підпільних відправ умовно називалися станицями, які у Станиславівській єпархії почав запроваджувати о. Зеновій Кисілевський. До приходу священника у станиці вже все мало бути підготовлене до богослужіння – ризи, престіл, чаша [136, с. 14]. У період підпілля практично нереально було дістати богослужбовий посуд. Якщо хтось і мав чашу, то переховував її. Для відправи використовували звичайну посуду: замість чаші – склянка чи горнятко, за дискос – звичайну тарілочку, за покрівці використовувалася іконка (образочок) і звичайна ложечка. Ці речі були обов'язково посвячені і не можна було їх використовувати для інших потреб [304, с. 86] (Додаток Е). Напередодні легалізації УГКЦ у другій половині 1980-х рр. з'явилась можливість дістати посріблені келихи на подобі чаші і дискоси. Просфори

випікали дружини священників, миряни і сестри монахині. У магазині купували звичайне сухе вино без цукру, яке мало мати не більше 11-13% міцності [145, с. 8; 146, с. 9; 162, с. 10]. Для підпільних богослужінь робили спеціальний престіл, який після відправи одразу забирали. Престіл застеляли скатертиною, обов'язково ставили антимінс, хрест і дві свічки [179, с. 8]. Отець Михайло Шевчишин згадував, що перш ніж розпочати Літургію він кропив престіл свяченою водою, яку завжди носив з собою у пляшечці від валокордину [304, с. 87].

Неодмінним атрибутом будь-яких релігійних відправ було проголошення проповіді духовним наставником. У порівнянні із звичайними умовами легального існування Церкви, коли основний наголос ставиться на богословському підході, проповідь підпільних душпастирів носила практичний характер [166, с. 9]. Зі спогадів владики Павла Василика довідуємося, що священники старалися морально підтримати своїх парафіян, «проповідь мусіла бути направлена так, щоб люди стали в обороні своєї правди». Отець повинен був показати перед вірними, що він не боїться силових структур, «бо на людей впливало б негативно те, коли вони б побачили боязнь (священника. – *І. Г.*). Тематика проповідей мінялась згідно обставин» [101, с. 22–23]. Побачивши, що місце відправи оточило КДБ, отці зразу змінювали проповідь, щоб підтримати людей.

Священники не могли одягатися згідно з церковними канонами. В небезпечних хвилинах їм було дозволено відправляти богослужіння без церковної одежі, без священничих риз. Під час Служби Божої отець одягав переважно єпитрахиль і додатки: воздух і покрівець, значно рідше – фелон, бо у випадку облави єпитрахиль було легше зняти і сховати [145, с. 8] (Додаток Д.4; Додаток Е). Бували випадки, коли священник, знаючи про підвищену небезпеку, під час богослужіння навіть не одягав стихар, який йому заміняла вервичка на шиї [138, с. 15]. Однак були і винятки. Так владику П. Василик і його учні-священники майже на всіх відправах були тільки у священничих ризах. «Якщо зловлять, тюремний термін однаковий – чи ти будеш у фелоні відправляти

Службу Божу, чи без фелона», – говорив владика [333, с. 208; 153, с. 8–9; 173, с. 9]. Кількість вірних на таємних богослужіннях становила кілька десятків осіб. Якщо відправи проводились у місті на квартирах мирян, то кількість людей на богослужінні була незначною. В оселі Василя Періг у м. Бучач Тернопільської області на підпільні богослужіння сходилось переважно 10-15 осіб [143, с. 15], не більше 15 осіб збиралися на Службу Божу, яку, будучи семінаристом, відвідував о. Василь-Павло Репела в м. Івано-Франківську [107, с. 13]. Отець Микола Сімкайло згадував, що на відправи, які він служив у селах Надорожна, Клубівці, Тарновиця, Гостів, Киданів, Пшеничники, Підпечери на Івано-Франківщині, збиралось біля 80-100 осіб. В деяких селах, щоб задовільнити потреби вірних у Святій Літургії, приходилось відправляти у кількох місцях [126, с. 10]. Після закінчення богослужіння люди виходили з приміщення групами по двоє-троє осіб по чергово, щоб не було видно на вулиці про вихід з одного приміщення значної кількості осіб [100, с. 6].

Найкраще ілюструють особливості підпільного служіння спогади самих очевидців. Якщо священик відправляв Літургію у місті в багатоквартирному будинку, то Служба були тільки читана, інколи співана упівголоса [116, с. 14; 176, с. 2]. Трошки кращою була ситуація у селі. Отець Василь Семенюк два роки обслуговував невеликий хутір Слобудчину неподалік смт. Обертину на Тлумаччині. Оскільки всі без винятку жителі хутора були греко-католиками, то священик відправляв Службу Божу серед білого дня, не боячись облави. На релігійні відправи в Слобудчину ходились вірні не тільки із навколишніх населених пунктів – Обертину, Чортівця, Жукова, Яківців (можливо, йде мова про с. Яківка на Тлумаччині. – *І.Г.*), а й із Коломиї, Ланчина і навіть гірського Космача. Перед тим як отець мав прибути на хутір, церковні організатори розносили цю звістку серед довірених людей по всій околиці. Дуже урочисто на Слобудчині відзначалися свята Пресвятої Євхаристії. Під відкритим небом ставили чотири престоли, а малі діти, які йшли попереду процесії, посипали дорогу пелюстками квітів [304, с. 27].

На Великодні свята люди хотіли споживати свячене. Посвятити, як звично, коли все спечене, зварене і покладене в кошик священик мав можливість тільки в одному-двох населених пунктах. Щоб надати можливість якнайбільшій кількості прихожан УГКЦ мати на Великдень свячене, о. П. Василик у населених пунктах Бучацького району Тернопільської області освячував продукти, з яких мали складати великодній кошик: муку, яйця. Свячення і в такому випадку мало силу. Отець приступав до виконання великодніх обрядів одразу після Квітневої неділі [332, с. 42]. Отець В. Війтишин у своїй душпастирській діяльності, яка у часи підпілля проходила на теренах Заліщицького, Бучацького і Монастириського районів Тернопільської області та Тлумацького і Тисменицького районів Івано-Франківської області, розпочинав освячувати великодні кошики із Великої П'ятниці. У цей час він відмовлявся від багатолюдних богослужінь. Миряни приносили паску та інші продукти для освячення вночі, щоб ніхто не побачив, до однієї хати, залишали кошики, а самі поверталися додому. Священик після освячення поспішав від'їхати в інше село, а вірні тільки після настання сутінків забирали великодні кошики до своїх домівок [110, с. 6–7].

Дотримуючись заходів безпеки, підпільний священик, коли їхав до вірних, не мав права носити із собою речі церковного вжитку. Якби його затримали, наприклад, із чашею чи ризами, то мали б підстави для арешту. Все необхідне для Служби Божої везли у своєму багажі супроводжуючі особи – монахині чи члени Третього чину. В автобусі вони сідали окремо від отця і не розмовляли з ним цілу дорогу. Владика Павло Василик, згадуючи про особливості свого підпільного служіння у с. Клубівці на Тлумаччині, розповідав, що на зупинці його ввечері вже чекали молоді хлопці з ліхтарями. Про своє прибуття владика подавав сигнал червоним кольором ліхтаря, а йому відповідали зеленим. Якщо були відомості про засідку КДБ, то сигнал про небезпеку подавався теж червоним кольором [102, с. 19; 144, с. 5; 149, с. 9]. Щойно прибувши в означене село, вони зустрічалися у домовленому місці і разом ішли до тієї хати, де мала відправлятися Свята Літургія [304, с. 23]. При

вхідних дверях обов'язково виставлялася сторожа, яка мала попередити про наближення представників влади чи каральних органів і таким чином надати священику можливість заховатися чи втекти [136, с. 14].

Із спогадів о. І. Качанюка дізнаємось, що миряни тих населених пунктів, у яких він проводив свою священицьку діяльність, таємні богослужіння називали «весіллям». Утаємничені особи казали вірним УГКЦ, що ввечері має приїхати «вуйко» і тому вони запрошують їх на «гостину» [182].

На Літургію в основному приходили люди старшого віку. Молодь, маючи страх перед втратою роботи, дуже рідко відвідувала богослужіння. Молоді люди більше почали залучатись до релігійного життя наприкінці 1970-х – у 1980-х рр. Вони стали запрошувати підпільне духовенство святити хати, хрестити дітей, давати шлюб [143, с. 14; 245].

Після повернення із місць відбуття покарання в 1954 р., єпископ-ординарій І. Слезюк оселився у помешканні сестер милосердя в м. Івано-Франківську на вул. Дністровській, 22, де в одній з кімнат облаштував домашню капличку. Саме в цьому будинку він індивідуально надавав розпорядження або вказівки священикам, які його відвідували, або переказував один через одного. Бо інших засобів комунікації на той час не було. Не можна було використати ані радіо, ані пресу, ані зробити збори єпархіального духовенства, оскільки за діяльністю владики постійно спостерігали представники органів КДБ [103, с. 10]. Більшість греко-католиків, покликаючись на свідчення самого єпископа І. Слезюка, стверджували, що під час останнього «візиту» в КДБ, владика був опромінений радіоактивними променями, що призвело до погіршення стану його здоров'я [162, с. 8; 171, с. 10].

Наприкінці 1960-х р., будучи хворим і немічним, владика І. Слезюк, прагнучи забезпечити безперервність єпископського служіння, почав шукати собі наступника, оскільки станиславівський єпископ-помічник С. Лукач помер. Тому він запропонував о. Софрону Дмитерку стати єпископом. Хіротонія проходила у дуже скромних умовах на приватній квартирі лікарки Софії

Девосир та її сестри – монахині Віри в м. Івано-Франківську. При цих двох свідках 30 листопада 1968 р. владика І. Слезюк уділив єпископські свячення о. Софрону Дмитерку. Через о. Софрона Мудрого, який перебував з приватним візитом в Україні, про цю подію вдалося повідомити Апостольську Столицю. В Україні про єпископську хіротонію С. Дмитерка владика І. Слезюк повідомив отців Р. Винничука і Й. Гірняка, щоб при потребі вони підтвердили неперервність єпископського служіння Станиславівської єпархії. Інформацію вони мали тримати у великій таємниці [282, с. 11].

Своє єпископське служіння Софрон Дмитерко (Додаток Д) проводив як коад'ютор з правом наступництва, а єпископський уряд і надалі очолював аж до своєї смерті в 1973 р. владика Іван Слезюк [282, с. 8]. 1 травня 1974 р. з рук владика Йосафата Федорика прийняв єпископську хіротонію о. П. Василик. Однак він не вважався у часи підпілля правлячим архієреєм Станиславівської єпархії.

Наприкінці 1973 р. владика С. Дмитерка заарештували. Маючи відомості про священницьку діяльність отця, за ним постійно вели спостереження працівники міліції та КДБ. Під час одного з обшуків у домі владика знайшли записки з проханнями на Службу Божу. Єпископа звинувачували за 187 статтею кримінального кодексу УРСР, що передбачало ув'язнення до 3 років «за збереження і виготовлення документів, які ганьбили радянський державний і суспільний лад» [104, с. 1–2]. Судовий процес проходив у закритій формі у присутності прокурора Б. Городька і трьох суддів без жодного свідка. У березні 1974 р. він був етапований у 38 зону, що у присілку Ленінське на Луганщині. З огляду на вже немолодий вік, єпископ С. Дмитерко виконував обов'язки сторожа, потім працював на інших примусових роботах. Після звільнення з ув'язнення в 1975 р., поряд з цивільною працею, владика С. Дмитерко виконував свої єпископські обов'язки [104, с. 4–8].

Владика С. Дмитерко проживав у м. Коломия зі своєю мамою у дуже скромній хаті зі «зручностями» на вулиці. В хаті була маленька кухня, прохідна кімната, яка слугувала за їдальню, та ще одна кімната, яка була одночасно і

каплицею, і спальнею. За хатою слідкували кадебісти, а часто і приходили з несподіваними візитами під різними вигаданими приводами. [200, с. 11].

Отець Денис Лукашевич після повернення із заслання в 1975 р. проводив релігійні відправи тільки у помешканні своєї дочки в м. Коломия. Миряни, знаючи про священицьку діяльність отця, передавали йому записки на Службу Божу з різними проханнями, які він одразу після богослужіння спалював, остерігаючись обшуку [147, с. 10; 154, с. 19–20].

Враховуючи умови пастирського служіння греко-католицьких священиків у період тоталітарного режиму, у більшості випадків духовенство у своїй рідній місцевості змушене було тримати в таємниці відомості про свій священичий сан і вибирало місцем свого душпастирства інший район або навіть область [304, с. 24]. Зокрема, у м. Заліщики Тернопільської області приїздив виконувати релігійні обряди о. М. Кисіль, який проживав у Борщівському районі цієї ж області. Водночас о. С. Захарків – мешканець м. Заліщики – відправляв богослужіння в селах Борщівського району. Отці І. Ридель та І. Кушнір обрали свою підпільну парафію на території Львівської області, а отці Тимчуки приїжджали служити зі Львівщини на Тернопільщину [87, арк. 4]. З метою постійної конспірації у період підпілля греко-католицьким кліром було розроблено метод заміщення священиків на парафіях. Слід зазначити, що на протязі 1940–1980-х рр. не було чітко визначених територіальних обмежень в обслуговуванні вірних. Парафіяльна діяльність здійснювалася у всіх куточках України. Доволі часто, з метою конспірації, священики міняли місце свого пастирського служіння. Було визначено, що одного місяця священик їде служити в Тернопільську область, а наступного – в Івано-Франківську. До того ж, часто змінювали райони та села, в яких служили. [378, с. 4].

Душпастирську діяльність підпільного духовенства ускладнювала відсутність спеціальної богослужбової літератури. У повсякденному користуванні священиків були служебники, требники, акафістики, здебільшого переписані від руки українською мовою (Додаток Е. 5). Отець І. Сеньків Службу Божу, святу Тайну хрещення відправляв з книжок, які власноручно

переписав. Інколи користувався книгами на старослов'янській мові, які парафіяни переховували у своїх домівках [124, с. 9]. Більше літератури мали підпільні єпископи. Велику бібліотеку мав владика Павло Василик. Греко-католицьке духовенство змушене було позичати спеціальну літературу у своїх колег і нерідко найнеобхідніші молитви вивчали напам'ять [128, с. 12].

Найбільшої конспірації греко-католицькі священники дотримувались під час похоронної відправи. У зв'язку з цим, усі необхідні похоронні молитви отці відчитували в хаті, інколи навіть у сусідній, а на цвинтар уже не йшли. Отець Климентій-Тома Когут у 1977 р. у хаті відправив чин похорону свого рідного брата за греко-католицьким обрядом. Оскільки влада знала про його священнику діяльність, то він, дотримуючись заходів безпеки, наказав рідним офіційно запросити на похорон православного священника Сидоренка [143, с. 3; 142, с. 11; 157, с. 12]. Через кілька днів після похорону священник приходив на цвинтар і запечатував гріб. Були навіть такі випадки, що вірні приносили священнику грудочку землі з могили і він вдома відправляв Службу Божу та освячував землю святою водою [128, с. 11]. При цьому траплялися рідкісні випадки, коли священники відкрито брали участь у похоронних відправах. У 1978 р. до адміністративної відповідальності було притягнуто о. С. Деркача (проживав у с. Буряківка Заліщицького району Тернопільської області) та о. С. Захарківа (мешканець м. Заліщики), яких оштрафували відповідно на 10 та 30 крб. за «порушення радянського законодавства про релігійні культи... які проводили богослужіння на похоронах уніата В. Дідича» [86, арк. 21]. Отець І. Сеньків у часи підпілля був оштрафований приблизно 100-120 разів по 50 крб (? – *І. Г.*). за відкриті богослужіння на цвинтарях і похоронах [124, с. 8].

Вважаючи, що діяльність греко-католицьких священників приймає різноманітні форми і носить відкрито націоналістичний характер, радянські органи влади стали притягати «найбільш злісних порушників» законодавства про культи до відповідальності. На протязі 1973 р. в м. Івано-Франківську був притягнений до адміністративної відповідальності о. Гаврилів, а матеріали про протизаконну діяльність монаха П. Чучмана, який проживав у м. Яремче були

передані в народний суд для притягнення його до кримінальної відповідальності. За організацію богослужінь і нелегальних зібрань на приватних квартирах Тернопільської області були оштрафовані колишні греко-католицькі священники М. Погорецький і А. Кандибалюк [11, арк. 77–78].

Доволі часто підпільні священники, щоб не привертати до себе зайвої уваги і мати змогу прогодувати себе, влаштовувалися на офіційну державну роботу. Зазвичай це були непрестижні професії кочегара, сторожа, які дозволяли більше часу приділяти духовній праці. Для прикладу, о. Микола Сімкайло після висвячення в 1974 р. вісім років пропрацював у пожежній охороні, де «більше часу витрачав на добрі християнські справи, на виконання своїх священничих обов'язків, а не на те, щоб робити на державу», оскільки одну добу працював, а три доби мав вільного часу [126, с. 7]. Після ув'язнення о. М. Волосянко працював двірником у ЖЕКу – підмітав алеї «Піонерського парку» в м. Івано-Франківськ (тепер – «Парк воїнів-інтернаціоналістів») [200, с. 7], о. Степан Захарків працював сторожем на фабриці в м. Заліщики [304, с. 72], о. Михайло Кисіль – майстром меблевої артілі в с. Ягільниця Чортківського району Тернопільської області [82, арк. 19]

Проте були і винятки. Так, о. Мирон Підлесецький працював бухгалтером на Янівському цементному заводі у м. Львові [155, с. 4]; владика С. Дмитерко закінчив бухгалтерські курси і працював спочатку касиром, а згодом бухгалтером лісоторгового складу у м. Коломия [103, с. 26]. Отець Роман Кияк у 1950-х рр. працював учителем спочатку у с. Грушка Тлумацького району, а згодом переїхав на Богородчанщину. На кожній педраді йому доручали виконувати атеїстичні завдання, але він завжди відмовлявся. Незважаючи на те, що діяльність вчителів перевіряли кожного свята і неділі, о. Р. Кияк продовжував свою священницьку діяльність. Мандруючи селами Прикарпаття, він не тільки відправляв Святу Літургію, а й проводив реколекції і навіть за допомогою сестер-монахинь організував першу сповідь дітей у с. Дора Яремчанської міськради Івано-Франківської області [136, с. 10–11]. Отець Іван Репела, відповідно до свого фаху, працював фармацевтом у аптеці №142 в

м. Івано-Франківську. Працював по змінах, тому мав можливість або перед роботою, або після відправляти Літургії, сповідати, уділяти Святі Таїнства (хрещення, вінчання, елеопомазання). Про місце і час богослужінь вірні дізнавалися в аптеці, куди приходили по ліки. Це було доволі зручно, оскільки аптека знаходилася у центрі міста, де завжди багато людей, тому це не викликало жодних підозр у влади [200, с. 17–18; 185].

У більшості випадків на офіційному місці роботи духовенство змушене було приховувати інформацію про свій священничий сан. Коли керівництво пожежної частини с. Росохач Чортківського району Тернопільської області довідалося, що І. Сеньків є греко-католицьким священником, його звільнили з роботи [123, с. 6–7].

Постійно працюючи на духовній ниві, священники потребували часу на духовні віднови через молитву, конференції і сповідь, які називаються реколекціями. Владика В. Війтишин згадував про щорічні духовні вправи в домі матері єпископа П. Василика у с. Микуличин Яремчанської міської ради Івано-Франківської області. Реколекції тривали 3-4 дні і склалися з ранкових молитов, Святої Літургії і проповідей, які по чергово виголошували отці. Під час реколекцій священники практикували походи у гори для усамітнення, роздумів і молитви на вервиці. Найчастіше разом з о. В. Війтишиним на реколекції приїздили о. Й. Мороз, о. І. Сеньків, о. Т. Сеньків, о. М. Сімкайло, о. Г. Сімкайло, о. І. Бойко, о. М. Косило, о. Я. Гринюк [100, с. 32–33].

Уповноважений Ради у справах РПЦ та правоохоронні органи в загальних рисах здогадувались про діяльність підпільних священників, але не завжди могли проконтролювати час і місце проведення підпільних відправ. Цей факт свідчить не про непрофесіоналізм радянських спецслужб, а про законспірованість таких заходів, високу моральну стійкість і відданість віруючих своїй Церкві. Поодинокими були випадки, коли представники правоохоронних органів зверталися до греко-католицького духовенства для виконання певних релігійних обрядів і попереджали про майбутній обшук. У своїх спогадах отець Р. Кияк згадував про хрестини дитини дільничного

міліціонера у с. Дора Яремчанського району Івано-Франківської області [136, с. 16].

У своїй душпастирській роботі підпільні священники змушені були остерігатися не тільки працівників КДБ, але й колишніх своїх колег-священників, які перейшли на православ'я. Так, А. Меринда згадувала, що о. Д. Валіхновський написав донос єпископу Макарію про підпільну діяльність свого однокурсника о. Романа (прізвище невідоме. – *І. Г.*), просячи владику припинити нелегальні відправи греко-католиків по хатах вірних, оскільки через них православні священники не мають заробітку і втрачають авторитет серед своїх парафіян [140, с. 8].

Спеціальної і систематичної координації роботи греко-католицьких душпастирів у підпіллі не існувало. Здебільшого священнослужителі діяли на власний розсуд і звертались до владики тільки в разі нагальної потреби. Єпископи тільки давали певні настанови. Варто зазначити, що доступ до єпископа в умовах постійної конспірації мали далеко не всі священники, навіть ім'я ординарія знали тільки старші, молодим його не говорили. [270, с.32–33].

Постійно дотримуючись заходів конспірації, священники починають використовувати для підпільної душпастирської діяльності псевдоніми. Зокрема о. Р. Кияк був відомий у період підпілля під іменем «отця Андрія», або «особи Ікс» [136, с. 18], о. М. Косило душпастирював під іменем «Мирона» [128, с. 11], о. М. Волосянко ЧНІ мав псевдо «отець Йосиф» [200, с. 6]. Доволі цікаву систему конспірації придумали миряни с. Старі Кути Косівського районуна Івано-Франківщині. У розмовах священників вони називали у жіночому роді словом пані. Найчастіше до них на богослужіння приходили отці Тимчуки. Отець Яків був молодший, тому його називали «молода пані», а отця Ієроніма – «стара пані» [150, с. 7].

Душпастирська праця греко-католицького духовенства проходила у постійній небезпеці викриття з боку органів влади. Нерідко представники КДБ робили обшуки в домівках священників, про активну діяльність яких мали інформацію. Отець М. Косило, в помешканні якого були часті обшуки, навіть

залишав деякі культові речі на видних місцях, щоб відвернути увагу від іншої релігійної атрибутики. З цього приводу його учень о. І. Лейб'юк згадував, що у будинку о. М. Косила на цвяшку завжди висів старий фелон, на видному місці стояло кілька підсвічників і релігійних книг, оскільки працівники міліції і КДБ, знайшовши ці речі, не проводили подальших обшуків [121, с. 14].

Надзвичайно активну діяльність у період підпілля проводив отець Павло Василик. У 1947 р. він був заарештований за зв'язки з підпіллям ОУН і військовим трибуналом військ МВД Львівської області засуджений на 10 років виправно-трудова робіт за «зраду батьківщини» та «антирадянську пропаганду». Під час заслання у м. Джеккагані (Казахська РСР) 1 січня 1950 р. єпископ Віктор з Риму, єзуїт східного обряду, уділив П. Василю дияконські свячення. Повернувшись із спец поселення, влітку 1956 р. П. Василик оселився у м. Бучач Тернопільської області, а вже 18 листопада того ж року єпископ М. Чарнецький у м. Львові висвятив його на греко-католицького священника. Свою першу Святу Літургію о. Павло відправив 19 листопада 1956 р. у домі ЗСНПМ у м. Бучач, а наступного дня відслужив Службу Божу у с. Перволока на Бучаччині, звідки і розпочав свою душпастирську працю [254, с. 10–13]. У 1959 р. о. П. Василика арештували вдруге. Повернувшись із заслання, о. Павло з ще більшою енергією відновив свою священницьку діяльність. Одного дня він міг відправляти богослужіння в кількох населених пунктах. Зокрема, в суботу перед першою неділею місяця він приходив (здебільшого пішки) у с. Тарновиця Пільна Тисменицького району Івано-Франківської області. Сповідав людей і відправляв Святу Літургію ввечері, майже всю ніч відвідував зі Святими Тайнами хворих, а зранку, в неділю, служив Божеественну Літургію в церкві. Відправляв завжди у повних ризах, урочисто, в супроводі місцевого хору. Після відправи у с. Тарновиці Пільній ішов до с. Гостів, де відправляв богослужіння, а під вечір ще добирався на відправу до с. Надорожна Тлумацького району Івано-Франківської області [200, с. 8]. Зі спогадів владики відомо, що він щодня долав десятки кілометрів (в середньому від двадцяти до сорока), щоб донести до вірних слово Боже. Ходив від села до села польовими дорогами і лісовими

стежками вдень, а «вночі міг виходити на широкі гостинці, але там перед кожною машиною треба було лягати на обочину або й у канаву, щоб сховатися від світла фар» [333 с. 36].

У період підпільного душпастирства з владикою Павлом інколи траплялися і курйозні випадки. Одного разу після вінчання молодят в офіційно зачиненому храмі, єпископа переодягнули у цивільний одяг, вчепили букет молодого і, як нареченого, вивели з церкви. Міліціонери, які чергували під храмом, не зауважили цього і таким чином о. П. Василик зумів уникнути арешту. В 1979 р. під час богослужіння в хаті монахинь на Тернопільщині будинок оточила міліція і працівники КДБ. Владика скинув священничі ризи, одягнув кужайку, шапку-вушанку і, взявши на руки закутане немовля у жінки, яка була присутня на відправі з дитиною, спокійно вийшов у двері прямо до нападників, які, зрозуміло, його не впізнали [333, с. 145, 211].

Про священницьку діяльність П. Василика були добре поінформовані органи влади і радянські спецслужби. Щоб уникнути переслідування з боку правоохоронних органів, о. Павло вигадував різноманітні заходи безпеки. Запланувавши поїздку до м. Риги, владика у телефонному режимі попросив свого рідного брата Романа Василика, який мешкав у м. Львові, придбати йому квиток на 24 число (невідомо, на жаль, якого місяця і року. – *І. Г.*), повідомивши про свій приїзд до м. Львова 22 числа. Однак Роман знав, що отець прибуде 20 числа, а квиток брав на 22 – на два дні раніше. Це був вимушений захід, оскільки їхні стаціонарні телефони прослуховувалися. Таксі завжди замовляли у протилежний напрямок від того, куди потрібно було їхати [333, с. 154].

Діяльність греко-католицького духовенства у часи підпілля не залишалася поза увагою представників владних структур. За офіційними даними звітів уповноважених РСР в 1976 р. в Івано-Франківській області проживало 48 невоzz'єднаних священників різних вікових категорій: у віці від 40 до 45 років – 1 особа; 46-50 років – 3 особи; 51-60 – 5 осіб, 61-70 – 25 осіб, 71-

80 – 14 осіб, старше 80 – 3 особи. При чому 25 священників були судимі і відбували покарання у місцях позбавлення волі [23, арк. 60–61].

У 1982 р. на Тернопільщині органами влади було виявлено 5 «домашніх церков». Із священниками І. Кушнірем, С. Захарківим та П. Василюком на протязі 1983 – 1984 рр. було проведено роз'яснюючі бесіди та вилучено греко-католицьку атрибутику. Таким чином, богослужіння в їхніх помешканнях за участі вірних було припинено [89, арк. 1]. На теренах Прикарпаття наприкінці 1970-х рр. продовжували нелегальну діяльність, здійснюючи хрестини, вінчання і сповідь, о. Й. Гірняк, о. Б. Орищук, о. Р. Винничук (м. Івано-Франківськ), о. М. Данилович, о. М. Коражинський (м. Коломия), о. М. Косило (м. Яремче) [25, арк. 25].

Наприкінці 1970-х – у першій половині 1980-х рр. частина греко-католицьких священників і мирян відкрито починають заявляти про свою приналежність до УГКЦ [127, с. 21]. У 1978 р. Уповноважений Ради у справах релігій проводив профілактичні бесіди з 9 греко-католицькими священниками, які не приховували своєї душпастирської діяльності. Так, о. Й. Гірняк, о. М. Волосянко, о. Р. Винничук уділяли вірним святу тайну сповіді в м. Івано-Франківськ. При цьому о. Р. Винничук заявив, що його релігійні «переконання не сорочка, яку можна змінювати, я давав клятву Папі і ніколи її не зраджу» [24, арк. 58]. Заступник уповноваженого Ради у справах релігій при РМ УСРР в Івано-Франківській області в 1983 р. подавав інформацію в Івано-Франківський обком Компартії України про активну діяльність отців М. Волосянка і М. Сімкайла, які при зустрічі з представниками органів влади прямо ставлять питання про реєстрацію греко-католицьких громад. Отець М. Сімкайло заявив, що коли влада дозволить реєстрацію, то «більшість церковників області зареєструються як громади Української католицької церкви» [28, арк. 53].

У деяких священничих родинах, щоб не привертати до себе увагу односельчан і державних органів, набула поширення традиція відвідування православних храмів для видимості. У своїх спогадах В. Періг, племінниця о. Климентія-Томи Когута, згадує, що святити воду чи паску вони завжди

ходили до православного храму (хоча вдома мали все посвячене греко-католицьким священиком), щоб менше було пересудів. Отець К.-Т. Когут закликав хоч раз на рік – на Великдень – іти до церкви, «бо від церкви відказуватись не можна», оскільки всі церкви були побудованими задовго до заборони УГКЦ, то вони є греко-католицькими, але забороняв цілувати хреста із рук православного священика [143, с. 2].

Частина «возз'єднаного» духовенства не дотримувалася догматів і обрядів московського православ'я. Ця ситуація мала свій вплив на релігійне життя єпархії в цілому. З одного боку, УГКЦ офіційно не існувала, але в підпіллі жила її релігійна традиція, з іншого – легально діяла впроваджена РПЦ, але реально в храмі відправлялися греко-католицькі служби, оскільки деякі священики де-факто залишалися греко-католиками за своїм духом і за богослужінням. Православний священик З. Калитчук – парох с. Олешів Тлумацького району Станіславської області, – у розмові з єпископом А. Пельвецьким наголошував, що «у нашій єпархії змінилася тільки вівіска, а зміст і дії залишилися уніатськими» [16, арк. 166].

У 1956 р. єпископ Миколай Чарнецький після повернення із заслання на прохання «возз'єднаних» греко-католицьких священиків прийняв «рішення таємно повернути їх через накладання епітимії і дозволити служити далі греко-католицькій пастві у Православній Церкві» [367, с. 6]. Так, у с. Вовчинці (передмістя м. Івано-Франківськ. – *І. Г.*) православний священик Василь Гринишин відправляв усі богослужіння за католицьким обрядом. На той час православним станіславським єпископом був Йосиф Сафраш, греко-католики ж перебували у підпорядкуванні кардинала Йосифа Сліпого. Тому досить важко було визначити кого із них згадує отець на святій Літургії. Парох с. Черніїв Лисецького району Івано-Франківської області, повернувшись із заслання у середині 1950-х рр. через матеріальну скруту вимушено перейшов на православ'я, але залишався і надалі греко-католицьким священиком, дотримуючись канонів Католицької церкви [145, с.16–17, 156, с. 19].

Під час розмови з о. Салевичем, парохом с. Залуччя Снятинського району Станіславської області, уповноважений Ради П. Бібік запитав, чому він дуже тихо і нерозбірливо під час Літургії згадує патріарха, на що отримав відповідь, що отець «уже старий і в цьому місці йому не вистачає голосу для співу» [16, арк. 169]. Колишні греко-католицькі священники, які перейшли у православ'я, – Бодревич, Березнюк, Фесюк і Гуменюк відмовились від священничої діяльності після вимоги православного єпископа Йосифа (Савраша. – *І. Г.*) запроваджувати у храмах православні обряди. Отець Івантишин заявив під час розмови з єпископом Йосифом, що він «був уніатом і таким залишився» [17, арк. 140].

Про видимий перехід частини духовенства до РПЦ свідчить наявність у храмах греко-католицької атрибутики. Зокрема, побувавши у багатьох парафіях районів Івано-Франківської області в 1982 р. перший заступник голови Ради у справах релігій П. Пилипенко зазначав, що всі богослужіння і надалі відправляються за греко-католицьким обрядом. Під час перевірки церкви с. Раковець Богородчанського району Івано-Франківської області (парох о. В. Павлюк) було вилучено 3 «уніатські ікони», Псалтир 1901 р. випуску під редакцією митрополита А. Шептицького та ін. При чому в захристії «валяються церковні книги видані Московською Патріархією: «Часослов», «Молитвослов», «Мінея», «Тріодь». У церковних книгах парафій с. Виноград і с. Прикмище Городенківського району Івано-Франківської області, де настоятелем був о. М. Хміль, «нічого греко-католицького не виправлено, не закреслено і не заклеєно». У церквах сіл Білі Ослави Надвірнянського, Живачів – Тлумацького, Яблунька – Богородчанського, в каплиці с. Соколівка Косівського районів Івано-Франківської області працівниками апарату уповноваженого Ради у справах релігій вилучено біля 20 різних «уніатських витворів» [19, арк. 83–84].

Наприкінці 1970-х – на початку 1980-х рр. о. Дем'ян Могилецький відмовився від православ'я (яке він підписав зі страху за своє життя і за життя своїх рідних) і разом зі своєю дружиною повернувся до Католицької церкви. Отець А. Кияк уділив тайну сповіді священнику і їмості, відправив Службу

Божу, прочитав над о. Дем'яном молитву і з цього часу він став знову греко-католицьким священиком. Єдиним свідком цієї події був Іван Бойчук – мирянин із с. Старі Кути Косівського району Івано-Франківської області [150, с. 11].

Таким чином, всі спроби комуністичного режиму знищити УГКЦ зазнали остаточного краху. Духовенство Станиславівської єпархії, залишаючись вірним батьківській вірі і Католицькому Престолу, зуміло вистояти перед натиском тоталітарної атеїстичної системи, започаткувавши період підпільного душпастирства. Діяльність священиків активізувалася в часи хрущовської «відлиги», що було пов'язано із поверненням значної кількості репресованих отців з ув'язнення, а також з подвійною лояльністю «возз'єднаного» духовенства. Зрозуміло, що, турбуючись про власну безпеку, більшість священнослужителів відмовились від відкритого практикування релігійної обрядовості. Хоча вони і надалі продовжували свою душпастирську місію. Деякі служителі культу, наражаючись на небезпеку, сміливо визнавали свою приналежність до УГКЦ і закликали своїх парафіян вести боротьбу за дотримання свободи совісті в Радянському Союзі.

Радянські каральні органи влади спільно з РПЦ застосовували різні методи впливу для припинення діяльності греко-католицького релігійного підпілля на території Станиславівської єпархії.

Враховуючи несприятливі політичні умови, вищі церковні ієрархи розробили таємні інструкції, в яких містилися практичні поради щодо пастирського служіння в часи офіційної заборони Церкви, що було значно спрощеним у порівнянні з легальним періодом. Обов'язковою умовою релігійного життя практикуючих християн була участь в Святій Літургії. Не маючи можливості проводити богослужіння в храмах, найчастіше священики обирали місцем свого душпастирства приватні помешкання своїх парафіян. Відсутність спеціальної релігійної літератури і ритуального посуду значно ускладнювала пастирську діяльність. Однак, греко-католицькі священики, долаючи десятки і сотні кілометрів, продовжували нести до людей Слово Боже.

3.2 Внесок мирян у налагодження роботи підпільної Церкви

Складовою іституцією підпільної Церкви було греко-католицьке мирянство, яке зберігало у своїх душах вірність батьківській вірі й надавало велику підтримку священикам і єпископам. Основні напрями роботи мирян у часи підпілля проявлялися в наступному: 1) пошук приміщень для нелегальних богослужінь і забезпечення священиків релігійною атрибутикою; 2) написання скарг до органів радянської влади з вимогами дотримання законодавства про свободу совісті і реєстрацію греко-католицьких громад; 3) виготовлення і поширення релігійної літератури; 4) паломництво до святих місць і відпустових центрів; 5) участь у релігійних братствах та осередках Третього Чину чернечих згромаджень.

Діючи репресивними методами, силовим структурам і органам радянської влади так і не вдалося повністю розправитися із «залишками уніатства» на території Станіславівської єпархії. За словами уповноваженого, в 1954 р. релігійні громади сіл Драгомирчан, Радчі, Іваніківки – Лисецького району, Бортників – Отинійського району Станіславської області категорично відмовилися переходити у православну віру, а богослужіння тут проводили греко-католицькі священики [219, с. 339–340]. Православний священик, який отримав парафію в с. Драгомирчанах, відмовився від свого приходу, оскільки віруючі вважали його зрадником, який перейшов до РПЦ. Таке ставлення парафіян зумовлене «великим впливом на населення уніата Миколи Остап'яка, який виконував різні релігійні треби у себе вдома, а також ходив по хатах і проводив сповіді, причастя і навіть хрещення. В церкві під його керівництвом проводили службу лише дяки – селяни цього ж села» [15, арк. 51–52]. Доволі активну релігійну позицію займали мешканці с. Надорожна Тлумацького району Станіславської області, які заявляли уповноваженому, що вони «правовірні і не хочуть, щоб у них була православна церква, в якій будуть проводити служби священики, прислані совітами» [64, арк. 97]. У неділю, а особливо в релігійні свята, населення цього села не виходило на роботу в колгосп, а відвідування школярами навчального закладу в ці дні було дуже

низьким [219, с. 350]. До 1959 р. православному священику не вдавалося провести жодної відправи у храмі цього села. Проводити Літургію біля церкви йому не дозволяв уповноважений, а ключів від храму парафіяни не віддавали і не говорили в кого вони зберігаються [8, арк. 57].

Нерідко громади, які не «возз'єдналися» із російським православ'ям, самочинно відкривали свої церкви, в яких підпільні священики відправляли Святу Літургію (зазвичай, на великі релігійні свята) [325, с. 240]. Зокрема на Великдень 1966 р. 150 прихожан греко-католицької церкви в с. Гринівці Тлумацького району Івано-Франківської області зламали замок недіючої церкви, винесли культові речі і відправили службу. Подібна ситуація була і в с. Грушка на Тлумаччині, де близько 200 осіб провели пасхальне богослужіння біля колишнього молитовного будинку [341, с. 138].

З письмовою заявою до уповноваженого у справах релігійних культур звернулася група віруючих с. Дора Яремчанського району Станіславської області на чолі з о. А. Казновським з вимогою зареєструвати їх як громаду українських католиків. Отримавши відмову, вони висловили претензію, чому реєструють інші релігійні громади – баптистів, євангелістів, іудеїв, – і відмовляються легалізувати діяльність греко-католиків [16, арк. 186].

Наприкінці 1958 р. відмовилися переходити у православну віру релігійні громади сіл Тлумацького (Гринівці, Колінці, Надорожна, Вікняни) і Отинійського (Грушка, Богородчина, Королівка) районів Станіславської області [8, арк. 93]. Загалом, у 1958 р. на Станіславщині напівлегально діяло 14 греко-католицьких храмів [325, с. 240–241].

Осередками релігійного життя підпільних греко-католиків виявилася низка населених пунктів Станіславської єпархії: с. Дора, смт. Делятин Яремчанського району, с. Надорожна, с. Бортники, с. Грушка – Тлумацького, с. Терновиця Тисменицького районів Станіславської (Івано-Франківської) областей, м. Чортків Тернопільської області та ін. Так, у с. Дора найчастіше таємно богослужіння відправляли отці-студити Мирон Деренюк і Порфирій Чучман у помешканні самотнього інваліда війни Миколи Марчука [304, с. 20;

153, с. 7]. За офіційними даними радянських органів влади станом на 1979 р. 15 населених пунктів Тлумацького району Івано-Франківської області були «уражені залишками уніатства», частина з яких відкрито проводить свою діяльність. У селах Надорожна, Бортники, Грушка і Гавриляк ними використовуються культові споруди зняті з реєстрації, в яких вірні самочинно збираються на молебні. Масові відправи проводяться у селах Бортники і Гостів. На місці колишнього храму мешканці с. Прибилів встановили хрест, біля якого на протязі трьох днів відправляли святкові пасхальні богослужіння. Греко-католики цих населених пунктів принципово не відвідують православні церкви, а користуються послугами «бродячих уніатських священників», найбільшу активність серед яких проводить о. П. Василик. Варто зазначити, що у зареєстрованих храмах сіл Пужники, Гарасимів і Кутище, а також у м. Тлумач релігійні відправи проводяться з «уніатським нахилом і по уніатських требниках» [25, арк. 8–9]. Нерідко приватні помешкання мирян використовувалися для релігійних відправ та ставали місцем відпочинку священників. Зокрема, о. П. Василик часто залишався ночувати у будинках А. Івасюк, В. Кавецького та Ю. Шлапак у с. Надорожна Тлумацького району [264, с. 19].

Нерідко святкові і недільні богослужіння заміняли прослуховуванням Служби Божої по радіо «Ватикан». Люди старалися зібратися всією родиною, ставили на столі хрест і запалювали свічки. У цей час заборонялося розмовляти, оскільки такі відправи прирівнювалися до перебування у церкві [145, с. 11–12]. Під час прослуховування Літургії родина Сеньків із с. Росохач Чортківського району Тернопільської області запалювала свічки, разом співали тропарі і антифони, ставали на коліна на освячення [121, с. 5]. У с. Дорогичівка Заліщицького району Тернопільської області було виявлено зібрання мирян на квартирі В. Черніцького, де «організовувалось прослуховування богослужінь із Ватикану». Їхню поведінку було обговорено на засіданні комісії сприяння при Дорогичівському сільвиконкому, де прихильників УГКЦ було попереджено про заборону незаконних зборищ [86, арк. 22].

Через відсутність богослужбових книг, їх відфотографували або переписували від руки. Це стосувалося, насамперед, молитовників, Святого Письма, Катехизму, «Наслідування Христа» Томи Кемпійського тощо. Поширення фотокопій також належало до обов'язків підпільного мирянства. Здебільшого священики привозили зі м. Львова на Прикарпаття фотографії молитов: акафістів, Хресної дороги, а вірні розповсюджували їх по селах єпархії. Анна Майданська, працюючи в редакції газети «Прикарпатська правда» в м. Івано-Франківську, мала можливість таємно друкувати релігійну літературу. В цьому їй допомагала машиністка Анна Дмитрієва. Таким способом вона передрукувала «Страдаючу Матір Божу», «Благодаріє» після Святого Причастя [138, с. 15–16]. Син Анни Меринди переписав вручну для своєї матері молебень [140, с. 10]. Підпільна мирянка Іванна Волвін працювала на посаді сторожа в м. Чортків Тернопільської області. Під час нічних чергувань вона вручну переписувала в невеликі блокноти різні молитви (Святі Години, книжки «Боже милосердя», «Поява Фаустини сестрі Ковальській», «Полум'я любові»), які згодом поширювала серед віруючих греко-католиків [149, с. 5].

Залишаючись вірними Католицькому Престолу і не бажаючи приймати православ'я, вірні УГКЦ зближувалися з римо-католиками і відвідували богослужіння в польських костелах. На 1958 р. із 500 осіб віруючих римо-католиків м. Станіслава «70-80 % склали греко-католики» [62, арк. 84]. Із повідомлення уповноваженого Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по УРСР К. Полонника секретареві ЦК КПУ А. Скабі від 28 грудня 1959 р. дізнаємося, що «більшість парафіян Станіславського костелу становлять уніяти..., яких легко розпізнати по тому, як вони хрестяться. Вони не тільки відвідують богослужіння в костьолі, а й сповідаються в ксьондза, виконують усі католицькі обряди» [193, с. 334]. У своїх спогадах о. Роман Остап'як, який до висвячення на підпільного священика прислужував у костелі м. Станіслава, відзначав, що сюди приходило багато українців із сіл, яких легко можна було впізнати по тому, «як хто клякає» [239, с. 35].

Про зближення греко-католицького духовенства із римо-католицьким довідуємося із таємного листа уповноваженого Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР по УРСР Г. Пінчука від 4 серпня 1958 р., який вказував, що у «дні православних свят, що збігалися з празниками ліквідованої уніатської церкви... для віруючих організовували і проводили в римо-католицьких костелах церковні служби за греко-католицьким обрядом [193, с. 303].

Практика відвідування католицьких костелів після 1946 р. була спробою відмежуватися від російського православ'я. РКЦ вважалася «правдивою», оскільки підпорядковувалася Папі Римському. У зв'язку з цим у період підпілля загроза асиміляції з боку РКЦ вважалася набагато меншою, ніж з боку РПЦ. На думку дослідниці історії підпільної Церкви К. Будз, у греко-католиків спостерігалось стійке відчуття належності саме до «катакомбної» Церкви. Для вірних УГКЦ «відвідування костелу ніколи не було самодостатнім, а практикувалося лише як додаток до підпільних відправ чи літургії по радіо «Ватикан», і навіть під час римо-католицького богослужіння вірні УГКЦ хрестилися і ставали на коліна «по-своєму» [239, с. 35].

Володимира Кандюк згадувала, що вона ніколи не відвідувала православну церкву, а кожної неділі і свята ходила на Службу Божу в римо-католицький костел м. Станіслава. Після закриття храму в місті 1960 р. деякі миряни їздили на богослужіння до м. Львова, м. Стрия, м. Чернівці, на Тернопільщину [145, с. 2; 105, с. 23; 164, с. 6; 170, с. 11].

Траплялися випадки, що при неможливості охрестити новонароджену дитину в підпільного греко-католицького священника, її хрестили в костелі. Однак згідно з церковними канонами не використовували обряду миропомазання, яке символізувало перехід до римо-католицької віри. Цей акт при першій нагоді здійснював священник УГКЦ [140, с. 21].

Станом на 5 червня 1960 р. із 34 населених пунктів Станіславської області, в яких нелегально відправляли богослужіння греко-католицькі священники, 14 сіл – належали до Станіславівської єпархії: Грабівці Богородчанського району, Іванківці – Лисецького району, Грушка,

Богородичина, Королівка, Бортники, Прибилів, Тарновиця – Отинійського району, Гринівці, Колінці, Надорожна, Вікняни – Тлумацького району, Стопчатів – Яблунівського району, Дора – Яремчанського району [219, с. 360].

У 1966 р. розпочалась робота з підготовки нового «Положення про релігійні об'єднання в СРСР», яке гарантувало свободу віросповідання. Наступного 1967 р. цей документ було винесено на широке обговорення. Цією ситуацією вирішили скористатися підпільні греко-католики Івано-Франківської області, які зверталися до уповноваженого УРСР з вимогою зареєструвати їх як громади УГКЦ. У липні-серпні 1967 р. з такими заявами звернулися вірні сіл Надорожна Тлумацького і Клубівіці та Підпечари Тисменицького районів Івано-Франківської області. Зокрема, під зверненнями парафіян с. Клубівіці підписалося 159 осіб, а с. Підпечари – 84 особи. Заяву вірян с. Надорожна підписало 350 осіб. Свою вимогу вони мотивували тим, що «від дідів і прадідів визнаємо католицьку віру і хочемо мати свою зареєстровану католицьку церкву, щоб могли вільно у ній молитися», оскільки «законодавство Радянської держави гарантує свободу діяльності будь-яким віросповіданням» [219, 376].

У доповідній записці Інспектора Уповноваженого Ради по УРСР Ніконова за 1967 р. знаходимо інформацію про активізацію діяльності уніатів на території Івано-Франківської області, яка проявляється у «самовільному захопленні церковних приміщень с. Торговиця Коломийського району Івано-Франківської області) і в с. Надорожна Тлумацького району, в яких віруючі самі або при участі уніатських священиків проводять релігійні служби», а також «українці-католики» надсилають до уповноваженого заяви, в яких просять «відкрити католицьку церкву східного обряду, тобто уніатську». В 1967 р. було три заяви однакового змісту [17, арк. 134]. Незважаючи на рішення Івано-Франківського облвиконкому за №258 від 14 травня 1964 р. про передачу церкви колгоспу під склад, парафіяльний храм с. Надорожна знаходився в розпорядженні греко-католицької релігійної громади. У церкві залишилася вся культова атрибутика, навіть церковні дзвони не були зняті з дзвіниці, за допомогою яких закликали віруючих на богослужіння. Використання дзвонів

для релігійних потреб зафіксовано 18, 26, 27, 28 серпня і 3 вересня 1967 р. [17, арк. 143].

За офіційними даними радянських органів влади в 1967 р. на території Івано-Франківської області релігійні відправи проводились по хатах віруючих у 20-25 населених пунктах [17, арк. 145]. Припускаємо, що дана цифра є не зовсім точною, оскільки інформація про деякі релігійні богослужіння була невідома уповноваженим.

Впродовж кількох років парафіяни с. Добровляни Заліщицького району Тернопільської області відмовлялися ходити до діючого православного храму, а ходили на відправи, які проводили греко-католицькі священники І. Заяць, Я. Мартинюк і о. Месак. З цього приводу парох церкви о. Синятович у серпні 1967 р. написав скаргу архієпископу Львівсько-Тернопільському Миколаю: «В Заліщиках під час моєї роботи як пароха не було жодного хрещення і вінчання. Хрестять і вінчають в о. І. Заяця. У Вербну неділю щорічно він святить лозу в себе вдома. Всі несуть до нього, а до Добровлян мало хто йде з Заліщиків. Посвячення Пасхи в суботу від полудня до вечора також проводить о. І. Заяць у себе вдома, а всі віруючі йдуть до нього» [83 арк. 5].

Осередком духовного життя були святі місця, до яких миряни періодично здійснювали паломництво. Найчастіше вірні Станиславівської єпархії їздили до с. Зарваниця Теремовлянського району Тернопільської області, де була капличка УГКЦ на честь об'явлення Чудотворної ікони Божої Матері. Сюди під час релігійних свят приходило багато віруючих, котрим підпільне духовенство проводило богослужіння. Люди з м. Івано-Франківська добиралися рейсовими автобусами до м. Бучача, потім з пересадками до с. Киданів, звідки лісовими стежками йшли до с. Зарваниці. Посеред лісу стояв саморобний престіл з каміння, на якому ставили ікону Зарваницької Богородиці і служили Літургію [138с. 8]. Влада знала, що с. Зарваниця є осередком збору підпільного духовенства і мирян з усієї Галичини, тому різними засобами намагалася перешкоджати молитовному зібранню вірних. Релігійні відправи проводилися вночі або зранку. Найчастіше організаторами поїздок підпільних греко-

католиків Станиславівщини до с. Зарваниці займалися отці Володимир Шафран, Василь Семенюк і Павло Василик [138 с. 10–11].

Про активізацію підпільного служіння УГКЦ свідчить паломництво віруючих до відпустового місця в с. Зарваниці на свято Івана Хрестителя 6–7 липня 1969 р. На молебні нараховувалося понад три тисячі мирян, які прибули не тільки із сусідніх сіл і районів, але й з багатьох населених пунктів Тернопільщини, Івано-Франківської та Чернівецької областей. Переважно це були жінки середнього і старшого віку, а також молодь і діти дошкільного та шкільного віку. Частина віруючих ішли пішки, зокрема 80 паломників з Галицького і Богородчанського районів Івано-Франківської області, а інші дістались до с. Зарваниці на підводах, котрих туди прибуло близько 50. Моління проходило у два етапи: перший пізно ввечері 6 липня, а другий – з 7 до 15 години наступного дня. Ці богослужіння біля руїн каплиці проводив отець М. Кухарський з с. Ріпинці Бучацького району, а допомагали йому М. Форбота із с. Помірці Бучацького району і о. Дуда із с. Зарваниці.

Така ж масова проща до с. Зарваниці із чисельністю понад три тисячі віруючих УГКЦ відбулася 28 серпня 1969 р. на свято Успіння Пресвятої Богородиці. У цьому богослужінні, яке проводив П. Гурський із с. Осівці Бучацького району, взяли участь паломники з Тернопільської, Івано-Франківської та Львівської областей [369, 250].

З кожним роком кількість паломників до с. Зарваниці збільшувалася. Уповноважений Ради по УРСР К. Литвин в інформаційному звіті за 1973 р. вказав, що протягом кількох років «уніати організовували масові зборища», на які збиралися до 5 тисяч паломників з Івано-Франківської та Тернопільської областей [11, арк. 13].

Широкомасштабними силовими і пропагандистськими акціями не вдалося повністю повернути населення під юрисдикцію РПЦ. Ліквідовуючи греко-католицькі парафії, влада забирала культові споруди, які перетворювали на склади, клуби. Однак, миряни боролися не тільки за чистоту віри, але й відстоювали церковне майно. У с. Топорівці Городенківського району Івано-

Франківської області віруючі перешкоджали колгоспу розмістити у культовій споруді склад зерна. Коли в липні 1967 р. мішки з колгоспним зерном були занесені до храму, то вночі миряни відкрили двері церкви і все зерно перенесли на город голови колгоспу [17, арк. 142–143].

Особливу роль у житті підпільної Церкви відігравали жінки. Вони не тільки займалися вихованням дітей у релігійному дусі, збереженням звичаїв і традицій, але й переховували від знищення греко-католицьку атрибутику. Зі спогадів Анни Майданської, парафіянки с. Опришівці поблизу м. Івано-Франківська, відомо, що її мама разом із сусідкою знайшли поблизу церкви у кропиві хрест і статую ангела, які вони переховували у своїх помешканнях аж до виходу Церкви з підпілля [138 с. 3].

У с. Терновиця Тисменицького району Івано-Франківської області постійно відправлялися богослужіння в церкві, яку радянська влада вважала недіючою. Однак, греко-католицькі священики не мали можливості кожної неділі чи свята бути у храмі. Парафіяни сходилися до церкви і самостійно відправляли ті частини Літургії, які належало співати людям. Не піти в неділю до церкви вважалося великим гріхом [200, с. 9]. Релігійне життя у селі продовжувало вирувати і після офіційного закриття церкви в 1982–1983 рр. Прихожани, серед яких був і майбутній священик о. Іван Репела, підваживши двері захристії, зайшли до храму, в якому поприбирали сміття і помили підлогу. Згодом пошили довгі штори з дермантину, якими закривали вікна під час богослужіння і відновили служіння у храмі, але тільки вночі. Богослужіння відбувались досить регулярно, принаймні раз на місяць [200, с. 12], у супроводі церковного співу і навіть найняли професійного диригента, який підтримував діяльність хору на високому рівні [200, с. 25]. Згодом греко-католицькі священики, які приходили служити Літургію у с. Терновиця, розпочинали богослужіння в неділю о 13 годині, оскільки багато людей приїздили з інших населених пунктів, а також це був час обідньої перерви, тому зменшувався ризик бути викритими з боку органів правопорядку [109, с. 5].

Велика релігійна громада греко-католиків діяла у с. Грушка Тлумацького району. Одночасно на Службу Божу в цьому селі збиралося 30–50, а інколи і 100 осіб. У селі практикували агапе – спільну трапезу після Святої Літургії. За той час, який священник витрачав на сповідь (приблизно 4–5 годин), парафіяни організовували гостину, на якій частували всіх без винятку [304 с. 27].

Залишаючись практикуючими християнами, миряни УГКЦ об'єднувалися у релігійні братства. У с. Дора Яремчанського району Івано-Франківської області Братство Матері Божої Нестанної Помочі, засноване отцем-редемптористом Михайло Шевчишиним, налічувало від 80 до 100 осіб. Члени братства приділяли молитві по 5–6 годин без перерви. До братства Матері Божої Нестанної Помочі належали парафіяни с. Бортники Тлумацького району Івано-Франківської області. Їхніми обов'язками були регулярні молитви на вервиці, свята тайна сповіді і причастя кожного місяця, участь у святій Літургії, яку за відсутності священника вони самостійно співали під закритою церквою. Братство апостольської молитви діяло у с. Чортовець Городенківського району Івано-Франківської області. У Великий піст члени братства відправляли по хатах Хресні Дороги, у травні-червні двічі на тиждень служили молебні [304 с. 22, 26, 28]. Село Чортовець славалося своєю релігійністю і вірністю УГКЦ у часи підпілля. Там була доволі велика релігійна громада греко-католиків. На богослужіння, які найчастіше відправляли місцевий парох о. М. Пащак або о. В. Семенюк, нерідко сходилося по 300–400 людей [108 с. 12].

Урочисто проходили інтронізації родин – посвячення кожної підпільної греко-католицької родини до Ісусового Серця. На столі ставили образ Ісуса Христа, Серце Ісуса, прибране віночками з квітів. Уся родина вклякала перед престолом на коліна, священник служив Святу Літургію, а потім проводив інтронізацію. Це була щорічна молитва за всю родину, на яку запрошували найближчих родичів і друзів. Після інтронізації був святковий обід [140 с. 9].

Підпільне греко-католицьке мирянство дотримувалося всіх церковних канонів, правил, Святих Тайн, записаних у Катехизмі. Однією із найважливіших є Свята Тайна подружжя. Традиційно віруючі молоді пари

вважали, що без божого благословення не можна жити. Взяти шлюб в часи тоталітарного режиму означало або йти до офіційно дозволеної церкви, або шукати можливості взяти шлюб у підпільних греко-католицьких священиків. Молодь, котра дотримувалась греко-католицького обряду і відвідувала підпільні богослужіння, вирішувала питання із шлюбом через довірених осіб, пов'язаних із підпільними священиками. Ці особи: монахині чи монахи, активісти підпільної УГКЦ, – намагалися підготувати молодих до Таїнства шлюбу. Обов'язковими були знання катехизму та сповідь. У визначений день приїжджав священик.

Зі спогадів єпископа УГКЦ Филимона Курчаби черпаємо інформацію про особливості шлюбу у період підпілля. Щоб не наражати священика тим, що він часто приходив і багато людей збираються – сестри монахині приготувляли до шлюбу. Оповіді, які передують шлюбній церемонії, в часи підпілля ніхто не виголошував. Про порядність пари поручалася особа, котра запрошувала отця, або ті, хто готував пару до шлюбу. Отець перед сповіддю екзамінував молодих і проводив з ними науку. Після Таїни сповіді відбувалася Свята Літургія, і тільки тоді обряд вінчання [393, 348].

Залежно від часу і місця молоді могли бути одягнені в традиційну шлюбну одягу або в цивільну. Перстені були обов'язковими. Також мусили бути свідки, найчастіше це була найближча рідня молодих. Бували випадки коли священик писав протокол шлюбу, але це була формальність: після написання урочистого протоколу і підпису молодих – його спалювали, або розривали, щоб він не потрапив у чужі руки. Священик також нагадував про необхідність офіційно зареєструвати державний шлюб, який Церква вважала важливим, а також наголошував про нерозривність шлюбу в Греко-католицькій церкві [394]. Зокрема, сина А. Майданської вінчав о. М. Волосянко о четвертій годині ранку у приміщенні старої хати на їхньому подвір'ї у с. Опришівці біля м. Івано-Франківська. На шлюбі були присутні тільки молодята, мати нареченого, чоловік, який супроводжував священика і був за свідка, а також сусідка [139, с. 3].

В історії підпільного життя греко-католицьких парафій Станіславівської єпархії траплялися моменти, коли вони ризикуючи своєю безпекою, захищали своїх душпастирів від міліції та органів КДБ. Цікавий випадок стався з о. М. Волосянком під час нічної Літургії в с. Терновиця Тисменицького району Івано-Франківської області. Церква була повністю наповнена вірними з різних сіл і міст області. Раптом всі чоловіки, які стояли з правого боку, швидко юрбою перемістилися до виходу, зрозумівши, що церква оточена міліцією. Священик закінчив Службу Божу, йому накинули жіночу хустку і пальто та вивели городами. Люди вийшли на храмове подвір'я і почали колядувати [304, с. 76].

Нерідко підпільні миряни відвідували православні храми, де «підписаний» отець правив «по-греко-католицьки». Під час богослужінь священик РПЦ Олександр Ванджура практикував католицькі обряди в м. Коломия Станіславської області, а про свою «подвійну» лояльність висловився так: «Практично так виглядало, що правив на парафії, а духом і серцем був прив'язаний до католицької церкви. І були підпільні єпископи, і я з ними мав контакт» [240, с. 34]. Якщо священик не зізнавався у своєму переході у православ'я, то парафіяни могли й не помітити змін, адже ходили вони до тієї ж церкви, де правив той самий священик, а обряд спочатку залишався незмінним [111, с. 13].

Характеризуючи релігійне життя в УРСР, історик О. Швець вважає, що в Галичині існував істотний прошарок так званих «кріптоуніатів» – прихованих прихильників греко-католицизму, які відвідували православні храми, але зберігали специфічну католицьку ментальність [383, с. 117].

У першій половині 1970-х рр. значно зросла кількість скарг віруючих у вищі інстанції на дії уповноваженого, а також прохань з вимогою про реєстрацію греко-католицьких громад та відкриття церков для богослужінь. У вересні 1973 р. парафіяни с. Терновиця Тисменицького району Івано-Франківської області надіслали листа до Генерального секретаря ЦК КПРС Л. Брежнева з проханням дозволити «реєстрацію греко-католицької громади»,

мотивуючи тим, що вони «згідно з нашою Радянською Конституцією мають право користуватися тими ж релігійними правами, якими користуються віруючі римо-католицької Церкви, віруючі православної Церкви і віруючі інших віросповідань» [219, с. 388–389]. У 1980 р. до Уповноваженого звернулася невідома мешканка с. Підгір'я Богородчанського району Івано-Франківської області з проханням відкрити у їхньому населеному пункті греко-католицький храм [27, арк. 64].

Діяльність мирян особливо активізувалася в середині 1970-х рр., коли у Галичині були відновлені Треті Чини деяких чернечих згромаджень (Чину Найсвятішого Ізбавителя (ЧНІ, або редемптористів) та Чину святого Василя Великого (василіян)) [278, с. 109]. Це були спільноти людей, які хотіли жити за монашими правилами, більше часу присвячуючи молитві. Вони об'єднували віруючих різного віку і фаху (вчителі, бухгалтери, інженери), які збиралися для спільної молитви, сповіді, причастя, реколекцій. Жінки-активісти Третього чину залучали молодь до релігійного життя, звертаючи увагу священників на тих хлопців та дівчат, що мали нахил до священства чи монашого життя. До таких спільнот належали як одружені, так і неодружені [270, с. 46–47].

На території Станиславівської єпархії Третій чин редемптористів розпочав свою діяльність у 1975 р. спочатку у смт. Делятині, поступово поширившись на сусідні населені пункти: Яремче, Білі Ослави, Надвірну, Стримбу та інші населені пункти. Згодом, у 1985–1986 рр., орден перебрався до м. Івано-Франківська.

Першою настоятелькою терціаріїв ЧНІ була Ореста Зарівська (у чині – с. Теофіля), а з 1978 р. Третій чин очолила дружина підпільного священника о. Романа (Андрія) Кияка – Марія Кияк. У своїх спогадах пані Марія згадувала, що «люди були дуже ревні. Зібрання проводилися виключно вночі, збиралося по 50 і більше осіб. Інколи міліція натрапляла на їхні зібрання, але, завдяки мудрій політиці господарів помешкань, вдавалося виходити із ситуації, і викриті вони не були» [279, с. 76].

При вступі до Третього чину миряни складали обіти – клали руки на Євангеліє і давали клятву, що будуть «Богові служити» і «жити похристиянськи» [138, с. 20]. Після присяги вони отримували нові імена. Так, Марія Кияк у чині називалася сестра Ольга. Враховуючи релігійно-політичну ситуацію, яка складалася не на користь греко-католиків, миряни змушені були дотримуватись заходів безпеки. Справжніх імен і прізвищ один одного не знали, щоб на допиті під тортурами не видати. Марія Говера пригадувала, що у Чині вони «багато допомагали священикам, носили речі, шукали хати для служб Божих» [279, с. 76–77].

Члени Третього ЧНІ обов'язково відмовляли кожного тижня, зазвичай у неділю, акафіст до Матінки Божої Нестанної Помочі, щоденно молилися на вервиці, кожної п'ятниці сповідалися. Обов'язковими були розважання кожного дня та іспит совісті кожного вечора. Найчастіше миряни м. Івано-Франківська збиралися на реколекції, які тривали два-три дні, у помешканні Ганни Вишневської [138, с. 20–21].

Третій василіянський чин на теренах Станиславівської єпархії УГКЦ організувала настоятелька мати Мирослава Максимчук [140, с. 5]. Перші облечини у Чині відбулися 1979 р. на Різдво Матері Божої (21 вересня. – *І. Г.*) у домі Розалії Жовнірук у м. Івано-Франківськ. У той день присягу склали кілька жінок: Сливінська Христина (монаше ім'я Христофора), Шуплат Анна (Тереза), Шоплак Анна (Марія), Жовнірук Розалія (Вероніка), Барикевич Анна (Магдалина). Прийом у Чин проводив о. Яків Тимчук, який і був їхнім духівником. Згодом обов'язки духівника перебрав о. Петро Дутчак, щомісячно відправляючи для Чину Службу Божу і уділяючи Святу Тайну сповіді. Однак прийом нових членів і відновлення обітів проходили два рази в рік – на свято Василя Великого (14 січня. – *І. Г.*) і свято святих первоверховних апостолів Петра і Павла (12 липня. – *І. Г.*) – проводив особисто отець Яків. Поступово кількість членів спільноти збільшувалася, що дозволили її поділити на дві групи. Першу групу очолила Марта Бобрикевич, яка навчала членів Чину церковному співу. На Службу Божу, яку для них відправляв о. П. Дутчак, вони

збиралися у домі Климентії Євчук (монаше ім'я сестра Йосифа) в м. Івано-Франківську. Другу групу організувала пані Анна Меринда (монаше ім'я Наталія). До цієї групи належали здебільшого одружені люди. Не бажаючи наражати свої сім'ї на небезпеку, вони працювали не надто відкрито. Духівниками цієї групи були отці Яків Тимчук та Іван Репела. Осередком збору Третього ЧСВВ були м. Івано-Франківськ і смт. Єзупіль. [141, с. 1–2; 135, с. 13–14].

Крім молитовного життя і катехизації дітей, Третій ЧСВВ мав обов'язок милосердя – відвідування хворих свого чину, сусідів, лежачих хворих у лікарнях [141, с. 2].

Підпільна душпастирська діяльність священників вимагала частого переміщення не тільки по території Станиславівської єпархії, а й передбачала поїздки всією Галичиною, де проживали парафіяни УГКЦ. Миряни прагнули використати будь-які можливості, щоб греко-католицьке духовенство мало змогу виконувати свої священні обов'язки. Так, колгоспниця с. Пилява Бучацького району Тернопільської області передала о. М. Сімкайлу по довіреності автомашину «Нива», виділену їй за рішенням Бучацького райвиконкому в 1979 р. як передовій колгоспниці. Віруючий І. Симонашин з с. Половці Чортківського району Тернопільської області передав священнику о. Г. Сімкайлу придбану автомашину «Нива», що сприяло активізації праці греко-католицьких священників серед віруючих [18, арк. 83–84]. Батьки владика В. Війтишина спільно з єпископом П. Василюком також придбали автомобіль «Нива», який використовувався для поїздок по селах Галичини. Щоб не виникало зайвих запитань до владика Павла, автомобіль був зареєстрований на родину Війтишин, а сам В. Війтишин деякий час був особистим водієм П. Василюка [100, с. 22–23].

Майже в кожній оселі підпільних греко-католиків був маленький вівтар з іконами, розп'яттям, свічками, де молилися не тільки на Літургії, а й збиралися на молитву без священника. Особливо святковими були відправи в помешканнях родин Квичів і Говерів у м. Івано-Франківську. Не боячись прослуховування,

там можна було вільно співати, говорити. Як правило, у цих родинах священники служили у повних ризах. Часто в них проводилися Різдвяні, Великодні, святочні відправи з виступами дітей, свята Миколая [304, с. 77].

Незважаючи на добре організовану систему конспірації, радянські урядовці частково володіли інформацією про релігійне підпілля греко-католиків Галичини. Так, 19 серпня 1979 р. було викрито зібрання 48 осіб, серед яких було 10 школярів, у домі о. П. Чучмана в м. Яремча Яремчанської міськради Івано-Франківської області. В розмовах з представниками правоохоронних органів греко-католики обох угруповань заявляли про надії на відновлення УГКЦ у Західній Україні [25, арк. 26]. 7 вересня 1979 р. у будинку М. Сави в м. Коломия на вул. Козланюка, 92-а проводив богослужіння о. С. Дмитерко. На Службі Божій присутніми були 11 осіб, яким отець уділив Святу тайну сповіді і причастя. За порушення законодавства про релігійні культури о. С. Дмитерко і громадянин М. Сава були притягнені до адміністративної відповідальності [24, арк. 172–173].

На початку 1980-х рр. «домашня церква» була виявлена в м. Коломия на вул. Липовій, 6. Під час «візиту» правоохоронних органів було виявлено престіл, на якому розміщувалися хрест, підсвічники і релігійна література, здебільшого видана за кордоном. Часто у цьому домі перебували греко-католицькі священники Яків та Єронім Тимчуки [18, арк. 84]. 12 липня 1981 р. органи влади виявили молитовне зібрання греко-католицьких мирян у «домашній церкві» м. Бучач Тернопільської області, на яке прибули віруючі з інших населених пунктів [18, арк. 82].

Отже, греко-католицьке мирянство посідало важливе місце у структурі й діяльності підпільної Станиславівської єпархії УГКЦ. Зумівши згуртувати всі сили, які залишилися після офіційної заборони Церкви, вони залишалися практикуючими християнами і вели боротьбу за свою релігійну ідентичність. Відмежувавшись від московського православ'я, вони влаштовували у своїх домівках «домашні» церкви, самостійно відкривали закриті владою храми, де вночі проводили релігійні відправи, переховували у своїх помешканнях

релігійний інвентар. Якщо не було можливості піти на Службу Божу до підпільного греко-католицького священика, віряни відвідували богослужіння у римо-католицьких костелах або практикували прослуховування Літургії по радіо «Ватикан».

У часи нелегального існування церковних структур, на парафіян покладалася надзвичайно важлива місія організації таємних богослужінь. З другої половини 1950-х рр. почастишали звернення греко-католицької пастви до органів влади з вимогами дозволити діяльність Української католицької церкви. Однак усі без винятку прохання залишались без позитивної відповіді. Значно активізувалася діяльність релігійного підпілля після відновлення Третів чинів деяких чернечих згромаджень. Міцна підтримка Церкви серед населення Станиславівської єпархії сприяла виникненню та активізації руху за відродження УГКЦ.

3.3 Монаші чини і згромадження

Репресивні заходи радянської влади в умовах панування атеїстично-комуністичного режиму викликали серйозне занепокоєння з боку керівництва Церкви. Ієрархи, передбачаючи нелегкі умови існування УГКЦ, старалися надати монахам настанови для їхнього співжиття з новою владою. У листопаді 1939 р., під час першої радянізації Галичини, митрополит А. Шептицький видав пастирське послання «До монахів і монахинь та всіх, що спільно живуть по євангельським радам» писав, що «не монаша одежа робить людину монахом (монахинею), а дух покори, молитви, жертвенної любові ближнього й праці для нього» [198, с. 12–13]. В іншому посланні «Про тих, що живуть по євангельських радах» 31 жовтня 1940 р. митрополит наголошував: «Монастирі зліквідовані, але монашество не перестало існувати, бо воно оперте на словах-радах Ісуса Христа. Отже воно вічне... Совершенно духове життя не полягає конечно на цьому, щоби вступити до монастиря і там: у спільноті, в монашій одежі, у відокремленні від світу – проживати; все це є тільки зовнішніми

обставинами ... Суть і зміст совершенного духовного життя ... щоби в ньому не було свідомого і добровільного гріха [198, с. 91].

Напередодні відновлення радянської влади в Західній Україні та майбутніх гонінь греко-католиків станіславівський єпископ Г. Хомишин передав через настоятелів Чину сестрам-василіянкам настанову – звільнення від обітів послууху й убожества, залишаючи тільки чинним обіт чистоти [352, с. 174–175]. Протягом усього часу вимушеної офіційної заборони Церкви богопосвячені особи використовували настанови вищих ієрархів для черпання духовної сили.

Всупереч надіям кремлівської верхівки, Львівський собор 1946 р. не асимілював українських греко-католиків у середовищі РПЦ. Чернецтво УГКЦ, попри переслідування, продовжувало чинити впертий опір комуністичному режимові. Івано-франківський дослідник Б. Савчук вважає, що в період нелегального існування Церкви не слід говорити про монастир у традиційному розумінні. Підпільні монастирі являли собою нелегальну чернечу спільноту, члени якої хоча і не проживали під одним дахом, але продовжували дотримуватися даних раніше обітниць [352, с. 178]. Після закриття монастирів, монахи і монахині розійшлися «хто куди міг», але й надалі виконували всі прописані статутом монаші обов'язки: молилися і заховували чернечі обіти (прилюдна присяга) чистоти, убогості, послууху, намагаючись підтримувати контакти зі своїми настоятелями. Разом з тим під час підпілля частина богопосвячених осіб спричинилася до створення великої кількості малих спільнот (від 2 до 5 осіб, інколи – більше), які також вели спільне монаше життя. Після арешту греко-католицького єпископату до монастирів не приймали нових осіб, не було можливості складати вічні обіти, оскільки не було кому дати на це відповідний дозвіл [353, с. 250–251].

Після ліквідації монашої обителі студійського уставу в с. Дора Станіславської області ченці деякий час проживали в родинах греко-католицьких мирян, які надавали на деякий час їм прихисток. Протягом 1955–1957 рр. ієромонах Мирон Деренюк та монах Порфирій Чучман збудували

поряд із закритим монастирем нову підпільну обитель, яка завжди була відкрита для людей, що приходили туди зі своїми скорботами та зверталися за духовною підтримкою [313, с. 100–101].

Після смерті Й. Сталіна в 1953 р. та повернення більшості греко-католицьких єпископів і священників із заслання почало поступово відновлюватись і монаше життя. Знайомство з особливостями чернечого укладу здебільшого відбувалося через сімейне релігійне виховання та зв'язки з підпільними греко-католицькими священниками і монахинями. Сестра Рафаїла (Ольга) Кулиняк, працюючи на швейній фабриці м. Івано-Франківська, орендувала кімнату в помешканні с. Миколаї Корбан, ЗСПЄ, яка розповіла про особливості чернечого життя і посприяла її вступу до монастиря [177, с. 6].

Першим етапом богопосвяченого життя являлася кандидатура, тобто час приготування до монашого життя. З огляду на складні умови існування монастирів, практика прийняття на кандидатуру в монаших спільнотах була різною. Сестра Марія (Агафія) Гожельська проходила кандидатуру на протязі шести місяців [167, с. 6]. У 1969 р. вступила до підпільного монастиря ЗСПР у м. Чорткові Тернопільської області с. Тетяна (Теодорія) Войтович. Новіціят вона проходила з іншими кандидатками – с. Стефанією (прізвище невідоме), с. Ольгою Шевчук, с. Стефою Гаврилюк, с. Маланкою Сапливою та с. Марією Прус під керівництвом о. Білана [180, с. 11]. 22 червня 1982 р. з благословення єпископа Софрона Дмитерка розпочав кандидатуру в підпільному монастирі о. Михайло (монаше ім'я Никодим) Гуралюк. Одночасно він працював майстром виробничого навчання в ПТУ № 5 м. Івано-Франківська, студіював богословську літературу під керівництвом о. М. Паснака, а також раз у місяць обов'язково зустрічався з владикою С. Дмитерком для релігійних бесід з приводу досконалості монашого життя [129, с. 5–6; 184].

Після відбуття кандидатури відбувалися облечини. Обряд облечин проходив у неділю або в дні релігійних свят. У батьківському домі Володимири Кандюк у м. Івано-Франківську на вул. Суворова (суч. вул. Гербарська. – *І. Г.*) приблизно в 1950-х рр. складали вічні обіти в присутності єпископа

І. Лятишевського с. Анезія Сарна, с. Юлія (прізвище невідоме. – *І. Г.*) і с. Анна (прізвище невідоме. – *І. Г.*). Згідно з церковними канонами, під час вічних обітів сестри мали лягти хрестом на землю і їх накривали чорними накидками, що символізувало їхню смерть для світу і народження для вічного життя. Це мало відбуватися під супровід церковних дзвонів. У період підпілля, дотримуючись конспірації, замість дзвонів використовували порцеляновий абажур, який від ударів по ньому дерев'яною паличкою нагадував звук дзвонів [145, с. 6]. 28 серпня 1955 р. на свято Успіння Пресвятої Богородиці в м. Станіславі склали вічні обіти п'ятеро сестер Згромадження ССНДМ, в тому числі с. Дарія Градюк. Приймав обіти о. Борис Пахомій, ЧСВВ [288, с. 176].

Часто облечини в радянські часи були чи не єдиним днем, коли особа, що обрала богопосвячений спосіб життя, була вдягнута в чернечий одяг. Сестра Марія Гожельська ЗСМ (с. Городниця Городенківського району Івано-Франківської області) згадувала, що «габіти одягали тільки на церемонію облечин і вічних обітів, і зразу їх скидали» [167, с. 7; 172, с. 11]. Інформацію про облечини і монаший спосіб життя всі ченці старалися тримати в суворій таємниці. Нерідко їх навіть хоронили без монашого одягу. Після смерті с. Магдалини Харишак їй у труну, щоб ніхто не побачив, поставили тільки намітку [178; 179, с. 15].

Облечини розпочинали період підготовки до прийняття чернечого сану – новіціят. Нелегальні умови релігійного життя не передбачали наявності новіціятського дому і щоденних зустрічей з магістром, тобто вчителем монашого життя. Зі спогадів безпосередніх учасників подій відомо, що під час новіціяту монахи ЧСВВ не мали можливості спільного проживання. Ченці приїздили тільки на спільні конференції і реколекції, які фактично не могли тривати більше трьох днів. Дисципліна у той час була мінімальна. Новіціят ЧСВВ тривав один рік і шість тижнів, після чого давали дозвіл складати обіти спочатку на рік, потім – другий-третій, після трьох років монашого життя давали дозвіл складати обіти знову на три роки. Після святкових обітів могли уділити тайну священства [104, с. 11–12].

Сестра Марія Роспопа згадувала, що зважаючи на несприятливі умови розвитку чернечого життя, о. Б. Пахомій у 1971 р. в м. Івано-Франківськ дозволив їй скласти обіти одразу на 5 років, що не передбачалося статутними правилами. Свій вчинок він мотивував небезпекою арешту духовенства, яке б тоді не мало можливості опікуватися релігійним життям сестер-монахинь [168, с. 4].

Необхідною умовою було вивчення статуту свого чернечого згромадження та засвоєння основ релігійного життя. Значною проблемою формування монашества в часи підпілля стала нестача духовної літератури. Кожна релігійна книжка була на вагу золота. Батько сестри-мироносиці Олександри Трухан, після її вступу до монашої спільноти ЗСМ в м. Івано-Франківськ, продав телицю, щоб купити в старого дяка так звану «Василіянку» – молитвослов, виданий отцями василіянами в м. Жовкві на Львівщині, щоб дочка могла молитися на утреній, вечірній та інших богослужіннях [200, с. 10; 158, с. 6]. Старші монахині, висвячені до 1946 р., часто користувалися релігійною літературою, надрукованою польською мовою. Зручність зберігання такої літератури під час обшуків була вигідною, адже представники каральних органів влади, не володіючи польською мовою, не могли визначити, якої сфери стосувалися дані твори [174, с. 16]. Були випадки переховування церковних книг оригінальним способом. Так, сестра Тетяна Войтович ЗСПР відзначала, що релігійну літературу переховувала від ревізій, «закопуючи її на власному городі» в м. Чортків Тернопільської області [180, с. 41].

Зважаючи на особливості періоду підпілля, розпорядок дня значно відрізнявся від звичного монашого способу життя. Сестри-монахині ЗСМ, які проживали в м. Івано-Франківськ по вул. Індустріальній, 8, зранку вставали о п'ятій годині і відмовляли ранкові молитви: утреню, часи, розважання. Потім сестри вирушали на місце основної праці, а ввечері старалися відмовляти вечірню і молитви на вервичці, хоча, інколи, вервичку відмовляли і в дорозі [179, с. 8].

Спільна молитва і Служба Божа стали епіцентром життя кожного монаха. У тих чернечих спільнотах, де брати проживали без священика, Літургію відправляли ієромонахи. Священики старалися наперед освятити більшу кількість частиць, щоб монахи мали можливість приступати до причастя навіть за відсутності духовенства. Часто брати робили це під час трансляції Служби Божої по радіо «Ватикан» [313, с. 103].

Нерідко навіть найближчі родичі не здогадувалися, що хтось з їхніх рідних вибрав чернечий спосіб життя. Так, про вступ до чернечої спільноти ЗСМ в м. Івано-Франківськ рідні с. Ольги (Олени) Ребрик, в тому числі й її мама, дізналися тільки через деякий час від о. М. Волосянка [176, с. 4].

Дні духовних вправ – реколекції – є основою чернечого життя. Кожна спільнота, незважаючи на умови постійного контролю з боку органів радянської влади, мала свої центри, де богопосвячені особи проводили нелегальні зібрання. В уставі Згромадження ССНДМ записаний обов'язок шестиденних щорічних реколекцій, які можна відбувати в будь-який час. Найчастіше реколекції відбувалися влітку. Перед обітами та облечинами завжди проводилися дні віднови. Монахині ділилися на невеликі групи, щоб не викликати підозри і залишатися непомітними. Впродовж періоду підпілля такі групи проводили реколекції у с. Глиняни Золочівського району, м. Львові та м. Івано-Франківську. Духовні вправи в м. Івано-Франківську в 1979–1980-х рр. проводив єпископ Софрон Дмитерко. Вночі була сповідь і конференція, а вранці – складання обітів [288, с. 176].

За дозволом духовної влади самотійно проводили реколекції і приймали Святі Тайни сестри-василіянки підпільного монастиря в м. Станіславі 1950-х – на початку 1960-х рр. Найчастіше вони збиралися по 5–10 осіб у помешканні м. Мирослави Максимчук та с. Маркіяни Колодій і с. Дарії Полішко. Духовні вправи тривали зранку до вечора, щоб упродовж дня ніхто не виходив з приміщення. Також сестри-василіянки спільно з владикою В. Величковським організовували реколекційні заняття для світської громадськості у смт. Делятин Надвірнянського району Івано-Франківської області [352, с. 202].

Невід'ємною складовою життя підпільної Церкви були сестри-монахині. Вони часто виконували небезпечну працю провідників та зв'язкових між підпільним духовенством і мирянами. У доповідній записці за 19 січня 1959 р. секретареві ЦК КПУ С. Червоненку працівники ЦК КПУ В. Нікуліна і М. Гладаревський, характеризуючи боротьбу із залишками унії, зазначали, що «певна частина невоzz'єднаних священників продовжує відправляти нелегально церковні служби і треби, ... використовуючи для цього колишніх мешканців ліквідованих уніатських монастирів» [193, с. 319]. Чоловічі спільноти були душпастирями та провідниками для чисельніших жіночих чинів і згромаджень.

Обов'язком сестер-монахинь було забезпечення підпільних «домашніх» церков і мирян просфорами для відправи Святої Літургії. В м. Івано-Франківську в 1970 – 1980-х рр. пекли просфори сестри-василіянки Ірина Цюпова і сестра Маркіяна [140, с. 11]. Коли Владика Софрон Дмитерко кудись від'їжджав, його хвору маму доглядали сестри василіянки або сестри служебниці Любов та Надія Старшинські [200, с. 11]. Сестри шили богослужбовий одяг для священнослужителів. У м. Івано-Франківську опікувалася пошиттям риз с. Антонія (Івашків) [179, с. 11].

Упродовж усього періоду заборони чернечого життя сестри старалися підтримувати справу катехизації дітей, що було надзвичайно важко здійснити в умовах панування атеїстичної ідеології. Навчаючи дітей основ християнської віри, монахині наражали себе на небезпеку, тому виконували це служіння з великою обережністю. Так, с. Марія Гожельська (ЗСМ), працюючи нянею в сім'ях м. Городенки Івано-Франківської області, мала можливість проводити з дітьми бесіди на релігійні теми, але тільки з дозволу батьків. Одні погоджувались на релігійне виховання, а інші, навпаки, забороняли дітям згадувати про Бога [167, с. 8]. Активну діяльність в смт. Ланчин Надвірнянського району Івано-Франківської області та його околицях проводила сестра-василіянка Йосафа Ковтун. Вона катехизувала дітей і готувала до подружнього життя молоді пари [104, с. 19]. Активну місіонерську роботу проводили сестри-монахині С. Юськів, І. Волвін, Я. Пастернак

(Тернопільська область), А. Дяченко, Р. Горбянська, А. Флячок (Івано-Франківська область) [18, арк. 83].

Упродовж багатьох десятиліть монахи-студити відігравали важливу роль у духовному житті с. Дора Яремчанського району Івано-Франківської області. У так званому «домашньому» монастирі відкрито відправлялися по дві Святі Літургії. Бувало, що на богослужіння приходило до 300–400 осіб з Івано-Франківщини, Львівщини, Тернопільщини і Закарпаття. В 1969 р. владика Іван Слезюк висвятив в архімандрита Никанора монаха Порфирія (Петра) Чучмана на священника. Разом з о. Мироном Деренюком вони проводили активну душпастирську діяльність не тільки в с. Дорі, але й у навколишніх містечках і селах – Яремчі, Делятині, Яблуниці і Ворохті [304, с. 20].

Отець Порфирій ніколи не приховував свою приналежність до монашої спільноти. Кожного року на Великодні свята він, одягнений у габіт, освячував паскальні кошики на подвір'ї «домашнього» монастиря в с. Дора [169, с. 14].

Офіційна ліквідація монастирів змусила чернецтво шукати нове місце праці, щоб вижити у важких умовах. Крім того, радянське законодавство зобов'язувало кожну людину працювати, якщо хтось не дотримувався цього – отримував відповідне покарання. Так, с. Стефанія Гриців працювала на підприємстві з озеленення насаджень у м. Коломиї Івано-Франківської області [179, с. 12]; с. Неоніла (Наталія) Стадник робила медсестрою лікарні м. Чортків Тернопільської області [174, с. 13]; с. Віталія (Анастасія) Кушнірчук працювала протягом 8 років санітаркою в аптеці Станіславського пологового будинку, а згодом влаштувалась на роботу на трикотажну фабрику [159, с. 6,]; с. Іванна (Леонія) Дяковська працювала медичною сестрою районної лікарні м. Заліщики Тернопільської області [160, с. 10]. Після вигнання з монастиря сестра-мироносиця Ігнатія Васько працювала санітаркою в першій міській лікарні м. Івано-Франківська [162, с. 5].

За свідченням самих монахинь, ставлення у трудових колективах до них було неоднозначним. Колеги по роботі, як правило, знали чи принаймні здогадувалися про їхню приналежність до монашої спільноти. Зокрема,

безмежну довіру співпрацівників заслужила с. Марія Клюка ЧСВВ – прибиральниця в магазинах залізничного відомства м. Івано-Франківська. Під час прибирання нею приміщень продавці ніколи не замикали каси з грошима, будучи абсолютно впевненими в її чесності [352, с. 180 – 181]. Кардинально протилежним було відношення до с. Ірини Теклі Шийки ЗСМ, яка з 1950 р. до 1958 р. працювала медсестрою в дитячому відділенні Городенківської районної лікарні, допоки про це не довідалися чиновники з райкому партії. В 1958 р. був виданий указ: «Звільнити її звідти ... Вона, черниця, вісім років наших дітей виховувала» [163, с. 19].

Радянські можновладці на протязі кількох десятиліть не припиняли вести боротьбу «із залишками уніатства» на теренах Західної України. Цілком зрозуміло, що вони не могли змиритися з духовною працею богопосвячених осіб, бо вона ставала реальною перешкодою реалізації політичного курсу, спрямованого на викорінення будь-яких проявів релігійності та насаджування войовничого атеїзму. Виходячи з цього, уповноважений Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР та УРСР у грудні 1961 р. у доповідній записці про релігійну ситуацію в Станіславській області пропонував партійним і силовим структурам «посилити боротьбу з бродячими уніатськими елементами» [193, с. 384].

Протягом нелегального існування чернечих спільнот усі монахи і монахині, які прийшли в монастир до офіційної заборони Церкви, перебували на обліку в уповноваженого Ради в справах релігійних культів УРСР, під особливим наглядом органів влади перебували будинки, де проживали богопосвячені особи [177, с. 9]. Контроль радянських органів влади над діяльністю чернецтва відбувався в різноманітний спосіб – від арештів і заслання до «індивідуальних розмов з колишніми уніатськими монахами і монахинями» [51, арк. 39, 40]. Послаблення режиму не припинило судових процесів над проявом будь-якої релігійності серед населення.

Так, зазнали гонінь сестри-монахині Згромадження сестер Непорочного Серця Марії Фатімської, засноване о. Романом Бахталовським у вересні 1945 р.

У часи підпілля згромадження зосередило свою діяльність у м. Коломия. Жіночий монастир налічував понад 30 монахинь. З допомогою владики В. Величковського отець Роман купив для сестер у м. Коломиї будинок. Поза тим сестри цього чину проживали в смт. Яблунові Косівського району, неподалік смт. Обертини Тлумацького району, м. Галича, м. Івано-Франківська та селах Коломийського району Івано-Франківської області. Кадебісти за допомогою завербованого семінариста підпільної семінарії довідалися про існування жіночого монастиря. Під час обличч у монастирі в 1968 р. відбулася облава, внаслідок якої о. Р. Бахталовський після кримінального слідства сів на лаву підсудних. Присудили йому п'ять років тюрми і висилку. Услід за отцем до Сибіру поїхала настоятелька заснованого ним чину сестра Параскевія [304, с. 129]. Використовуючи шантаж і погрози звільнення з основного місця праці, органи КДБ намагалися завербувати сестер до співпраці. Під таким тиском кілька монахинь перейшли до інших згромаджень, а ті, що залишилися, шукали духовної підтримки священників у віддалених місцевостях, адже їхні помешкання перебували під постійним наглядом. Навіть реколекції сестри проводили самостійно, прослуховуючи збережені магнітофонні записи проповідей о. Романа [270, с. 42].

Так, двічі довелося пережити ув'язнення ієромонахові П. Чучману, який завжди з гумором відповідав на свій арешт: «Їду на курорт» [351, с. 45; 382, с. 643]. Вперше його було заарештовано 15 лютого 1968 р. під час Святої Літургії в підпільному монастирі с. Дора та засуджено до двох років тюремного ув'язнення, яке він відбував у Полтавській області [313, с. 107]. Суд визнав винним отця в тому, що він уділяв вірним Святі Тайни хрещення й вінчання, освячував будинки і відправляв богослужіння. Але найбільше владу непокоїла катехизація дітей. Важливим доказом вини священника, на думку суду, була знайдена фотографія з дітьми після першого причастя. На цій фотографії всі діти були одягнені в український національний стрій і кожен тримав у руках образок Пресвятої Богородиці [351, с. 44].

В листопаді 1969 р. о. П. Чучмана було достроково звільнено. Однак отець і надалі продовжував свою душпастирську діяльність, надаючи релігійні послуги вірним, за що був арештований вдруге. Другий термін 67-річний старець протягом 1973–1974 рр. відбував у с. Райківець на Хмельниччині [313, с. 107].

Опрацьовані архівні документи засвідчують про те, що органи КДБ і міліції проводили періодичні «візити» до чернечих помешкань. 27 серпня 1981 р. ними зафіксовано підготовку до святкового богослужіння з нагоди святкування великого християнського свята Успіння Богородиці в «домашньому монастирі» сестри-монахині А. Семенюк у м. Бучач Тернопільської області. Під час обшуку було виявлено престіл, священничі ризи і підготовлені до Служби Божої просфори на 50–70 осіб. А. Семенюк не приховувала інформацію, що подібні заходи відбуваються в її домі щомісячно, на які приходять греко-католицькі священники, особливо П. Василик і М. Сімкайло, про що свідчать присутність їх на фотографіях [18, арк. 82]. 28 серпня 1981 р. на квартиру до сестри-монахині Я. Пастернак у м. Заліщики Тернопільської області для виконання релігійних треб прибув греко-католицький священник Кисіль [18, арк. 82, 88].

«Домашній монастир» було виявлено в м. Івано-Франківську на вул. Черемшини, 5. У 1981 р. у монастирі проживало 5 монахинь: А. Дяченко (власниця квартири), Р. Горблянська, М. Бабій, Л. Лазорик і А. Старжинська. Дві кімнати були обладнані під «домашню церкву», в яких знайдено велику кількість релігійної літератури [18, арк. 83]. За офіційними даними, в 1976 р. на території Івано-Франківської області виявлено 127 монахинь, 50 % яких проживало в обласному центрі [23, арк. 61].

Інформаційні дані радянських органів влади подають дещо суперечливу інформацію про кількість монахів і монахинь раніше ліквідованих монастирів, які проживали в Івано-Франківській області. В одному списку зазначалося, що станом на 1 жовтня 1968 р. на теренах області проживало 147 греко-католицьких монахинь і 5 ченців [44, арк. 2–19], в іншому – вказувалося тільки

про 95 сестер, 15 з яких проживали в адміністративних районах, які належали до Львівської архієпархії УГКЦ [44, арк. 20–34].

Отже, радянські органи влади не зуміли остаточно припинити діяльність греко-католицького чернецтва. В умовах постійної небезпеки богопосвячені особи зуміли організувати підпільну структуру, продовжуючи дотримуватись усіх особливостей чернечого співжиття, селилися по кілька осіб, створюючи так звані «домашні монастирі». У важких реаліях комуністично-атеїстичного режиму монашество поповнювало свої ряди за рахунок вступу в монастир молоді. Умови чернечого способу життя в період підпілля значно відрізнялися від традиційних. Монахи і монахині змушені були постійно дотримуватися заходів безпеки, носити світську одягу і працювати на офіційній роботі, де нерідко доводилось терпіти насмішки і знущання від своїх колег.

Таким чином, період десталінізації сприяв поступовому відновленню структури Станиславівської єпархії. Повернення з місць ув'язнення репресованих священників та чернецтва на чолі з станиславівським єпископом-ординарієм І. Лятишевським у середині 1950-х рр. зміцнило духовний спротив населення комуністичній системі. Спротив поширенню православної віри духовенство і вірні чинили у двох формах: пасивній (ігнорування легальнодіючих православних храмів та організація цілої мережі «домашніх монастирів і церков», в яких виконувалися всі релігійні обряди) та активній (відкрита агітація проти підпорядкування Московському патріархату; роз'яснення вірним, що УГКЦ була ліквідована органами влади).

РОЗДІЛ 4

ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА РЕЛІГІЙНА ІНСТИТУЦІЯ В УМОВАХ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА 1980-х РОКІВ

4.1. Богословська освіта як складова відродження УГКЦ

Діяльність підпільної Української греко-католицької церкви понад чотири десятиліття була викликом для правлячого атеїстичного комуністичного режиму. Всупереч усім труднощам і перешкодам, які штучно створювалися радянською владою, УГКЦ залишалася найчисельнішою релігійною спільнотою, яка зберігала свою тотожність і чинила опір тоталітарній системі.

Однією із першочергових проблем підпільного існування єпархії було забезпечення безперервності душпастирського служіння Церкві, яке згодом лягло в основу боротьби за легалізацію УГКЦ. Найбільшого загострення ситуація набула на початку 1960-х рр., коли, за словами відомого дослідника історії Церкви В. Марчука, «вичерпався резерв колишніх семінаристів, ченців, які уникли арештів... Назріла потреба готувати священиків із молоді нової генерації, яка виросла в умовах тоталітарної системи, панування атеїстичної ідеології» [325, с. 244]. Перед першою генерацією таємно висвячених єпископів постала необхідність організації цілої системи добору й підготовки кандидатів до священничого сану. Для вирішення цих питань були створені таємні підпільні духовні семінарії, в яких здобувало освіту нове покоління священнослужителів. Кілька центрів богословської освіти в період підпілля сформувалося і на території Станиславівської греко-католицької єпархії.

Варто відзначити, що підпільні богословські навчальні заклади не мали окреслень звичної для нас семінарії – не було ні конкретних приміщень, ні викладацького складу. Це була спільнота, в якій до священничого служіння визріло кілька десятків молодих хлопців, загартованих духовно і фізично. Насамперед греко-католицький єпископат організовував пошук викладачів, які мали займатися вихованням майбутніх душпастирів. Так, підпільний

станиславівський ординарій Іван Слезюк, запримітивши в о. Михайлові Косиліві педагогічний хист та викладацький талант, доручає йому виховувати кандидатів до священства. Отець М. Косило здобув заочну богословську освіту під керівництвом о. А. Казновського, який написав листа до ув'язненого в Джамбульській області Казахської РСР єпископа І. Лятишевського з проханням отримати дозвіл на богословські студії. Виконуючи обов'язки дяка-регента, отець Михайло студіював уцілілі підручники з богословських дисциплін. У призначений час він складав іспити перед професорами колишніх Львівської богословської академії та Станиславівської семінарії, яким судилося повернутися з тюрем та заслань [331, с. 209].

Працюючи пасічником Делятинського лісокомбінату, одержавши пастирське благословення від єпископа Симеона Лукача, о. Василя Винничука та необхідну богословську і духовну літературу, яку вдалося заховати від агентів КДБ, о. М. Косило в 1968 р. таємно розпочинає навчання семінаристів у рідному с. Дора Яремчанського району Івано-Франківської області. А вже на початку 1970-х рр. владики І. Слезюк призначає його ректором підпільної духовної семінарії [331, с. 215].

Другий центр підпільного навчання сформувався наприкінці 1970-х – на початку 1980-х рр. у м. Івано-Франківськ під керівництвом владики Павла Василика. Одним з духовних центрів семінарії П. Василика був м. Бучач на Тернопільщині. Отець І. Сеньків у своїх спогадах подавав інформацію, що одночасно з ним богословську освіту здобувало ще кілька студентів-богословів: о. М. Сімкайло, о. Г. Сімкайло, о. Т. Загородний, о. В. Війтишин, о. Г. Конак, о. Т. Сеньків, о. Й. Мороз, о. Я. Гринишин, о. Іван (прізвище невідоме, можливо Михайлюк або Михайленко) [123, с. 12].

У м. Тернопіль наприкінці 1970-х рр. розпочав активну роботу вихованець о. М. Косила – о. Василь Семенюк, який частково проводив таємні заняття і на території Івано-Франківщини – у с. Дора, м. Яремчі, смт. Делятині [391]. Частина вихованців о. В. Семенюка проживала у старій хатині на подвір'ї парафіянки Анни Майданської у с. Опришівці поблизу м. Івано-Франківська

[138, с. 16–17]. Окремо слід відзначити, що старші священники і дяки, які мали знання з богослов'я, старалися підготувати хоча б одного-двох осіб. Отець В. Кривульчак готував у м. Коломия Івано-Франківської області до священничого служіння о. Я. Білоскурського [102, с. 12].

Записи конспектів могли бути використані органами КДБ в якості доказової бази і загрожували не тільки арештами й ув'язненням окремих семінаристів, а й діяльності підпільної мережі нелегальних семінарій. Тому формуванню підпільних осередків богословської освіти не передувало створення жодних засновницьких чи установчих документів, не було написано уставу й не велася підпільна канцелярія [347].

Вступних іспитів до таємних навчальних закладів не існувало, хоча могла бути невелика співбесіда на релігійну тематику. Отець Іван Сеньків згадував, що владика П. Василик, перш ніж прийняти його на навчання у підпільній семінарії в 1977 р., задавав кілька питань про заповіді Божі, Святі Тайни, правди віри, щоденні молитви, історію життя Ісуса Христа [123, с. 11]. Найчастіше до навчання в підпільних семінаріях залучалися сини та близькі родичі греко-католицького духовенства або ж діти активних мирян, яких із дитинства свідомо готували до священничого служіння в підпіллі. Вагому роль у багатьох випадках відігравали сестри-монахині або побожні миряни, що помічали хлопців, які дуже часто відвідували богослужіння, і спрямовували їх на шлях священства [270, с. 50]. Зі слів о. Івана Качанюка дізнаємось, що його знайомству з о. М. Косилом сприяли побожні жінки: його односельчанка Марія Ментинська (тітка підпільного владика Симеона Лукача), Євдокія Шкрум і Катерина Гнідич [182; 286].

Як правило, навчання тривало досить довго (приблизно від чотирьох до шести років) й носило індивідуальний характер. Отець Іван Говера навчався у підпільній семінарії В. Семенюка з 1980 до 1989 р. Одного чи кількох кандидатів закріплювали за старшим священником чи єпископом, який і проводив їхнє навчання. Владика В. Семенюк практикував проводити релігійні бесіди зі своїми вихованцями переважно у вихідні дні (субота-неділя)

[108, с. 21]. Індивідуальний підхід до навчання був зумовлений не тільки заходами безпеки, а й тим, що більшість підпільних семінаристів, щоб не викликати зайвої уваги і мати змогу прогодувати себе, працювали на державній роботі і вчитися могли тільки у свої вихідні дні. В більшості випадків молоді богослови старалися влаштуватися на позмінну роботу, щоб мати кілька вільних днів, які використовувалися для освоєння нових знань чи поїздок до своїх вчителів. Таким чином, серед духовенства найбільшою популярністю користувалися посади кочегара і сторожа [390]. Отець Зиновій Гончарик, навчаючись протягом 1977–1978, 1980–1984 рр. у підпільній семінарії в с. Дора, влаштувався на роботу кочегаром у санаторій «Черемшина» у смт. Ворохті [115, с. 9.]; о. Іван Качанюк працював на будівельних роботах у м. Івано-Франківськ, а згодом влаштувався кочегаром у с. Тарновиця на Надвірнянщині. Крім своєї професійної діяльності, отець Іван займався збором лікарських рослин. Дуже часто, набравши повну торбу зілля, він прямував польовими стежками до свого вчителя [182]. Працюючи мотористом на кораблі, о. Григорій Канак протягом трьох місяців був у рейсі, де сам вчився з книжок, магнітофонних записів Служб Божих, а наступні три місяці мав відпочинок. У цей час він стаціонарно навчався в Івано-Франківській підпільній семінарії під керівництвом владики Павла Василика [390; 114, с. 5]. Владика Василь Семенюк після закінчення 10 класу вступив у Хустський лісотехнічний технікум і одночасно став студентом підпільної семінарії о. М. Косила [304, с. 23]. Вступивши в 1984 р. до підпільної семінарії В. Семенюка, о. Павло-Василь Репела два роки працював сторожем на заводі «Автоливмаш» у м. Івано-Франківськ [304, с. 110]; о. І. Сеньків – слюсар по ремонту сільськогосподарської техніки у колгоспі у своєму рідному селі на Чортківщині [123, с. 13]; о. Олег Говера, будучи семінаристом, протягом 1989–1990 рр. працював медбратом у хірургічному відділенні Івано-Франківської обласної лікарні № 2 [131, с. 13].

Навчальна програма була значно коротшою у порівнянні з програмами колишніх регулярних семінарій і включала тільки найнеобхідніші й

найважливіші предмети для майбутнього душпастирського служіння: моральне й пастирське богослов'я, догматику, канонічне право, літургіку, Святе Письмо, філософію, церковну історію, етику та церковний спів [270, с. 51]. Практично до мінімуму було зведено вивчення іноземних мов. Якщо на латині вимагали знання тільки богословських дефініцій, то грецьку мову не вивчали зовсім [128, с. 8]. Хоча доволі цікаве вирішення проблеми для своїх семінаристів знайшов о. В. Семенюк. Він запропонував їх записатися в м. Івано-Франківську на курси іноземних мов, де вони мали можливість вивчати англійську і німецьку мови. У кого не було можливості оплачувати курси самостійно, тому допомагали викладачі підпільної семінарії [108, с. 22].

Найповніший перелік навчальних дисциплін підпільної семінарії можна почерпнути зі спогадів о. М. Косила: катехизис (за підручником Ф. Шпіраго у 3 томах, переклад Я. Левицького), моральне богослов'я (за підручником Нольгена, рукописний переклад С. Лукача), пасторальне богослов'я (за підручником Юліана Пелеша), літургіка (за рукописним підручником «Обряди» о. С. Лукача), подружнє право (за підручником Мильницького та рукописним конспектом лекцій о. С. Лукача), канонічне право, герменевтика, патрологія (за підручником о. В. Лаби), апологетика, пасторальне право, історія Вселенської Церкви, філософія, історія України, церковнослов'янська мова, основи грецької та латинської мов, церковний спів (за підручниками Полотнюка і Дольницького), догматика, гомілетика (наука про церковне красномовство або проповідництво), біблійна історія [270, с. 51–52]. У своїй педагогічній діяльності владика Павло Василик користувався літературою колишньої Богословської Семінарії з м. Перемишль, а також йому передавали книги із Люблінського університету [102, с. 41].

Особливу увагу викладачі підпільних духовних семінарій звертали на вивчення польської мови. Це пояснювалося доступністю релігійної літератури римо-католиків, яка була надрукована польською мовою. Зокрема, о. М. Косило щоденно відводив 15 хв. для читання із семінаристами книг польською мовою [130, с. 4–5].

Підпільні греко-католицькі богослови студіювали також православну літературу, адже її легально можна було придбати. Але і після закінчення навчання молоді священники досить часто відчували певний брак знань. У таких випадках допомагало спілкування зі старшими й досвідченими душпастирями та самоосвіта [390].

Обов'язковим для семінаристів було відвідування Святої Літургії, сповідь і Святе Причастя. При найменшій нагоді о. І. Сеньків був присутній почергово на богослужінню в м. Бучач Тернопільської області у помешканнях сестер-служебниць, а також у с. Надорожна Тлумацького району Івано-Франківської області [123, с. 41].

Специфіка підпільного навчання полягала в тому, що студенти не мали постійних підручників, тому вели конспекти, а в більшості випадків просто весь необхідний матеріал заучували напам'ять. Отець-ректор М. Косило, як уже зазначалося, працював на пасіці, до якої треба було йти віддаленою дорогою через гори. Дуже часто його помічниками були семінаристи (Додаток И). Йдучи з отцем на пасіку, брати жваво спілкувалися з наставником, навчаючись історії Церкви, катехизму, Святому Письму, релігієзнавству й сектознавству [347; 120, с. 7; 130, с. 2–3]. У своїй семінарії владика П. Василик залучав до викладання ще кількох отців, які розподіляли між собою богословські предмети. Відомо, що одним із викладачів був єпископ Йосафат Федорик [102, с. 40]; о. Зеновій Монастирський – пастирське богослов'я [123, с. 13]. В «семінарії» В. Семенюка викладав моральне та догматичне богослов'я о. Ярослав Білінський зі м. Львова, апологетику – о. Роман (Андрій) Кияк, історію Церкви і Святе Письмо – о. Роман Пузан. Викладати філософію приїздили з м. Львова отці-редемптористи. Отець Микола Волосянко – парох с. Старий Лисець Івано-Франківської області викладав латину [304, с. 39], а Михайло Ровенко – чоловік рідної сестри о. В. Семенюка, – навчав семінаристів церковного співу [119, с. 20].

Пройшовши курс з певного предмету, семінаристи здавали іспити у вигляді співбесіди старшим священникам і єпископам – Я. Тимчуку,

П. Василюк, С. Дмитерку і о. М. Нагорняку. Тривалість навчання обумовлювалася ступенем засвоєного матеріалу. Тому не було якихось оцінок, а лише – «здав» або «не здав» [181; 182]. У семінарії владики П. Василика семінаристи отримували завдання на один місяць, після якого здавали заліки спеціальній комісії, що складалася з 2-3 священників [123, с. 12]. Владика Василь Семенюк згадував, що перед висвяченням він здавав іспит о. Йосипу Гірняку, який був останнім з професорів довоєнної Станиславівської семінарії УГКЦ. Іспит тривав майже три години у формі співбесіди, під час якого отець задавав питання з філософії, латини, історії Церкви, догматики, апологетики, морального богослов'я і канонічного права [304, с. 30]. Доволі оригінально, у вигляді бесіди під час мандрівки лісом з с. Надорожна Тлумацького району до с. Клубівці Тисменицького району Івано-Франківської області, складав іспит з літургії владиці П. Василюк о. Іван Репела. Згодом був подібний екзамен по катехизму Ф. Шпіраго [122, с. 6].

Щоб не зруйнувати сам процес навчання, семінаристи і викладачі підпільних семінарій змушені були дотримуватися конспірації. Доволі часто студенти-богослови навчалися вночі, щільно закриваючи вікна. Про свої наміри здобувати богословську освіту молоді люди розповідали тільки кільком найближчим особам. Зі спогадів о. Зиновія Гончарика довідуємося, що про намір стати греко-католицьким священником він розповів тільки матері, а батько дізнався про вибір сина аж після його висвячення [115, с. 6], Отець О. Говера розповів своєму батьку про свій вибір після отримання сану диякона [131, с. 8]. Отець Павло-Василь Репела отримав священничі свячення 8 листопада 1986 р. у с. Дора Яремчанського району Івано-Франківської області з рук владики Юліана Вороновського в помешканні Євдокії Озаревич (рідної сестри о. В. Семенюка). Про знаменну подію у житті сина і брата рідні дізналися аж через рік [304, с. 107]. Однак траплялися і винятки. Так, владику В. Війтишин був рукоположений єпископом П. Василюком у священничий сан 27 травня 1982 р. на свято Вознесіння Господнього в домі своїх батьків у с. Летяче Заліщицького району Тернопільської області. На свяченні, крім

батьків, були присутні ще брат і сестра владика, а також дідусь і бабуся. Свідками від духовенства були отці Г. Сімкайло та Й. Мороз [100, с. 20].

Поділу студентів-богословів на академічні групи на той час не існувало. Між собою були знайомими тільки одна-дві особи, при цьому вони ніколи не називали свого прізвища, а тільки ім'я. Каральні органи намагалися засилати провокаторів, які могли розкрити таємну діяльність студентів і викладачів. Якщо хтось запитував прізвище, то це розглядалося як натяк, що такої допитливої людини треба остерігатися, бо вона може «здати» в КДБ. В умовах постійної небезпеки, студенти не могли звертатися до владика «Преосвященний», а мусили використовувати певні псевдоніми. Так, всім підпільним семінаристам і викладачам було відомо, що «Вуйко» – це владика Павло Василик, «Стрийко» – владика Софрон Дмитерко [379, с. 4; 145, с. 6], о. В. Семенюк мав кличку «Тюльпан» [304, с. 92], а свого наставника, о. М. Косила, молоді богослови називали «Татом» [182; 134, с. 3]. Використання псевдонімів було досить поширеним явищем у середовищі семінаристів. Підпільні священники Роман Шафран і Василь Репела здобували освіту у семінарії о. Семенюка під іменами Петра і Павла [139, с. 7].

Зі спогадів священників-«косиловців» довідуємось, що їхній вчитель навчав та готував їх не тільки до екстремального підпільного служіння, але також й до служіння у великих храмах. З цією метою семінаристи мали практичні заняття, де навчалися літургійної практики, обкаджуючи «кадилом» умовний престол, рухаючись як диякони в святилищі [347].

На початку 1980-х рр. о. В. Семенюк практикував поїздки зі своїми семінаристами до м. Почаєва Тернопільської області, щоб наочно мали змогу побачити як відбуваються відправи в церкві. Студенти-теологи бачили, як все відбувається згідно релігійних приписів. Почаївський монастир був центром паломництва, в який приїздило багато молоді, тому такі поїздки були звичайним явищем і не викликали жодної підозри [304, с. 139].

Студенти підпільної семінарії владика П. Василика на навчання церковного співу їздили до домівки матері єпископа в гірське с. Микуличин

Яремчанського району Івано-Франківської області. Мистецтво вивчення церковного співу на той час вважалося одним з найважчих предметів, оскільки семінаристи вчили тексти на старослов'янській мові. Будинок владики був віддалений від інших хат, що давало можливість співати «на повні груди». Кожного разу семінаристи збиралися в іншому місці, часто це були оселі отців Григорія та Миколи Сімкайлів у с. Підпечари Тисменицького району, будинок Володимира Війтишина у м. Тисмениця на Прикарпатті [333, с. 144, 167].

Отець М. Косило багато подорожував, інколи відвідував свої семінаристів під час їхньої служби в армії. Для подорожей він мав спеціальну валізу, яка слугувала похідним престолом. У ній був складений Євхаристійний набір. Валіза мала подвійні таємні кишені. Тому при огляді вона була нібито пустою, наприклад з однією тільки книжкою. При потребі знімали спеціальну дощечку і діставали з валізи релігійну атрибутику: маленький літургійний посуд, антимінс (Додаток Е.6), маленькі покрівці і все, що потрібно для Літургії. Отець Михайло кілька разів відвідував о. З. Гончарила, який служив у м. Москві. Бували випадки, коли Літургію відправляли на самому вокзалі. Відходили в куток, на вікні клали дипломат, для маскуванню клали біля себе кілька пляшок з водою і так служили Службу Божу [228, с. 105].

Оскільки навчання у греко-католицьких підпільних духовних семінаріях супроводжувалось постійним ризиком викриття з боку органів влади, отці-наставники давали студентам вказівки, як їм поводитись у випадку візиту представників КДБ. Отець М. Косило настановляв своїх вихованців ніколи не підписувати жодних протоколів, складених кадебістами. Більшість занять майбутні священики-«косиловці» проводили в домі свого вчителя. Отець Михайло наголошував, що якщо міліція завітає до його помешкання і застане там студентів, то вони мали відповідати, що прийшли купити меду (оскільки о. М. Косило був пасічником. – *І. Г.*) або запізнилися на останній автобус і змушені заночувати у господарів [121, с. 4].

Рукоположення молодих душпастирів відбувалося в суворій таємниці. Бували випадки, коли випускники підпільних семінарій їхали отримувати

свячення на територію іншої області, щоб не «світитися» в тій місцевості, де вони будуть працювати на офіційній роботі [270, с. 53]. Так, у 1969 р. єпископ І. Слезюк уділив священниці свячення двом монахам-василіянам – Володимиру Пальчинському та Богдану (монаше ім'я Василь) Мендруню у помешканні сестер-василіянок на вул. Довбуша в м. Івано-Франківську. Богословську освіту вони здобували під керівництвом о. Ієроніма Тимчука у м. Львові [103, с. 11]. Сам о. В. Пальчинський у своїх спогадах згадував, що був рукоположений на священника в 1972 р. [111, с. 22; 112, с. 17].

Отець М. Косило намагався прив'язати час дияконських і священничих свячень до відзначення радянських свят. Це було пов'язано насамперед із тим, що у зв'язку із вшануванням радянських пам'ятних дат зменшувалася пильність органів КДБ. Здебільшого свячення генерації отців-«косиловців» відбувалися в підпільній каплиці, яку отець влаштував на горіщі свого власного будинку в с. Дора. У визначений час (що було дуже рідко) встановлювався невеличкий розкладний «іконостас» і престол, які отець змайстрував своїми руками [347].

Дияконські свячення о. Іван Качанюк отримав із рук єпископа С. Дмитерка 1 травня 1985 р. у м. Коломия в помешканні самого Преосвященного. Дотримуючись максимальних заходів безпеки, владика був одягнений в костюм, із священничого одягу на ньому був тільки єпископський омофор. Під час свячень дияконів не одягали далматику (головний літургійний одяг католицького диякона: верхня розшита риза, зовні схожа з головним одягом священника і єпископа, але має рукави. – *І. Г.*), а тільки на руку клали орар (приналежність богослужбового убрання диякона: довга вузька стрічка з кольорової тканини. – *І. Г.*). Із присутніх були тільки о. М. Косило, який дякував і водночас із вікна спостерігав за безпекою, та о. Михайло Багрій, що теж тоді отримував дияконські свячення. Фотографії на пам'ять робити теж не дозволялося. Така ж ситуація повторилась і на момент священничих свячень 17 лютого 1986 р. [182; 356]. 22 грудня 1984 р. – на свято Непорочного Зачаття Божої Матері – у смт. Брюховичі Львівської області священниці свячення із рук владика С. Дмитерка отримали о. Іван Репела та о. Йосиф Холод ЧСВВ.

Свяченням передували триденні реколекції, які давав о. Ієронім Тимчук. Нововисвячені священики склали присягу, що нікому, ніколи, за жодних обставин не скажуть, хто їх висвятив, коли і де. Із напутнім словом до молодих душпастирів звернувся владика Софрон, який закликав: «Ідіть, хлопці, моліться, працюйте, але так, щоб за ґрати не потрапити». Останньою електричкою з с. Брюхович вони доїхали до м. Львова, київським поїздом зі м. Львова – до м. Івано-Франківська. І в цей же день – 22 грудня 1984 р. – о. Іван відправив свою першу Святу Літургію. На його Приміції (перша Св. Літургія. – *І. Г.*) з родини був присутній тільки рідний брат Василь [200, с. 14].

Незважаючи на посилену систему конспірації, інколи органи КДБ довідувалися про діяльність підпільних духовних навчальних закладів. Зокрема відомо, що попередні свячення о. Василя-Павла Репели були заплановані на 9 травня 1985 р. і мали проходити у смт. Рудне Львівської області. Крім владика В. Стернюка, який мав здійснювати рукоположення, були присутні о. Роман Шафран, о. Дмитро Долішняк, о. Панас і о. Василь Семенюк. Під час співання молитви «Іже херувими» (що є серединою Святої Літургії. – *І. Г.*) несподівано з'явилася міліція і всіх присутніх забрали у віділок КДБ [59, с. 27–28]. Тайну священства о. Василю-Павлу Репелі уділив владика Юліан Вороновський 8 листопада 1986 р. у с. Дора Яремчанського району Івано-Франківської області у будинку рідної сестри о. В. Семенюка [107, с. 33].

Найбільш поширеною практикою серед молодих душпастирів, про священницьку діяльність яких стало відомо органам КДБ, слугувало запевнення, що їх висвячували єпископи, які на той час уже були покійними. У такий спосіб інформація про наявність вищих ієрархів УГКЦ зберігалася у таємниці [104, с. 24.].

Зауважимо, в період підпільної діяльності система підпорядкування мала свої особливості. Так звані «старі» священики, висвячені до 1946 р., визнавали, як і раніше в легальний період, верховенство єпископів своєї єпархії. Молоді душпастирі підпорядковувались юрисдикції тих ієрархів, які їх висвячували [325, с. 245].

Силові структури та органи держбезпеки знали про діяльність підпільних семінарій і слідкували за студентами-теологами. У доповідній записці про відрядження в Тернопільську область за 1981 р. працівники апарату уповноваженого Ради наводять відомості про релігійне навчання молоді під керівництвом владики П. Василика [18, арк. 82]. Однак, вони не мали формального приводу для притягнення молодих богословів до відповідальності перед законом, оскільки семінаристи не займалися політичною діяльністю. Отця І. Сеньківа неодноразово викликав на розмову начальник Чортківського КДБ С. Черниш і пропонував допомогу при вступі до будь-якого університету Радянського Союзу за умови, що він покине навчання в підпільній семінарії [123, с. 18]. Отець П.-В. Репела згадував, що в його помешканні знайшли два конспекти і книжку, а також магнітофонні записи релігійних пісень після чого отця забрали у відділок міліції на допит. Не отримавши від нього ніякої інформації, дали усну повістку знову з'явитися у відповідний час. Згодом його знову кілька разів викликали до міліції, намагаючись завербувати на співпрацю з органами КДБ, пропонували писати антирелігійні статті. Отець відмовився і змінив місце свого проживання, але і надалі спостерігав, що за ним стежили [304, с. 110].

Чергова зустріч о. П.-В. Репели з кадебістами відбулася 9 травня 1986 р. У цей день мали відбутися його священничі свячення в м. Львові. Під час відправи Служби Божої в хаті одного греко-католицького священника до них завітали працівники міліції і КДБ. Учасниками молитовного зібрання під керівництвом єпископа В. Стернюка були Р. Шафран, Д. Долішняк, К. Панас і В. Семенів, які також мали бути висвячені у священничий сан [54, арк. 14]. Усіх присутніх забрали на допит, який тривав до другої години ночі. Через два дні був черговий допит. За свідченнями очевидців проти них хотіли сфабрикувати справу про участь у політичній організації. Однак у цей час в СРСР настав період горбачовської «перебудови», тому поступово на священників і вірних УГКЦ перестали активно тиснути, що і врятувало священників від незаслуженої відповідальності [304, с. 111]. Щоб уникнути відповідальності за участь у

незаконному зібранні, молоді люди стверджували, що їх запросили на новосілля, на яке для освячення хати господар запросив священника [54, арк. 13].

У часи панування радянського тоталітарного режиму церковним ієрархам вдалося організувати розвиток богословської освіти і забезпечити кадрами церковно-релігійні інституції підпільної УГКЦ. Зокрема, під духовним проводом о. М. Косила священничу формацію здобули понад 20 священників. Найстарший з них – Митрополит Тернопільсько-Зборівський Кир Василь Семенюк, наймолодший – нинішній Глава УГКЦ Блаженніший Святослав Шевчук [355]. Владика Павло підготував і висвятив близько 10 священників на території Прикарпаття. Найвідомішими вихованцями його семінарії є Митрополит Івано-Франківської греко-католицької єпархії Кир Володимир Війтишин, отці Микола і Григорій Сімкайли, о. Тарас Сеньків, о. Іван Сеньків [102, с. 40]. У семінарії о. В. Семенюка здобули богословську освіту віце-ректор Тернопільської духовної семінарії о. Михайло-Василь Пастух, о. Петро Половко, о. Роман Шафран, о. Володимир Шафран, о. Роман Долішняк, о. Ярослав Івасюк, о. Іван Якимів, о. Михайло Вінтонюк [131, с. 11]. Владика С. Дмитерко згадував, що загальна кількість висвячених ним особисто священників складає приблизно 65 осіб [103, с. 16], але нам не вдалося в'яснити, хто з них безпосередньо навчався на території Станиславівської єпархії. Слід зазначити, що більшість греко-католицьких священників, які здобували освіту в часи підпілля, прийняли целібат. Це пояснюється небажанням духовенства наражати на небезпеку своїх рідних і близьких [121, с. 12].

Таким чином, незважаючи на несприятливі умови навчання, жорстоке переслідування з боку радянської влади, брак богословської літератури, своєю жертвовною працею на педагогічній ниві викладачі підпільних навчальних закладів зуміли забезпечити неперервність священничого служіння Церкві в умовах радянського воєнничого атеїзму. Навчання в таємних духовних семінаріях тривало досить довго й носило індивідуальний характер. Студенти-богослови змушені були дотримуватися постійної конспірації, працювати на офіційній роботі і тільки у вихідні дні мали змогу займатися богословськими

студіями. Використавши всі можливості для здобуття духовної освіти, у період «катакомбного» існування Церкви сформувалася ціла плеяда молодих душпастирів, які стали активними учасниками руху за легалізацію УГКЦ наприкінці 1980-х рр.

4.2 Особливості легалізаційного процесу на теренах єпархії

Кардинальні зміни у політичному і релігійному житті Радянського Союзу наступили з приходом до влади в березні 1985 р. Генерального секретаря ЦК КПРС М. Горбачова. Проголошений ним курс на демократизацію всіх сфер життя, що увійшов в історію як «перебудова», торкнувся і релігійного питання. На початку правління М. Горбачов не мав наміру змінювати напрямку своїх попередників щодо релігії й надалі проголошував необхідність атеїстичного виховання і посилення «наступальної боротьби» з буржуазною ідеологією, мораллю і релігійними пережитками [219, с. 402]. Однак з 1987 р., напередодні святкування 1000-ліття хрещення Русі, Генеральний секретар почав наголошувати на позитивній ролі християнства у формуванні державності Київської Русі. Окремі публікації в радянській пресі намагалися об'єктивно представляти релігійні аспекти життя радянського суспільства [285, с. 60].

Передумови для активізації руху за відновлення УГКЦ склалися в 1978 р., після обрання Папою Римським слов'янина – кардинала Кароля Войтили, який прийняв ім'я Івана Павла II. Ситуація та ставлення керівництва Вселенської Церкви до Української католицької церкви змінилися. 19 березня 1979 р. у листі до патріарха Йосифа Сліпого Папа Іван Павло II підтвердив законність Берестейської унії і засвідчив свою повагу українському єпископатові, духовенству і вірним.

Папа Римський не тільки на словах проголосив підтримку українських греко-католиків. У червні 1979 р. у приміщенні Папської бібліотеки відбулася зустріч Івана Павла II з івано-франківським істориком-дисидентом Валентином Морозом, який за свою правозахисну діяльність був висланий за межі СРСР.

Під час розмови, яка тривала 35 хв., Папа цікавився долею політичних в'язнів у Радянському Союзі, а також боротьбою християн в Україні [26, арк. 22].

25 листопада – 2 грудня 1980 р. у Ватикані відбувся синод єпископів Української католицької церкви під керівництвом кардинала Йосифа Сліпого. В його роботі взяли участь 15 греко-католицьких єпископів США, Канади і деяких країн Західної Європи, а також представник Ватикану – голова Секретаріату у справах східних церков, – кардинал Рубен. Делегація синоду побувала на аудієнції в Папи Римського Івана Павла II. Під час його роботи була прийнята декларація про невизнання рішень Львівського собору 1946 р., оскільки вони були прийняті «на догоду ворогам нашої церкви і нашого народу». Учасники зібрання заявили про готовність боротьби за відродження УГКЦ в Україні, а також про необхідність видання релігійної літератури для потреб духовенства і вірних в Радянському Союзі [27, арк. 13].

Оголошена амністія політичним в'язням сприяла виходу на волю з тюремного ув'язнення чималої кількості греко-католицьких священників. Їхнє повернення до рідних місць значно активізувало рух за відновлення УГКЦ.

Наприкінці 1987 р. утворено Комітет захисту Української католицької церкви (КзУКЦ), котрий очолив Іван Гель. Комітет ставив за мету легалізацію переслідуваної комуністичним режимом церковної структури [338, с. 170]. КзУКЦ був правонаступником «Ініціативної групи для захисту прав віруючих і Церкви» під керівництвом Йосифа Терелі і Василя Кобрини, яка була заснована в 1982 р. [270, с. 68].

Комітет почав мобілізувати населення завдяки перевірній формі відстоювання своїх прав – збору підписів під заявою на підтримку офіційного визнання УГКЦ, які згодом І. Гель офіційно передавав до вищих інстанцій СРСР та міжнародних організацій. Протягом 1988 – початку 1989 рр. зібрано понад 120 тисяч підписів духовенства і мирян за легалізацію УГКЦ. Понад 60 тисяч підписів було здано у Президію Верховної Ради [151, с. 26]. Зокрема, у квітні-травні 1988 р. заяви від віруючих з проханням про реєстрацію УГКЦ надійшли з 11 населених пунктів Буцацького та Чортківського районів

Тернопільської області. Чимало звернень надходило також з Івано-Франківської області [228, с. 19]. У 1987 р. «Український вісник» на своїх сторінках опублікував відкрите звернення мешканця м. Городенки Івано-Франківської обл. В. Бартка до М. Горбачова, у якому той повідомляв партійного лідера СРСР про неправомірні дії місцевих владних чиновників стосовно його права на свободу совісті [292, с. 225–226].

На теренах Станиславівської єпархії учасники руху за легалізацію УГКЦ гуртувалися навколо єпископів П. Василика та С. Дмитерка. Останній очолював помірковане крило греко-католицьких священників, які не погоджувались на відкритий конфлікт з органами влади. Оточення П. Василика складало священнослужителі, які виступали за рішучі заходи боротьби. Незважаючи на розбіжності в методах боротьби, вони сходилися у досягненні остаточної мети – «відродження уніатства під іменем Української католицької церкви» [12, арк. 34].

Через кілька років, відповідаючи на запитання журналістів, як він зустрів легалізацію Церкви, владика П. Василик стверджував, що «я її не зустрічав, я за неї боровся і тим жив. І це довів своєю працею, своїм терпінням всім. В мене не було зустрічі з легалізацією – я її постійно легалізував з хвилі свого священства, з хвилі свого дияконського служіння» [101, с. 26].

У рамках «нової політики перебудови» греко-католики більше не хотіли миритися з несправедливістю влади та коритися існуючій системі. Провісником легалізації УГКЦ стало оприлюднення офіційно-декларативної заяви групи священників і вірних під керівництвом єпископа П. Василика до Папи Римського та Генерального секретаря ЦК КПРС М. Горбачова про вихід з підпілля і початок відкритої боротьби за легалізацію УГКЦ у СРСР. Пізніше П. Василик згадував про ці події: «4 серпня 1987 р. зійшлися ми з представниками Комітету захисту прав греко-католиків у квартирі моєї рідної сестри Е. Литвин у м. Львові на вул. Угорській, 2/17 і вирішили написати заяву «Виходимо з підпілля». Через Папу Римського, якому адресувалося дане звернення, ми хотіли апелювати до М. Горбачова [102, с. 42]. У заяві було сказано: «Ми,

єпископи, священники, монахи, монахині і вірні Католицької церкви в Україні, що нижче підписалися, заявляємо, що у зв'язку з перебудовою в СРСР і більш сприятливими умовами, що склалися, а також з ювілеєм 1000-ліття хрещення в Україні вважаємо за недоцільне перебувати в підпіллі» [186]. Документ підписали 2 єпископи, 22 священники, 13 осіб чернецтва і 174 мирян.

Ця заява стала сенсацією для закордонних засобів масової інформації – про неї заговорив увесь світ, – і викликала негативну реакцію радянських органів влади. Одразу єпископа П. Василика запросили на «зустріч» до Тернопільського КДБ, в якому пригрозили повести його на допит у м. Київ, владика відповів, що сам поїде до столиці УРСР. Перед поїздкою він відправив до м. Москви о. М. Сімкайла до іноземних посольств, щоб той повідомив про візит владика до м. Києва. У столичному готелі «Україна» відбулася розмова П. Василика з кадебістами, під час якої останні переконували владика опротестувати заяву, погрожуючи арештом і знеславленням. Однак владика твердо дотримувався своєї позиції, заявляючи: «Я – єпископ і слова свого ламати не буду». Працівники КДБ змушені були відпустити владика, причиною чого стало повідомлення по радіо «Свобода» про його затримання [333, с. 79–80].

Відомості про боротьбу українських католиків за свободу віросповідання та легалізацію УГКЦ поширювалася в зарубіжних засобах масової інформації. Радянське керівництво в умовах ідеологічного зламу змушене було змінити особливості своєї політики по відношенню до релігії і зробило основну ставку на РПЦ.

Двадцять дев'ятого квітня 1988 р. відбулася зустріч М. Горбачова з вищими ієрархами РПЦ, на якій генсек заявив про скасування дискримінаційних актів щодо релігії, повернення громадам узурпованих храмів, підготовку нового закону держави про свободу совісті. М. Горбачов підкреслив, що проголошена перебудова, гласність і демократизм цілком, без якихось обмежень, стосуються державно-церковних відносин. Ця зустріч, на

думку сучасного прикарпатського дослідника В. Марчука, стала поворотним пунктом на шляху легалізації УГКЦ [325, с. 260].

Легалізаційним заходам українських греко-католиків сприяли урочистості з нагоди проведення 1000-ліття запровадження християнства на Русі, проведені в США, Канаді та країнах Західної Європи. У численних передачах «Радіо Ватикану», «Радіо Свобода» і «Голос Америки» звучали Святі Літургії, проповіді і молебні, в яких духовенство з різних країн «благало Божої ласки, щоб страдницький український народ, який стогне у неволі комунізму, зміг прославляти Господа Бога на вільній Україні» [12, арк. 52].

У рамках святкування 1000-ліття хрещення Русі до м. Москви була запланована поїздка офіційної делегації Ватикану на чолі з міністром закордонних справ, кардиналом Агостіно Казароллі. І. Гель запропонував сформувати делегацію представників УГКЦ і на офіційному рівні при зустрічі з кардиналом А. Казароллі заявити про легалізаційний процес. У травні 1988 р. була сформована делегація греко-католиків із трьох єпископів (Филимон Курчаба, Павло Василик і Софрон Дмитерко), трьох священників (брати Григорій і Микола Сімкайли, о. Михайло Волошин) і трьох мирян (Іван Гель, Ольга Горинь і Зеновій Красівський), чотири з яких (два єпископи і два священники) були представниками Станиславівської дієцезії. Делегація зупинилася на квартирі у Миколи Муратова, куди були запрошені журналісти кількох найвідоміших зарубіжних видань. Духовенство у повних священничих ризах відправили перед журналістами Святу Літургію [151, с. 28–29].

Іван Гель, очоливши КзУГКЦ, висунув вимогу, що основним засобом боротьби мають бути публічні багатолюдні богослужіння, які, бажано б, «переводити у віча із обговоренням світських питань, оскільки просвічувати народ тільки молитвою неможливо» [151, с. 4].

«Відкриті» богослужіння в містах і селах Західної України спочатку збирали незначну кількість вірних, але згодом переросли в багатотисячні маніфестації. 17 липня 1988 р. з нагоди вшанування 1000-ліття хрещення Русі-України в с. Зарваниця Тербовлянського району Тернопільської області

відбулася архієрейська Служба Божа, в якій взяли участь понад двадцять тисяч осіб (Додаток Л.1). Ця велелюдна відправа було своєрідним протестом проти утисків УГКЦ. Про підготовку богослужіння таємно повідомляли греко-католикам всієї Західної України. Хресний похід з хоругвами розпочався в с. Сапова Тербовлянського району із подвір'я родини Трачів [126, с. 17; 144, с. 6]. Очолив святкове богослужіння владика П. Василик. Йому співслужили греко-католицькі священники о. В. Війтишин, о. Т. Сеньків, о. І. Сеньків, о. М. Сімкайло, о. Г. Сімкайло. Організацію відправи владика П. Василик доручив о. І. Сеньківу. До його обов'язків входило надати якнайбільшій кількості осіб інформацію про відкрите ювілейне богослужіння, зробити престіл, виготовити місійний хрест, який мав бути закопаний у с. Зарваниця, а також організувати хресний похід з фанами. Найбільша проблема була із виготовленням і освяченням хоругвів [124, с. 11].

На богослужінні були присутні представники КЗУКЦ І. Гель, Я. Лесів і С. Хмара. Перед початком богослужіння до населення звернулося двоє невідомих (для представників органів влади. – *І. Г.*), які у своїх промовах покликаючись на радянське законодавство, насамперед Конституцію СРСР, про свободу совісті і демократизацію закликали збирати підписи за легалізацію Української католицької церкви. Святкова Служба Божа тривала протягом 12.00 – 15.00 год., після чого відбулося велике освячення води і релігійної атрибутики. В ході богослужіння священники уділяли вірним Святі тайни сповіді і причастя, а наприкінці владика П. Василик виголосив проповідь з нагоди ювілею 1000-ліття хрещення Русі [12, арк. 15–16].

Головним завданням влади було не допустити подібного розвитку подій в інших населених пунктах. За проведення відкритої святкової відправи адміністративні органи склали акти про порушення законодавства про культу на 8 осіб, матеріали на 5 священників були направлені до прокуратури й їм було винесено прокурорське застереження, а з 19 віруючими проведено так звані профілактичні розмови [369, с. 286].

Наступне відкрите богослужіння греко-католиків було заплановано провести 24 липня 1988 р. у двох населених пунктах Тернопільської області – с. Зарваниця Теребовлянського і с. Росохач Чортківського районів. Однак ці заходи були зірвані органами влади [12, арк. 22]. Проте 30 квітня 1989 р. о. Т. Сеньків відправив Великодне богослужіння під відкритим небом на цвинтарі с. Синяково (околиці м. Чорткова) Тернопільської області [269].

З нагоди 1000-ліття Володимирового Хрещення Русі 28 липня 1988 р. у м. Київ прибули підпільні греко-католицькі священники, семінаристи та вірні Станиславівської єпархії: о. В. Семенюк, о. М. Волосянко, молоді священники о. П.-В. Репела, о. П.-Р. Шафран, кілька семінаристів і активні миряни – загалом 18 осіб. На території Києво-Печерської Лаври вони відслужили Святу Літургію. У саду на мурі культової будівлі поставили дипломат з літургійним начинням і розпочали богослужіння, обабіч поклали хліб, пляшку води, ковбасу і ще щось з провіанту. Виглядало так, ніби туристи зупинились пообідати. Це все було для конспірації. Пізніше сіли на пароплав за маршрутом «Київ – Канів», щоб відвідати могилу Тараса Шевченка. Під час подорожі отці В. Семенюк та М. Волосянко сидячи провели Службу Божу для своїх мирян. Відправа відбувалася дуже тихо, щоб не привернути уваги [304, с. 138].

Компартійні органи влади Західної України розгорнули активну діяльність, спрямовану на перешкоджання будь-яких спроб греко-католиків легалізувати свою діяльність. 17–18 травня 1986 р. місцева влада спільно з РПЦ організувала святкування 40-річчя Львівського собору, в якому взяли участь архієреї українського екзархату. Під час святкових богослужінь у соборі святого Юра у м. Львові митрополит Львівський і Тернопільський Никодим наголосив на закономірності ліквідації Церкви, а також розкритикував наміри Апостольської Столиці відродити УГКЦ [370, с. 648]. Місцеві органи влади проводили профілактичні бесіди з «проуніатськими елементами» на засіданнях трудових колективів, у газетних публікаціях та радіопередачах засуджувалася протизаконна діяльність греко-католиків. Так, у 1985 р. трудовими колективами обговорювалася релігійна діяльність 24 прихожан УГКЦ, 1986 р. – 30 осіб (у

тому числі працівники Делятинського лісокомбінату засудили протизаконну діяльність о. М. Косила), 1987 р. – 12 осіб [55, арк. 182].

Характеризуючи релігійну ситуації в Івано-Франківській області другої половини 1988 р., секретар обкому Компартії України І. Посторонко навів інформацію, що «уражені уніатством» 35 населених пунктів області, в яких проживає близько 85 тис. осіб, з них 15 тис. є «фанатично настроєними греко-католиками». Зокрема вірні сіл Клубівці і Тарновиця Тисменицького району Івано-Франківської області звернулися з вимогою зареєструвати їх як громади УГКЦ. Активізуються спроби відродження організаційних структур греко-католиків – створення «домашніх церков і монастирів, відродження релігійних орденів, в тому числі Третього чину» [12, арк. 32–33]. Релігійне підпілля прикарпатських деканатів єпархії нараховувало 35 священників і 46 монахинь [56, арк. 22].

Івано-франківський історик С. Кобута вважає, що компартійні органи залишалися на позиції категоричного несприйняття будь-якої можливості узаконити діяльність УГКЦ. «Формально в СРСР Церква була відокремлена від держави, на практиці радянська партійно-державна система контролювала не тільки питання реєстрації та функціонування релігійних громад, але й через цілеспрямовану і агресивну атеїстичну політику намагалася максимально звузити до архаїчного пережитку право людини на свободу совісті і віросповідання. Допускалася діяльність тільки «офіційної» РПЦ, яка теж перебувала під щільним контролем влади, особливо з боку КДБ», – стверджував відомий дослідник процесів національно-релігійного відродження в Галичині другої половини 1980-х рр. [291, с. 191]. Компартійні органи вбачали відновлення УГКЦ небажаним насамперед з політичних міркувань, адже протягом кількох десятиліть ця Церква в комуністичній пропаганді була тісно «прив'язана» до ідеологічного дискурсу боротьби з «українським буржуазним націоналізмом».

Стосовно осіб, які проводили релігійну діяльність усупереч тогочасному законодавству, застосовувалися різні форми впливу. Часто активних віруючих

та священників-організаторів за проведення релігійних обрядів, котрі радянським законодавством класифікувалися як недозволені масові заходи, карали штрафами (щонайменше 50 крб.), викликами і профілактичними розмовами в прокуратурі або КДБ, ув'язненнями (переважно на 15 діб). У 1985 р. о. М. Косила було оштрафовано на 50 крб. за організацію «протизаконного зборища уніатів», зберігання релігійної літератури та релігійної атрибутики [52, арк. 60]. Якщо в 1985 і 1986 рр. до адміністративної відповідальності (штрафи, адміністративні арешти) було притягнуто по 17 осіб, то в 1988 р. органи влади Івано-Франківської області зафіксували 50 порушень законодавства про культу предстваниками греко-католицьких громад. У 1989 р. їхня кількість склала 90 проявів. До адміністративної відповідальності було притягнуто відповідно 34 і 57 осіб [292, с. 225]. За 1987 р. у Тернопільській області до адміністративної відповідальності було притягнуто 14 осіб греко-католицького віросповідання, з них – 5 священників і 3 монахині. В результаті оперативних дій було конфісковано понад 10 тис. релігійних книг, церковних календарів, виготовлених фотоспособом, вервичок, молитовників та іншої релігійної атрибутики [94, арк. 5]. Протягом 1988–1989 рр. двічі був арештований нібито «за хуліганство» о. Михайло Гаврилів [285, с. 62], а декого примусово забирали як військовозобов'язаних на кількамісячну службу до радянської армії, як це було, зокрема, з о. Іваном Сеньківим за організацію багатолюдного святкування греко-католиками 1000-літнього ювілею Володимирового хрещення Русі 17 липня 1988 р. у відпустовому місці с. Зарваниця [123, с. 4].

Чотирнадцятого травня 1989 р. на церковному подвір'ї с. Іваниківка Богородчанського району Івано-Франківської області греко-католицькі священнослужителі відправили панахиду за всіх воїнів, полеглих у боротьбі з фашизмом у роки Другої світової війни. Учасники релігійних відправ були оштрафовані на суму 50 крб. Протестуючи проти релігійного беззаконня, вони написали звернення, адресоване Президії Верховної Ради СРСР, Президії Верховної Ради УРСР, Івано-Франківському облвиконкому, Богородчанській

районній Раді депутатів, Іванківській сільській Раді, Раді у справах релігій при Верховній Раді СРСР з проханням «повернути і встановити нам нашу греко-католицьку віру, віру наших батьків і дідів, в якій були охрещені. Просимо звільнити нас від всяких міліцейських залякувань і адміністративних штрафів лиш за те, що ми хочемо молитися у нашій вірі». Дане звернення підписало 299 осіб [58, арк. 103–115]. Навесні 1989 р. греко-католики м. Коломиї Івано-Франківської обл. написали звернення до М. Горбачова з проханням надати «свободу совісті українцям католицького віросповідання», яке закріплене в конституції [57, арк. 221–222].

Значно активізувалася робота органів КДБ по виявленню і ліквідації «домашніх церков» греко-католиків Галичини. На території Тернопільщини у 1985 р. ліквідовано дві «домашні церкви», організовані о. П. Василюком та о. М. Монастирським, а прихожанку УГКЦ Г. Семанюк оштрафовано на 50 крб. [89, арк. 12]. Протягом 1986 – першої половини 1987 рр. спільно з місцевими органами влади було припинено проведення богослужінь на Івано-Франківщині в помешканнях священників В. Бартка (м. Городенка), Я. Сірецького, П. Чучмана й М. Косила (м. Яремче), о. Галавая (сmt. Богородчани), у домі матері єпископа П. Василика (с. Микуличин Яремчанської міськради), вилучалися культові предмети й атрибутика [55, арк. 29].

У вересні 1988 р. владика П. Василика запросили до м. Москви на розмову з чотирма американськими конгресменами, п'ятьма депутатами та представниками Верховної Ради СРСР, юристами, уповноваженими у справах релігій, архієпископом із м. Нью-Йорка (США), священником РПЦ Глібом Якуніним. Американці були обурені відношенням радянської влади до УГКЦ. Після переговорів представники Верховної Ради СРСР прилюдно попросили вибачення у владика Павла за злодіяння проти УГКЦ, а КДБ після тієї розмови оголосив його міжнародним злочинцем [333, с. 84].

Усвідомивши, що місцева влада нічого не може зробити для легалізації Церкви, греко-католики зосередили свою діяльність на зверненнях до керівництва СРСР. 25 жовтня 1988 р. 5 єпископів «катакомбної» Церкви, серед

яких були П. Василик і С. Дмитерко, мали тригодинну аудієнцію з головою РСР при РМ СРСР К. Харчевим, на якій обговорювали становище УГКЦ та можливості її легалізації. Однак чиновник спростовував інформацію про репресивні дії влади щодо греко-католиків і заперечував факт існування УГКЦ. Тому дана зустріч не принесла очікуваних результатів [219, с. 409].

Очільники руху за легалізацію УГКЦ не покидали спроб дипломатичним шляхом вирішити справу юридичного відновлення легального статусу своєї релігійної конфесії. 7 лютого 1989 р. єпископ П. Василик очолив делегацію священнослужителів до столиці Радянського Союзу. Вони звернулися до М. Горбачова з пропозицією провести переговори щодо «наболілих питань з організацією нашої церкви» [285, с. 49]. Однак їх не почули.

Вдруге, 16 травня 1989 р. до м. Москви прибула делегація УГКЦ у складі єпископів Павла Василика, Софрона Дмитерка та Филимона Курчаби, отців Григорія і Миколи Сімкайлів, В. Війтишина, І. Возняка, І. Сеньківа, Т. Сеньківа та численних вірних (Додаток Л.2), які написали «Звернення духовенства УКЦ до Голови президії Верховної Ради СРСР, Генерального секретаря ЦК КПРС М. Горбачова з вимогою легалізувати греко-католицьку церкву в Україні». Заява містила перелік всіх утисків, яких зазнала Церква після Львівського собору 1946 р., запевнення в підтримці всіх прав і свобод, гарантованих радянською конституцією і переконання, що «легалізація нашої Церкви сприятливо відіб'ється в користь держави, бездуховні люди не можуть бути активними громадянами і патріотами; погляд на віруючих, як на людей другого сорту, виховує почуття неповноцінності і замкнутості, а тим відриває від активного творчого, суспільного і економічного життя» [193, с. 446–449].

Кремлівські можновладці намагалися затягнути процес і не хотіли зустрічатися з делегацією українських католиків, які привезли з собою звернення у справі легалізації УГКЦ, адресоване М. Горбачову. Оскільки він був відсутній, перебуваючи з офіційним візитом у Китаї, українська делегація вимагала зустрічі з його заступником Анатолієм Лук'яновим. Кожного дня московські чиновники знаходили нові аргументи і переносили дату зустрічі

[374]. Щоб привернути увагу громадськості до своєї проблеми, члени делегації оголосили голодування на Старому Арбаті, яке тривало від 19 травня до 24 листопада 1989 р. [333, с. 86] (Додаток Л.3). У цей час мав проходити з'їзд народних депутатів СРСР. Вищі ієрархи УГКЦ хотіли звернути їхню увагу на особливості нелегального становища греко-католиків у Радянській Україні [374].

Голодування викликало значний суспільний резонанс у Радянському Союзі та міжнародних колах. Через журналіста радіо «Свобода» Анатолія Доценка звістка про ініціативу підпільних українських єпископів поширилася західними інформаційними агентствами. В цей час у м. Москві проходив симпозіум міжнародної журналістики. Акція голодування, таким чином, потрапляла в об'єктиви журналістів з усіх кінців світу. Його ініціатор владика П. Василик згадував, що він був запрошений головою того симпозіуму на прес-конференцію, де представив весь стан нашої Церкви» [102, с. 19]. Під час розмови з кореспондентами американської агенції «Рейтер» владика Павло заявив, що «ми не прийшли прохати, а вимагаємо, щоб нам повернули те, що забрали 1946 р.» [333, с. 86].

Подальші зустрічі з радянськими урядовцями не давали ніякого результату. Греко-католицький єпископат запевняли повертатися додому, обіцяючи, що республіканське керівництво в м. Києві вирішить їхню проблему і навіть придбали їм квитки на літак. Акцію підтримав КЗУКЦ в особі Степана Хмари та Ірини Калинець, які організовували групи людей в Україні для безперервності голодування [335].

Іван Бойчук, уродженець с. Старі Кути Косівського району Івано-Франківської області, провів чотири місяці в м. Москві під час голодування греко-католицьких священників і мирян, періодично виїжджаючи в Україну, щоб поповнити запаси провіанту і грошей. Він відзначав, що в тогочасній акції протесту брало участь у середньому від тридцяти до ста осіб. Радянські спецслужби різними засобами, зокрема використовуючи провокаторів, намагалися перешкоджати греко-католикам у боротьбі за легалізацію їхньої

Церкви. Диякон РПЦ Сціняєв вийшов спільно з прихильниками УГКЦ на пікет, написавши на своєму плакаті інформацію, що органи КДБ заставляли його робити напади на протестуючих греко-католиків [150, с. 27–28].

Отець Т. Сеньків організував групу греко-католицьких мирян Чортківського деканату у складі 13 осіб (С. Томашівський, М. Бурачок, О. Скоблена, О. Фостик з 10-річним сином, 2 сестри-монахині Згромадження Пресвятої Родини – Тетяна Войтович і с. Марія (Мартирія) Стокітна та ін.), які вирушили до столиці СРСР на підтримку акції голодування вірних УГКЦ. Ввечері 11 липня 1989 р. він відслужив на вул. Арбат у м. Москві богослужіння. Вірні привезли з собою всю необхідну атрибутику для Служби Божої: розкладний столик, який використовували замість престолу, обрус, дві ікони Серця Матері Божої і Серця Ісуса, а також розп'яття Ісуса. На цьому богослужінні були присутні всі люди, які брали участь у голодуванні. Наступного дня, 12 липня, на свято Верховних апостолів Петра і Павла відбулася Служба Божа за греко-католицьким обрядом у римо-католицькому соборі Непорочного Зачаття Матері Божої у м. Москві [269].

Тринадцятого липня 1989 р. делегація греко-католиків під керівництвом о. Т. Сеньківа вирушила до приміщення Ради у справах релігії СРСР. «Приїхавши до Комітету, – згадувала Ольга Біла-Фостик, – ми розклали столик і все приготували до Богослужіння, у вікнах помістили ікони – Серце Ісуса і Серце Марії. На місце, де висів прапор, ми повісили хрест з розп'яттям Ісуса» [269]. За активну участь у боротьбі за відновлення прав УГКЦ після повернення з м. Москви О. Білу-Фостик разом з чоловіком було звільнено з роботи.

В умовах відкритого спротиву владі владика С. Дмитерко за участю єпископів І. Семедія та І. Маргітича 15 серпня 1989 р. таємно хіротонізував на єпископа «катакомбної» Церкви о. Іринія Білика, ЧСВВ. Дослідник історії Церкви Руслан Делятинський вважає, що владика С. Дмитерко, враховував різноманітні можливі варіанти розвитку подій – від песимістичного (масові арешти ієрархії і священників органами КДБ УРСР) до оптимістичного (державне визнання права УГКЦ на легальне існування), забезпечував

канонічну правонаступність ієрархії Станиславівської єпархії УГКЦ [258, с. 213–214].

Починаючи з 1988 р. звичними для мешканців західних областей УРСР стали панахиди на могилах Січових Стрільців, молитви біля визначних пам'ятних місць забутої національної історії. Крім релігійної проблематики практично завжди на таких велелюдних зібраннях порушувалися питання національної символіки, мови, трагічних сторінок історії, екології. Першу відкриту відправу в м. Івано-Франківськ на вул. Січових Стрільців відправили на Зелені свята 16 червня 1989 р. отці М. Сімкайло і о. Січко з м. Долина зі своїм сином. Це була 50-тисячна демонстрація вірних і прихильників УГКЦ. Люди, об'єднавшись у колони, йшли вулицями міста під національними прапорами і співали стрілецькі й повстанські пісні. Отець М. Сімкайло відправив панахиду на понищених комуністичною владою могилах січових стрільців (сьогодні – Меморіальний сквер за готелем «Надія»), а також виголосив проповідь, в якій основний акцент зробив на правах Церкви і українського народу. На закінчення проповіді, взявши терновий вінець і піднісши його над головою, отець Микола сказав: «Люди, настане час, коли цей терновий вінець зацвіте прекрасними ружами волі та свободи нашої Церкви і нашої Української держави, й Україна займе гідне місце в колі світових держав» [329]. Щоб перешкодити велелюдному богослужінню, органи КДБ біля готелю «Україна» включили гучну музику, але це не завадило греко-католикам відкрито молитися [140, с. 12].

Дев'ятнадцятого серпня 1989 р. біля зачиненої церкви святого Дмитрія у мікрорайоні обласного центру «Пасічна» Преосвященний владика Павло Василик відправив архієрейську Святу Літургію, в якій взяли участь кілька тисяч вірних [219, с. 413].

Першого жовтня 1989 р. у м. Івано-Франківську відбулася Акція за легалізацію УГКЦ. У богослужінні і поході в Дем'янів Лаз (урочище біля обласного центру, місце масових розстрілів в'язнів з тюрми НКВС 1941 р. – *І. Г.*) [285, с. 88]. Перед початком богослужіння *І. Гель* від імені вірних УГКЦ

зачитав тексти телеграм, адресованих Папі Римському і Генеральному секретарю М. Горбачову з вимогою прискорити легалізацію Церкви. Організаторами зібрання виступили КЗУГКЦ, підпільні єпископи С. Дмитерко і П. Василик, УХС, культурно-наукове товариство «Рух». У молитовному зібранні взяло участь 11 греко-католицьких священників. Відправа супроводжувалась підняттям синьо-жовтих прапорів і транспарантів та вимогами про відновлення УГКЦ. Наприкінці проведено мітинг-панахиду за жертвами сталінських репресій [13, арк. 27–28].

Можна погодитись з міркуванням І. Андрухів, який стверджував, що повністю програвши битву зі знищення релігії, влада стала на бік РПЦ. Гальмуючи процес надання права УГКЦ на легальну діяльність, вона у спішному порядку з 1987 р. розпочала процес «примноження» парафій РПЦ, дозволяючи раніше знятим з реєстрації громадам відновлювати свою діяльність та повертаючи їм храми. Якщо станом на березень 1985 р. в Івано-Франківській області налічувалося 357, з яких 23 хоч і були зареєстровані, але через відсутність священників фактично не проявляли активності, то наприкінці 1987 р. уже діяло 387 громад [219, с. 406]. Щоб перешкодити реєстрацію греко-католицької громади в с. Старі Кути Косівського району Івано-Франківської області, 26 червня 1989 р. Косівський райвиконком видав дозвіл на реєстрацію другої релігійної громади РПЦ, враховуючи значну кількість віруючих (перевищують 4 тис. осіб). Подібна ситуація мала місце у с. Гвізд Надвірнянського району Івано-Франківській області, коли приміщення недіючої церкви було вирішено передати зареєстрованій громаді РПЦ для переобладнання під каплицю для релігійних обрядів, тільки щоб культова споруда не дісталось віруючим УГКЦ [58, арк. 72; 75].

Двадцять восьмого листопада 1989 р., у переддень візиту М. Горбачова до Ватикану, оголосили офіційний дозвіл на реєстрацію громад Української греко-католицької церкви. Зустріч Папи Івана Павла II з М. Горбачовим у м. Римі 1 грудня 1989 р. мала важливе значення для легалізації Церкви. Предстоятель УГКЦ оприлюднив у столиці Італії заяву наступного змісту: «Усвідомлюючи

надзвичайно історичну важливість сьогоднішньої зустрічі між Святим Отцем Папою Іваном Павлом II та Президентом СРСР М. Горбачовим, я, кардинал Мирослав Любачівський, Верховний Архієпископ Львова для українців, синод Української Католицької ієрархії та всі священники, ченці, черниці й вірні УКЦ в Україні та на поселеннях єднаються в молитві з Його Святістю в надії на краще майбутнє. УКЦ сподівається, що напрямні, визначені Святішим Отцем у його промові на Шостому Синоді УКЦ 5 жовтня 1989 р., будуть здійснені, а саме: повна релігійна свобода; публічне визнання з боку цивільних властей; вільний доступ до місць богочитання; право організувати власну питому ієрархічну структуру; можливість підтримувати вільні зв'язки з їхніми громадами як у власній країні, так і за кордоном» [195, с. 3].

Вихід із підпілля УГКЦ ознаменував новий виток боротьби за утвердження прадідівської віри. Сакральні споруди, в яких раніше молилися греко-католики, стали місцем православних богослужінь або були в дуже занедбаному стані. Духовні провідники підпільної Церкви хотіли повернути своїй пастві майно, яке забрала радянська влада. 23 листопада 1989 р. єпископ С. Дмитерко від імені греко-католицького духовенства і мирян написав заяву-прохання голові міськвиконкому м. Івано-Франківська та уповноваженому у справах релігії про повернення греко-католицького церкви на Майзлях (сучасна вул. Незалежності) та прилеглих до неї церковних приміщень [58, арк. 150].

Двадцятого грудня 1989 р. єпископ П. Василик розпочав боротьбу за повернення в лоно УГКЦ івано-франківського кафедрального собору. Тодішні православні митрополити заховали ключі від храму. Владика Павло, отці Григорій та Микола Сімкайли, Володимир Війтишин, Йосип Мороз і сотні вірян щодня, незважаючи на погодні умови, брали участь в архієрейських богослужіннях перед зачиненою кафедрою, аж поки не отримали перемогу. 28 січня 1990 р., після Служби Божої, голова облвиконкому Вадим Бойчук вручив владичі П. Васиliku документ, який засвідчив, що головна культова споруда міста перейшла у власність Української греко-католицької церкви [333, с. 89].

Таким чином, демократичні процеси другої половини 1980-х рр. створили сприятливі умови для відродження релігійного життя. Послабленням впливу карально-репресивної системи та підтримкою західноєвропейських держав зуміли скористатися українські греко-католики, розпочавши відкриту боротьбу за відродження своєї Церкви. Вирішальний вклад у легалізаційний процес було зроблено духовенством і вірними Станиславівської єпархії на чолі з ієрархами П. Василюком і С. Дмитерком. Зробивши гучну заяву про вихід з підпілля, населення західноукраїнських теренів розпочало збір підписів на підтримку офіційного визнання УГКЦ. Згодом основними засобами боротьби стали публічні богослужіння, які переростали у багатолюдні мітинги, де лунали вимоги не тільки релігійного, але й національного характеру. Компартійні органи, спираючись на підтримку РПЦ, розгорнули кампанію протидії відродженню організаційної структури греко-католицьких інституцій, застосовуючи різні методи впливу (від атеїстичної пропаганди та дозволу реєстрації православних громад до притягнення до адміністративної відповідальності). Однак владі не вдалося зупинити процес відродження УГКЦ. Заявивши свій протест акцією голодування у столиці Радянського Союзу, яка мала міжнародний резонанс, греко-католики добилися офіційної легалізації Церкви в листопаді 1989 р.

ВИСНОВКИ

Реалізація заявлених у дисертаційній роботі мети і завдань дозволяє зробити наступні висновки:

1. Досліджувана проблема в історіографічному плані, попри наявність великої кількості наукових і публіцистичних праць з історії УГКЦ, має тільки поодинокі розвідки. Історіографію проблеми було умовно поділено, згідно з тематичним підходом, на три групи: комплексні праці з історії УГКЦ досліджуваного періоду, літературу, що безпосередньо висвітлює історію Станиславівської єпархії, та історичні дослідження, присвячені окремим релігійним діячам періоду підпілля. Керуючись проблемно-хронологічним підходом, дослідження обраної теми можна поділити на радянську, діаспорну і зарубіжну та сучасну українську історіографію.

Праці радянських дослідників, позначені тенденційним підходом до висвітлення історії УГКЦ, мали яскраво виражений ідеологічно-пропагандистський характер, спрямований на викриття «антирадянської» та антинародної діяльності Церкви. Працюючи в одному історичному періоді, радянські дослідники та науковці української діаспори висловлювали діаметрально протилежні думки з приводу історичного розвитку УГКЦ. Прогалини радянської історичної науки намагалися доповнити українські діаспорні історики. Однак вони не мали доступу до першоджерел в Україні, тому питання окресленої нами проблеми в їхніх дослідженнях висвітлювалися фрагментарно.

Новий етап в активізації досліджень релігійної тематики настав після проголошення незалежності України. Отримавши можливість опрацювати раніше засекречені документи органів радянської влади, які були доповнені свідченнями безпосередніх учасників історичних подій, сучасні науковці змогли скласти цілісну картину досліджуваної проблеми. Попри значний інтерес дослідників до історії греко-католицького релігійного підпілля, історія Станиславівської єпархії УГКЦ в 1946–1989 рр. ще не була предметом спеціального дослідження.

Основу джерельної бази дослідження становлять неопубліковані документи і матеріали з 7 архівних установ України, збірники документів і матеріалів, мемуари, періодичні видання. Різноманітність першоджерел дозволила висвітлити особливості ліквідації релігійних осередків Станиславівської єпархії, роль партійно-державних органів у боротьбі із «залишками уніатства», специфіку діяльності духовенства, чернецтва і вірних у нелегальний період. Матеріали державних центральних і місцевих архівів містять відомості тільки про духовенство і монашество, діяльність яких була відома для органів влади. Водночас в архівних справах не міститься інформація про внутрішнє життя єпархії, відомості про яке доповнюють свідчення усної історії.

Методологічна основа роботи базується на застосуванні загальнонаукових принципів об'єктивності, історизму, сходження від абстрактного до конкретного, взаємозв'язку історичного та логічного, загального зв'язку та розвитку, термінологічного, системного, когнітивного (пізнавального) принципів та низки загальнонаукових і спеціально-наукових методів.

2. Після встановлення радянської влади в західноукраїнських землях для Української греко-католицької церкви розпочався один з найважчих періодів в її історії. Тоталітарний устрій держави, пропагування атеїстичного світогляду, репресії та переслідування духовенства, залякування вірних – реалії державно-церковних відносин у СРСР другої половини ХХ ст. Перехід на православ'я супроводжувався прямим силовим тиском. Першим етапом боротьби проти УГКЦ став збір органами держбезпеки компрометуючого матеріалу на греко-католицьке духовенство, який мав стати підґрунтям для ліквідаційної кампанії.

Початок відкритого наступу на Церкву загалом та Станиславівську єпархію зокрема відбувся у квітні 1945 р. після арештів єпископату. Кульмінаційним актом насильницького підпорядкування УГКЦ російському православ'ю став ініційований владою Львівський церковний псевдособор 1946 р., який офіційно мав завершити боротьбу з греко-католиками,

декларуючи рішення про «самоліквідацію» Церкви і «добровільне возз'єднання» галицьких парафій з РПЦ. Однак Собор не став моментом рішучого повороту духовенства і вірних єпархії до православ'я, а тільки одним з етапів ліквідації УГКЦ.

Застосовуючи арешти, ув'язнення і депортацію греко-католицького кліру, влада обмежила легальну діяльність УГКЦ. Однак остаточно ліквідувати греко-католицькі осередки на теренах єпархії їй не вдалося. Більшість священників, які юридично влилися в структуру РПЦ, вважали свій перехід у православну віру простою формальністю і надалі продовжували виконувати свою душпастирську діяльність, дотримуючись греко-католицького обряду, зберігаючи вірність Папі Римському.

Останньою видимою опорою Церкви було монашество. Тому протягом 1946–1950 рр. відбувалася поступова ліквідація чернецтва, яка не була одномоментним актом, а складалася з кількох етапів, між якими не існувало чіткої межі: збір інформації про монастирі, обкладання чернечих спільнот податковим тягарем, «укрупнення» монастирів та їх остаточна ліквідація. Більшість богопосвячених осіб після закриття чернечих обителей повернулися до рідних домівок, або були ув'язнені і виселені на спецпоселення. Монахи і монахині, яким вдалося уникнути репресій, змінили чернечу одягу на світський одяг і змушені були влаштуватися на офіційну роботу, а на старших чекали будинки перестарілих.

3. Партійно-комуністичне керівництво позбавило Церкву всіх видимих церковно-адміністративних та навчальних інституцій, храмів та монастирів. Підпільна структура УГКЦ була збережена завдяки таємним хіротоніям владик та рукоположенням священників. За понад сорокарічний період нелегального існування Станіславівська єпархія нараховувала 7 греко-католицьких єпископів, які опікувались релігійним життям духовенства і вірних. Можливості єпископського служіння у досліджуваній період були вкрай обмеженими і зводилися, як правило, до уділення священничих свячень.

«Невозз'єднані» і рукоположені підпільними владиками ієреї вирізнялися своєю самопосвятою та жертовністю в душпастирстві. Згідно радянського трудового законодавства, вони змушені були працювати на державних роботах до пенсійного віку, тому для душпастирства їм залишилася вільні від роботи періоди, найчастіше – вечірні чи нічні години та вихідні дні. З метою конспірації їхні «парохії» могли знаходитися навіть в іншому районі чи області. Таємні богослужіння за греко-католицьким обрядом священики відправляли у приватних будинках, відпустових місцях, біля зачинених храмів і на цвинтарях. Перед Службою Божою, яка в більшості випадків була читана, відбувалася сповідь. Неодмінно священик виступав із проповіддю для підбадьорення вірних. З міркувань безпеки священики не одягали повністю священичі ризи, обмежуючись переважно єпитрахилем, використовували невеликий і компактний ритуальний посуд.

Враховуючи умови пастирського служіння в тоталітарний період, священики змушені були працювати на державних роботах, здебільшого вибираючи непрестижні професії кочегара, сторожа, які дозволяли більше часу приділяти духовній праці. Окремі душпастирі працювали бухгалтерами, фармацевтами і навіть вчителями. Як правило, їхня таємна сященича діяльність була невідома для органів влади,

Складовою іституцією підпільної Церкви було мирянство. Окремі світські громадяни надавало велику підтримку священикам і єпископам, спричинивши до збереження віри та спільноти греко-католиків. Громади, які відмовились «возз'єднатися» з російським православ'ям, займали активну релігійну позицію. Їх представники нерідко самочинно відкривали свої храми, в яких підпільні священики відправляли Службу Божу, а за відсутності духовенства самостійно проводили релігійні відправи. Трансляції богослужінь по радіо «Ватикан» відкрили для греко-католиків ще одну альтернативу – щонеділі брати участь у Літургії. На сімейному рівні, матері та бабусі дбали про загальну релігійну освіту дітей, навчаючи їх традиційних молитов, беручи активну участь у мирянських організаціях. Саме миряни найчастіше допомагали

духовенству – були їх зв’язковими та своєрідними охоронцями, що дбали про безпеку отця, здалека супроводжуючи його на Літургію і несучи в господарській сумці богослужбові речі. Значною проблемою релігійного життя в часи підпілля була відсутність богослужбової літератури, тому миряни переписували їх від руки або розповсюджували відфотографовані копії. Діяльність мирян значно активізувалася після заснування Третього чину – спільноти людей, які, навіть будучи одруженими, хотіли жити за монашими правилами і більше часу присвячували молитві.

У складних реаліях радянської дійсності чернечі спільноти не припинили своєї діяльності, продовжуючи селитися невеликими громадами по кілька осіб, створюючи так звані «домашні монастирі». За важких умов нелегального існування богопосвячені особи не тільки зберігали монаший устав, дотримувались чернечих обітів, але і дбали про поповнення монаших згромаджень за рахунок молоді, що приходила в монастир за рекомендаціями духовенства і чернецтва. Виховання молодих членів проходило індивідуально під наглядом досвідчених представників чернечої спільноти. Не маючи змоги проживати в монастирях, монахині вимушено влаштовувалися на офіційну роботу, працюючи, переважно медичними сестрами, санітарками, кравчинями і нянечками.

4. В умовах підпільної діяльності перед греко-католицьким духовенством стояло першочергове завдання забезпечити безперервність єпископського та священничого служіння задля збереження церковної структури. Найбільшого загострення дана проблема набула на початку 1960-х рр., що було пов’язано зі зменшенням кількості священників, висвячених до ліквідації Церкви. У несприятливих умовах панування комуністичної ідеології виховання греко-католицького духовенства проходило в таємних нелегальних навчальних закладах, які значно відрізнялись від звичних духовних семінарій. На території Станіславівської греко-католицької єпархії в період підпілля основними центрами богословської освіти стали семінарії о. М. Косила та владика П. Василика, а також діяла група студентів-богословів, керівником якої був

о. В. Семенюк. Навчання в нелегальних богословських семінаріях мало свої особливості. Не було поділу на академічні групи, замість навчальних аудиторій використовувались помешкання самих священиків або будинки побожних мирян, нерідко лекції чи іспити проходили у вигляді звичайної бесіди під час прогулянки лісом. Дотримуючись постійних заходів безпеки до навчання залучались тільки перевірені люди, які доказали свою вірність УГКЦ. Тому семінаристами найчастіше ставали родичі або друзі греко-католицьких священиків. Вступ до навчальних закладів не передбачав здачу іспитів, а проходив у формі співбесіди. Жертовна праця викладачів і студентів ускладнювалась через відсутність релігійної літератури, а також тотальний контроль з боку правоохоронних органів. Незважаючи на несприятливі умови навчання, в період «катакомбного» існування Церкви сформувалася ціла плеяда греко-католицьких священиків, які забезпечили безперервність священничого служіння. Поява молодого духовенства була яскравим свідченням стійкості віри та надихала спільноту вірних до боротьби за легалізацію Церкви.

5. Тривала боротьба комуністично-атеїстичного режиму проти УГКЦ не принесла очікуваних результатів. Церква продовжувала своє життя на спільнотному рівні через відданість вірних та їх постійний опір антирелігійній ідеології. Поступова демократизація суспільства у другій половині 1980-х рр. створила сприятливі умови для відновлення церковного життя. Вагомий внесок у процес легалізації УГКЦ зробило духовенство і вірні Станиславівської єпархії, які, гуртуючись навколо єпископів П. Василика та С. Дмитерка, були активними учасниками акцій протесту за свободу віросповідання не тільки на теренах Галичини, але й за її межами. Духovenство і вірні писали листи та петиції до центральних та місцевих влад з протестами проти переслідування греко-католиків, а також листи з клопотаннями про реєстрацію греко-католицької громади чи відкриття в селі храму. Найвдалішим методом легалізаційної боротьби було обрано організацію «відкритих» богослужінь у галицьких містах і селах, які спочатку збирали незначну кількість вірних, але згодом переросли в багатотисячні маніфестації.

Унаслідок активізації вимог католиків східного обряду в радянській Україні і під тиском міжнародної громадськості радянське керівництво було змушене 28 листопада 1989 р. легалізувати УГКЦ.

Незважаючи на використання різних форм та методів протидії, комуністичній владі так і не вдалося зупинити життєдіяльність національної Церкви. Самопожертва греко-католицьких священнослужителів та мирян, їх вірність Апостольській Столиці й готовність надалі продовжувати підпільну боротьбу продемонструвала їхню глибоку віру та відданість загальнолюдським ідеалам. Переживши кількадесятилітні переслідування Станиславівська єпархія відродила свою організаційну структуру і повернула собі втрачені позиції в суспільному житті українського народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Архівні матеріали

Центральний державний архів громадських об'єднань України

ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України. Документи загального відділу ЦК Компартії України (секретна частина)

оп. 23.

1. Спр. 1605. Спеціальні повідомлення, інформації про реагування на статтю «З хрестом чи ножем», опубліковану у газеті «Вільна Україна», 11.04.1945–30.04.1945, 96 арк.
2. Спр. 1639. Інформації, звіти, довідки і переписка по питаннях роботи уповноваженого ради у справах релігійних культів і возз'єднання греко-католицької церкви з православною, 25.05.1945–24.12.1945, 185 арк.
3. Спр. 1640. Інформаційні звіти, довідка про роботу уповноваженого у справах релігійних культів при СНК СРСР по Українській РСР, 01.05.1945–грудень 1945, 210 арк.
4. Спр. 5667. Питання віросповідання, Церкви і молитовних домів, 7 січня–31 грудня 1949, 417 арк.

оп. 24.

5. Спр. 12. Питання віросповідання, Церкви і молитовні доми, 10 січня–02 грудня 1950 р., 332 арк.
6. Спр. 783. Питання віросповідання, церкви і молитовні доми, 3 січня 1951 р., 412 арк.
7. Спр. 4263. Копія листа ЦК КПРС, довідки відділів ЦК КП України, інформації обкомів КП України, Ради у справах Російської Православної Церкви при РМ УРСР, Уповноваженого Ради у справах Російської Православної Церкви при РМ СРСР по УРСР і Уповноваженого Ради у справах релігійних культів при РМ СРСР по Українській РСР – по церквах, релігійних святах, сектантських релігійних громадах, 23 січня–10 грудня 1956 р., 301 арк.

8. Спр. 5028. Довідки відділу пропаганди і агітації ЦК КП України, листи, інформації обкомів КП України, Уповноваженого Ради у справах релігійних культів при РМ УРСР та інших організацій – з питань науково-атеїстичної пропаганди, 02.01.1959–07.12.1959, 333 арк.
9. Спр. 5908. Копія вихідного листа в ЦК КПРС, доповідні записки і довідки відділів ЦК КП України, листи Уповноваженого Ради у справах російської православної Церкви; Уповноваженого Ради у справах релігійних культів та ін. організацій – про посилення атеїстичного виховання населення; про діяльність нелегальних баптиських груп республіки; звіти про проведену роботу та інші питання, 19 січня–19 листопада 1964, 159 арк.

оп. 25.

10. Спр. 663. Доповідь Голови Ради у справах релігії при Раді Міністрів СРСР В. А. Куроедова на Всесоюзній нараді уповноважених Ради в м. Москві; інформації уповноваженого ради у справах релігії при Раді Міністрів СРСР по Українській РСР тов. Гладаревського про виконання постанови ЦК КПРС «Про посилення атеїстичного виховання населення» про вплив Ватикану на діяльність духовенства і віруючих в Українській РСР та по іншим питанням, 20 січня–20 листопада 1972 р., 81 арк.
11. Спр. 872. Звіт і записка Уповноваженого Ради у справах релігії при Раді Міністрів СРСР по Українській РСР за 1973 р. «Про удосконалення контролю за дотриманням законодавства про релігійні культи», про кількість проведених релігійних обрядів в Українській РСР за 1973 р., інформація Івано-Франківського обкому партії про виконання постанов ЦК Компартії України «Про заходи з посилення боротьби проти ворожої діяльності залишків уніатського духовенства на території Української РСР» та по інших питаннях, 22.03.1973–16.04.1973, 89 арк.
12. Спр. 3330. Інформації, огляди ЦК Компартії України, обкомів партії, Держтелерадіо УРСР про діяльність уніатських екстремістів у західних областях республіки і заходи до їх нейтралізації, основні напрями

закордонної католицької і уніатської радіопропаганди, 21.03.1988–13.01.1989, 91 арк.

оп. 32.

13.Спр. 2659. Записки, довідки, інформації, листи ЦК Компартії України до ЦК КПРС, відділів ЦК КП України, партійних органів, Міністерства закордонних справ УРСР, Держтелерадіо УРСР, Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР про загострення релігійної обстановки у ряді західних областей республіки та заходи щодо її нормалізації, про виступи на Заході за легалізацію української католицької церкви, про основні напрямки зарубіжної католицької та уніатської радіопропаганди українською мовою, інші питання релігій, 29 березня–22 грудня 1989 р., 50 арк.

**Центральний державний архів вищих органів влади і управління
України**

ф. 4648. Уповноважений Ради у справах Російської Православної Церкви при Раді Міністрів СРСР по Українській РСР.

оп. 2.

14.Спр. 238. Відомості про кількісний склад зареєстрованих релігійних громад і не зареєстрованих релігійних груп по областях УРСР станом на січень 1958 р., 86 арк.

оп. 3.

15.Спр. 157. Інформації, доповідні записки і довідки уповноважених Ради по Черновецькій – Станіславській областях про релігійну ситуацію, процеси і явища, які відбуваються у релігійних організаціях за 1954 р., 262 арк.

16.Спр. 175. Інформації і доповідні записки про становище і діяльність колишніх уніатських церков і духовенства у Закарпатській, Дрогобицькій, Львівській, Станіславській і Чернівецькій областях за 1955–1956 рр., 260 арк.

оп. 5.

17.Спр. 34. Доповідні записки відповідальних працівників уповноваженого Ради по УРСР по дослідженню роботи обласних уповноважених Ради за 1967 р., 224 арк.

оп. 7.

18.Спр. 169. Доповідні записки, довідки працівників апарату Ради про результати вивчення релігійної обстановки в областях і перевірки роботи уповноважених Ради в 1981 р., 138 арк.

19.Спр. 207. Доповідні записки, довідки працівників апарату Ради (союзного і республіканського) про результати вивчення релігійної ситуації в областях і перевірки роботи уповноважених Ради, 4 січня–31 грудня 1982 р., 234 арк.

Державний архів Івано-Франківської області

ф. Р.-388 Уповноважений Ради в справах релігійних культів при РМ СРСР по Івано-Франківській області, 1944–1989 рр.

оп. 1.

20.Спр. 4. Директиви Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР з питань діяльності релігійних культів. Інформаційні звіти про роботу і стан релігійних культів по Станіславській області. Свідчення райвиконкомів про служителів культів та молитовні доми, 09 січня–30 грудня 1946 р., 344 арк.

21.Спр. 5. Директиви Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР з питань діяльності релігійних культів. Інформаційні звіти про роботу і стан релігійних культів по Станіславській області, 14 лютого–06 грудня 1947 рр., 153 арк.

22.Спр. 8. Звіти та інформації про діяльність релігійних культів по Станіславській області, 14.01.1949–01.01.1950 рр., 404 арк.

23.Спр. 39. Листування з Радою у справах релігії при Раді Міністрів СРСР і УРСР і міськвиконкомом по діяльності Уповноваженого Ради у справах релігій при РМ УРСР, 04 січня–16 грудня 1976 р., 243 арк.

- 24.Спр. 42. Листування з Радою у справах релігії при Раді Міністрів СРСР і УРСР і міськвиконкомом по діяльності Уповноваженого Ради. Т. 1, 22 січня–17 вересня 1979 р., 185 арк.
- 25.Спр. 43. Листування з Радою у справах релігії при Раді Міністрів СРСР і УРСР і міськвиконкомом по діяльності Уповноваженого Ради у справах релігії. Т. 2, 28 вересня–21 грудня 1979 р., 34 арк.
- 26.Спр. 44. Листування з Радою у справах релігії при Раді Міністрів СРСР і УРСР і міськвиконкомом по діяльності Уповноваженого Ради у справах релігії, 4 січня–22 жовтня 1980 р., 262 арк.
- 27.Спр. 46. Листування з Радою у справах релігії при Раді Міністрів СРСР і УРСР і міськвиконкомом по діяльності Уповноваженого у справах релігії, 13 січня–30 грудня 1981 р., 129 арк.
- 28.Спр. 48. Листування з Радою у справах релігії при Раді Міністрів СРСР і УРСР і міськвиконкомом по діяльності Уповноваженого Ради у справах релігії, 18 січня–29 грудня 1983 р., 99 арк.
- оп. 2.**
- 29.Спр. 4 Свідчення про товариства всіх вірувань по Бурштинському району Станіславської області, арк. 135.
- 30.Спр. 6. Матеріали про роботу греко-католицького монастиря «ордена святого Вінкентія а Павла» вул. Пушкіна, 47, м. Станіслав, 31.10.1947–09.05.1950, 87 арк.
- 31.Спр. 12. Відомості та списки черниць монастиря «Згромадження Сестер Служебниць» греко-католицької церкви по м. Коломия, 27.07.1945–01.04.1946, 10 арк.
- 32.Спр. 19. Відомості та списки черниць монастиря «сестер-служебниць св. Марії» греко-католицької церкви Яремчанського району, 01.01.1945–01.04.1945, 9 арк.
- 33.Спр. 31. Свідчення і листування щодо монастирів, відомості про монахів і монашок греко і римо-католицької церкви по Станіславській області, 66 арк.

- 34.Спр. 32. Матеріали про возз'єднання греко-католицької церкви з православною по Станіславській області, 17.07.1945–07.03.1946 рр., 192 арк.
- 35.Спр. 32а. Інформації уповноваженого у справах релігійних культів з питань об'єднання греко-католицької церкви з православною церквою. Відомості про діючі і недіючі молитовні доми в Станіславській області, 05 вересня–07 грудня 1945 рр., 121 арк.
- 36.Спр. 36. Свідчення і списки монашок монастиря «Згромадження сестер служебниць» Греко-католицької церкви по м. Коломії, 27 липня 1945–01 квітня 1946 рр., 10 арк.
- 37.Спр. 42. Списки монахів монастиря «ОО Василіян» греко-католицької церкви по м. Станіславі, 23 березня–03 червня 1945 р., 23 арк.
- 38.Спр. 43. Списки монахів монастиря «ОО Редemptористів» греко-католицької церкви по м. Станіславі, 16 квітня 1945–23 березня 1946 рр., 24 арк.
- 39.Спр. 45. Відомості і списки монахів монастиря «Василіанський орден» греко-католицької церкви Тисменицького району Станіславської області, 01 вересня 1945–01 квітня 1946 рр., 21 арк.
- 40.Спр. 49. Відомості і списки монахів монастиря «Устава Теодора Студита» греко-католицької церкви Яремчанського району Станіславської області, 12 вересня 1945–01 квітня 1946 рр., 15 арк.
- 41.Спр. 50. Свідчення і списки монашок монастиря «Сестер-служебниць св. Марії» греко-католицької церкви Яремчанського району, 01 січня 1945–01 квітня 1946 рр., 9 арк.
- 42.Спр. 51. Матеріали щодо використання будівлі колишнього жіночого монастиря в місті Івано-Франківськ по вул. Дзержинського № 94, 08 березня 1945–08 березня 1950 рр., 118 арк.
- 43.Спр. 67. Матеріали щодо роботи греко-католицького монастиря ордену «Святого Вінкентія де Поль» вул. Пушкіна, 47 м. Станіслав, 1947–1950 рр., 87 арк.

- 44.Спр. 128. Документи про наявність та діяльність уніатів, покутників, колишніх монахів і монахинь (інформації, довідки, списки) за 1977 р., 56 арк.
- 45.Спр. 137. Документи про наявність та діяльність уніатів, покутників, колишніх монахів і монахинь (інформації, довідки, списки) за 1978 р., 80 арк.
- 46.Спр. 143. Інформації, доповідні записки, довідки уповноваженого в Раді в справах релігій про діяльність релігійних громад, релігійної обстановки в області, дотримання законодавства про культу за 1979 р., 62 арк.
- 47.Спр. 149. Документи про наявність та діяльність уніатів, покутників, колишніх монахів і монахинь (інформації, довідки, списки) за 1980 р., 69 арк.
- 48.Спр. 156. Документи про наявність та діяльність уніатів, покутників, колишніх монахів і монахинь (інформації, довідки, списки) за 1981 р., 93 арк.
- 49.Спр. 164. Документи про наявність та діяльність уніатів, покутників, колишніх монахів і монахинь (інформації, довідки, списки) за 1982 р., 63 арк.
- 50.Спр. 174. Документи про наявність та діяльність уніатів, покутників, колишніх монахів і монахинь (інформації, довідки, списки) за 1983 р., 43 арк.
- 51.Спр. 185. Документи про наявність та діяльність уніатів, покутників, колишніх монахів і монахинь (інформації, довідки, списки) за 1984 р., 40 арк.
- 52.Спр. 191. Статистичні звіти та інформації про стан релігії за 1985 р., 193 арк.
- 53.Спр. 193. Документи про наявність та діяльність уніатів, покутників, колишніх монахів і монахинь (інформації, довідки, списки) за 1985 р., 33 арк.

- 54.Спр. 203. Документи про наявність та діяльність уніатів, покутників та бувших монахів і монахинь (інформації, довідки, списки) за 1986 р., 55 арк.
- 55.Спр. 211. Документи про наявність та діяльність уніатів, покутників, колишніх монахів і монахинь (інформації, довідки, списки) за 1987 р., 62 арк.
- 56.Спр. 214. Інформаційні і статистичні звіти, доповіді уповноваженого Ради про стан релігії, 02 січня–31 грудня 1988 р., 27 арк.
- 57.Спр. 215. Листи, скарги, заяви громадян та документи по їх розгляду, 29.12.1988–29.05.1989 рр., 273 арк.
- 58.Спр. 216. Листи, скарги, заяви громадян та документи по їх розгляду, 19.07.1989–10.12.1989 рр., 168 арк.
- ф. Р.-389 Уповноважений Ради у справі православної церкви при Раді Міністрів ССРСР по Станіславській області 1944–1962 рр.**
- оп. 1.**
- 59.Спр. 5. Інформаційні звіти про роботу у справі Російської православної церкви, про стан церкви, молитовних домів і служителів культу по Станіславській області, 15 січня–02 жовтня 1946 р., 146 арк.
- 60.Спр. 6. Директиви Ради у справах російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР з питань діяльності російської православної церкви. Інформаційні доповіді про роботу і стан православних церков, молитовних домів і наявність служителів культів по Станіславській області, 20 січня–30 грудня 1947 рр., 250 арк.
- 61.Спр. 12. Листування у справах Російської православної церкви, 08 січня – 28 грудня 1953 р., 288 арк.
- 62.Спр. 14. Листування у справах Російської православної церкви, 05 січня–08 грудня 1955 р., 183 арк.
- 63.Спр. 15. Листування у справах Російської православної церкви, 07 січня–12 грудня 1956 р., 162 арк.
- 64.Спр. 18. Листування у справах Російської православної церкви, 06 січня–24 грудня 1946 р., 133 арк.

65.Спр. 19. Листування у справах Російської православної церкви, 15 січня–07 грудня 1959 р., 185 арк.

ф. Р.-2157. Репресовані та реабілітовані

оп. 2.

66.Спр. 7497П. Кримінальна справа на священика: Бахталовський Роман Давидович, 342 арк.

67.Спр. 5661П. Кримінальна справа на священика: Вальницький Іван Михайлович, 95 арк.

68.Спр. 13254П. Кримінальна справа на священика: Гавдуник Григорій Семенович, 141 арк.

69.Спр. 4733П. Кримінальна справа на священика: Лукач Семен Михайлович, 110 арк. + 8 нумер. арк.

70.Спр. 9893П. Кримінальна справа на священика: Малофей Степан Васильович, 186 арк. + 2 нумер. арк.

Державний архів Львівської області

ф. Р.-1332 Уповноважений Ради у справах релігії при РМ СРСР по Львівській області 1946 р.

оп. 1.

71.Спр. 3. Справа про об'єднання уніатської церкви з православною, 22.05.1946–23.07.1946 рр., 38 арк.

72.Спр. 4. Документи про скликання собору греко-католицької церкви (листи, списки делегатів, вказівки та інструкції), 06.02.1946–26.11.1946 рр., 48 арк.

Державний архів Тернопільської області

ф. Р.-3239. Уповноважений Ради у справах релігійних культів при РМ СРСР по Тернопільській області, 1945–1965 рр.

оп. 2.

73.Спр. 3. Інформаційні звіти про діяльність релігійних культів в області за 1946 р, 49 арк.

74.Спр. 5. Інформаційні звіти про діяльність релігійних культів в області за 1947 р., 43 арк.

ф. Р.-3240. Уповноважений Ради в справах Російської православної церкви при РМ СРСР у Тернопільській області, 1946–1983 рр.

оп. 1.

- 75.Спр. 6. Доповідна записка про відношення населення до уніатського духовенства за 1957 р., 8 арк.
- 76.Спр. 3. Інформаційні звіти про стан і діяльність релігійних громад православної церкви за 1948 р., 60 арк.
- 77.Спр. 7. Листування з Радою у справах церкви при РМ СРСР про діяльність громад православної церкви за 1949 р., 01.01.1949–14.10.1949 рр., 23 арк.
- 78.Спр. 8. Інформаційні звіти про стан і діяльність громад православної церкви за 1950 р., 54 арк.
- 79.Спр. 17. Інформаційні звіти про стан і діяльність громад православної церкви за 1952 р., 39 арк.
- 80.Спр. 19. Інформаційні звіти про стан і діяльність громад православної церкви за 1953 р., 47 арк.
- 81.Спр. 44. Інформаційні звіти про стан і діяльність громад православної церкви за 1960 р., 27 арк.
- 82.Спр. 45. Листування з Радою у справі церкви при РМ СРСР про ОК КПУ про діяльність релігійних громад православної церкви за 1960 р., 22 січня – 20 грудня, 20 арк.

ф. Р.-3241. Уповноважений Ради в справах релігій при РМ СРСР по Тернопільській області, 1966–1987 рр.

оп. 1.

- 83.Спр. 48. Доповідна записка про роботу Уповноваженого Ради і місцевих радянських органів Тернопільської області по контролю за дотриманням законодавства про культури за 1968 р., 12. арк.
- 84.Спр. 107. Інформаційний звіт про діяльність релігійних громад і стан контролю за дотриманням законодавства про релігійні культури за 1984 р., 39 арк.

- 85.Спр. 121. Інформаційний звіт про діяльність релігійних громад і стан контролю за дотриманням законодавства про релігійні культу за 1986 р., 12 арк.
- 86.Спр. 286. Звіти про роботу комісії з підтримки законодавства про релігійні культу по районах області за 1978 р., 88 арк.
- 87.Спр. 388. Інформації і звіти про служителів культів і проповідників релігійних громад області за 1982 р., 9 арк.
- 88.Спр. 441. Інформації про зняття з обліку незареєстрованих релігійних громад за 1982 р., 7 арк.
- 89.Спр. 462. Звіти про роботу комісій сприяння за дотриманням законодавства про культу при райвиконкомах за 1985 р., 62 арк.

оп. 2

- 90.Спр. 49. Довідки про релігійну обстановку в області на 1975 р., 9 арк.
- 91.Спр. 87. Інформації, доповідні записки, довідки уповноваженого в Раді у справах релігій про діяльність релігійних громад, релігійної обстановки в області, дотримання законодавства про культу 1981 р., 26.01.1981–04.11.1981, 23 арк.
- 92.Спр. 99. Інформації, доповідні записки, довідки уповноваженого Ради у справах релігій про діяльність релігійних громад, релігійної обстановки в області, дотримання законодавства про культу 1983 р., 25 арк.
- 93.Спр. 128. Інформаційний звіт про діяльність релігійних організацій Тернопільської області за 1987 р., 17 арк.
- 94.Спр. 129. Інформації, доповідні записки, довідки уповноваженого до союзної і республіканської Ради у справах релігії і релігійної діяльності громад за 1987 р., 23.01.1987–05.11.1987 рр., 21 арк.

Галузевий державний архів Служби безпеки України в м. Івано-Франківськ

ф. 5. Реабілітовані

оп. 1.

- 95.Спр. 15968П. Кримінальна справа на священика: Бойчук Авксентій Григорович, 222 арк. + 1 нумер. арк.
- 96.Спр. 13007П. Кримінальна справа на священика: Вергун Кіндрат Онуфрійович, 75 арк.
- 97.Спр. 11565П. Кримінальна справа на священика: Гірняк Йосип Устинович, 75 арк.
- 98.Спр. 10319П. Кримінальна справа на священика: Голейко Микола Петрович, 121 арк.
- 99.Спр. 5547П. Кримінальна справа на священика: Дідух Іван Остапович, 252 арк.

**Архів Інституту історії Церкви Українського католицького
університету**

- 100.Інтерв'ю з вл. Володимиром Війтишиним, від 25.07.2003, м. Тисмениця Тисменицький район Івано-Франківська обл. Інтерв'юер: Н. Каспрук. АПЦ, П-1-1-730, 55 с.
- 101.Інтерв'ю з вл. Павлом Василюком, від 18.02.1994, Івано-Франківська область м. Коломия. Інтерв'юер: В. Качур. АПЦ, П-1-1-455, 28 с.
- 102.Інтерв'ю з єпископом Павлом Василюком, від 22.10.1996, м. Коломия Івано-Франківська область. Інтерв'юер: Л. Купчик. АПЦ, П-1-1-455, 47 с.
- 103.Інтерв'ю з вл. Софроном Дмитерком, від 26.11.1993, м. Івано-Франківськ. Інтерв'юер: Б. Гудзяк. АПЦ, П-1-1-419, 28 с.
- 104.Інтерв'ю з єпископом Софроном Дмитерком, від 06.11.1997, м. Львів. Інтерв'юер: Б. Гудзяк. АПЦ, П-1-1-419, 26 с.
- 105.Інтерв'ю з і. Оленою Раковською, від 16.03.1994, м. Івано-Франківськ, вул Товарна, 2/25. Інтерв'юер: Н. Павликівська, АПЦ, П-1-1-339, 26 с.
- 106.Інтерв'ю з о. Августином Дзюрбаном, ЧСВВ, від 20.10.2002, м. Бучач Тернопільська область. Інтерв'юер: С. Грицан. АПЦ, П-1-1-313, 24 с.
- 107.Інтерв'ю з о. Василем-Павлом Репелою, від 30.04.1998, м. Тернопіль. Інтерв'юер: Л. Проців. АПЦ, П-1-1-898, 73 с.
- 108.Інтерв'ю з о. Василем Семенюком, від 24.06.1993, Тернопільська обл.

- с. Березовиця. Інтерв'юер: Я. Стоцький. АПЦ, П-1-1-171, 26 с.
109. Інтерв'ю з о. Володимиром Війтишиним, від 02.06.1997, м. Тлумач вул. Шевченка. Інтерв'юер: Н. Павликівська. АПЦ, П-1-1-730, 8 с.
110. Інтерв'ю з о. Володимиром Війтишиним, від 18.05.2002, м. Тисмениця Івано-Франківська обл. Інтерв'юер: Н. Каспрук. АПЦ, П-1-1-730, 11 с.
111. Інтерв'ю з о. Володимиром Пальчинським, ЧСВВ, від 17.08.1995, м. Золочів Львівська область. Інтерв'юер: Л. Купчик. АПЦ, П-1-1-553, 58 с.
112. Інтерв'ю з о. Володимиром Пальчинським, ЧСВВ, від 20.09.1997, с. Погоня Тисменицький район Івано-Франківська область. Інтерв'юер: Н. Павликівська. АПЦ, П-1-1-553, 23 с.
113. Інтерв'ю з о. Григорієм-Іваном Дзюрбаном, ЧСВВ, від 22.03.1994, Тернопільська область м. Бучач вул. Міцкевича, 19. Інтерв'юер: Я. Стоцький. АПЦ, П-1-1-313, 32 с.
114. Інтерв'ю з о. Григорієм Канаком, від 10.02.1994, м. Чортків Тернопільська область. Інтерв'юер: Я. Стоцький. АПЦ, П-1-1-287, 25 с.
115. Інтерв'ю з о. Зиновієм Гончариком, від 26.11.1993, м. Івано-Франківськ. Інтерв'юер: Я. Стоцький. АПЦ, П-1-1-238, 38 с.
116. Інтерв'ю з о. Зиновієм Карасем, від 13.11.1999, Івано-Франківська область м. Коломия вул Івана Франка, 29. Інтерв'юер: Р. Нестерак. АПЦ, П-1-1-1040, 14 с.
117. Інтерв'ю з о. Йосифом (Степаном) Даниловичем, від 25.11.1993, м. Івано-Франківськ. Інтерв'юер: Б. Гудзяк. АПЦ, П-1-1-33, 38 с.
118. Інтерв'ю з о. Йосифом (Степаном) Даниловичем, від 07.08.1995, м. Івано-Франківськ. Інтерв'юер: Н. Павликівська. АПЦ, П-1-1-33, 16 с.
119. Інтерв'ю з о. Іваном Говерою, від 10.12.1993, м. Тернопіль. Інтерв'юер: Я. Стоцький. АПЦ, П-1-1-254, 49 с.
120. Інтерв'ю з о. Іваном Качанюком, від 20.04.2001, м. Львів. Інтерв'юер: В. Ковтун. АПЦ, Т-1-1-4, 12 с.
121. Інтерв'ю з о. Іваном Лейб'юком, від 03.09.2003, Івано-Франківська обл. с. Дора. Інтерв'юер: М. Цимбаліста. АПЦ, П-1-1-1541, 20 с.

- 122.Інтерв'ю з о. Іваном Репелою, від 14.02.1993, м. Івано-Франківськ.
Інтерв'юер: Н. Павликівська. АПЦ, П-1-1-275, 39 с.
- 123.Інтерв'ю з о. Іваном Сеньківим, від 13-25.01.1994, Тернопільська обл.
м. Борщів. Інтерв'юер: Я. Стоцький. АПЦ, П-1-1-281, 64 с.
- 124.Інтерв'ю з о. Іваном Сеньківим, від 03.11.2012, Тернопільська обл.
Чортківський район смт. Заводське. Інтерв'юер: В. Золотий. АПЦ, П-1-1-281, 15 с.
- 125.Інтерв'ю з о. Іваном Чав'яком, від 22.03.1994, м. Івано-Франківськ,
вул. Галицька, 167/26. Інтерв'юер: Н. Павликівська, АПЦ, П-1-1-34, 67 с.
- 126.Інтерв'ю з о. Миколою Сімкайлом від 26.08.2000. Інтерв'юер: А. Кузик.
АПЦ, П-1-1-1160, 19 с.
- 127.Інтерв'ю з о. Мироном Підлисецьким. Інтерв'юер: Б. Гудзяк. АПЦ, П-1-1-139.8, 24 с.
- 128.Інтерв'ю з о. Михайлом Косилом, від 12.10.1999, м. Яремче
Надвірнянський район Івано-Франківська область. Інтерв'юер: В. Чуляк.
АПЦ, П-1-1-1026, 19 с.
- 129.Інтерв'ю з о. Михайлом (Никодимом), Гуралюком, ЧСВВ, від 25.05.1994,
Тернопільська обл. м. Заліщики. Інтерв'юер: Я. Стоцький. АПЦ, П-1-1-319,
26 с.
- 130.Інтерв'ю з о. Михайлом Хром'янчуком, від 18.04.2001, м. Львів.
Інтерв'юер: В. Золотий. АПЦ, Т-1-1-4, 7 с.
- 131.Інтерв'ю з о. Олегом Говерою, від 30.11.1993, Тернопільська область
Тернопільський район с. Велика Березовиця. Інтерв'юер: Я. Стоцький.
АПЦ, П-1-1-236, 30 с.
- 132.Інтерв'ю з о. Олександром Ванджурою, від 10.06.1995, Івано-Франківська
область м. Коломия. Інтерв'юер: Н. Павликівська. АПЦ, П-1-1-575, 38 с.
- 133.Інтерв'ю з о. Олексою Надрагою, від 24.04.1994, м. Івано-Франківськ.
Інтерв'юер: Н. Павликівська. АПЦ, П-1-1-365, 23 с.
- 134.Інтерв'ю з о. Петром Голінеєм, від 17.04.2001, м. Львів. Інтерв'юер:
В. Ковтун. АПЦ, Т-1-1-4, 17 с.

- 135.Інтерв'ю з о. Петром Дутчаком, від 20.05.1994, Івано-Франківська область Тисменицький район смт. Лисець. Інтерв'юер: Н. Павликівська. АПЦ, П-1-1-385, 27 с.
- 136.Інтерв'ю з о. Романом (Андрієм) Кияком, від 26.11.1993, м. Івано-Франківськ. Інтерв'юер: Б. Гудзяк. АПЦ, П-1-1-900, 30 с.
- 137.Інтерв'ю з о. Романом Остап'яком, від 02.06.1995, м. Івано-Франківськ вул. Визволення, 12/36. Інтерв'юер: Н. Павликівська. АПЦ, П-1-1-518, 24 с.
- 138.Інтерв'ю з п. Анною Майданською, від 11.02.1994, Івано-Франківська обл. с. Опришівці, вул. Коновальця 247-а. Інтерв'юер: Н. Павликівська. АПЦ, П-1-1-359.4, 44 с.
- 139.Інтерв'ю з п. Анною Майданською, від 19.03.1999, м. Івано-Франківська. Інтерв'юер: Л. Проців. АПЦ, П-1-1-359.6, 30 с.
- 140.Інтерв'ю з п. Анною Мериндою, від 22.11.1993, м. Івано-Франківськ. Інтерв'юер: Н. Павликівська. АПЦ, П-1-1-350.3, 16 с.
- 141.Інтерв'ю з п. Анною Мериндою, від 12.04.1995, м. Івано-Франківськ. Інтерв'юер: Н. Павликівська. АПЦ, – П-1-1-350, 11 с.
- 142.Інтерв'ю з п. Варварою Осадчук, від 27.05.1994, Івано-Франківська область м. Городенка. Інтерв'юер: Я. Стоцький. АПЦ, П-1-1-320, 30 с.
- 143.Інтерв'ю з п. Василюю Періг, від 20.03.1994, м. Бучач. Інтерв'юер: Я. Стоцький. АПЦ, П-1-1-301, 22 с.
- 144.Інтерв'ю з п. Василем Ганкевичем та Петром Прастаєцьким, від 23.03.1994, Тернопільська область Бучацький район с. Медведівці. Інтерв'юер: Я. Стоцький. АПЦ, П-1-1-362, 31 с.
- 145.Інтерв'ю з п. Володимирою Кандюк, від 30.11.1993, м. Івано-Франківськ. Інтерв'юер: Н. Павликівська. АПЦ, П-1-1-360, 27 с.
- 146.Інтерв'ю з п. Емілією Монастирською, від 18.11.2002, Тернопільська область м. Бучач. Інтерв'юер: А. Кусяк. АПЦ, П-1-1-300, 15 с.
- 147.Інтерв'ю з п. Зеновієм Лукашевичем, від 23.01.1993, Інститут Історії Церкви. Інтерв'юер: С. Смолюк. АПЦ, – П-1-1-79, 12 с.
- 148.Інтерв'ю з п. Іванною Волвін, від 11.02.1994, Тернопільська обл.

- м. Чортків, вул. Будівельників, 24/10. Інтерв'юер: Я. Стоцький. АПЦ, П-1-1-291.4, 37 с.
149. Інтерв'ю з п. Іриною Васько, від 22.12.1993, м. Івано-Франківськ. Інтерв'юер: Н. Павликівська. АПЦ, П-1-1-345, 15 с.
150. Інтерв'ю з п. Іваном Бойчуком, від 31.07.1995, Івано-Франківська область Косівський район с. Старі Кути. Інтерв'юер: Н. Павликівська. АПЦ, П-1-1-576, 43 с.
151. Інтерв'ю з п. Іваном Гелем, від 21.10.2003, м. Львів. Інтерв'юер: Т. Бублик. АПЦ, Т-1-1-29, 102 с.
152. Інтерв'ю з п. Мартою Малкош, від 04.11.1994, м. Івано-Франківськ. Інтерв'юер: Н. Павликівська. АПЦ, П-1-1-426, 46 с.
153. Інтерв'ю з п. Оксаною Івасів, від 14.10.1994, м. Івано-Франківськ, вул. Тролейбусна, 1/42. Інтерв'юер: Н. Павликівська. АПЦ, П-1-1-428, 14 с.
154. Інтерв'ю з п. Орисею Лащевською, від 01.09.1995, Івано-Франківська область м. Коломия. Інтерв'юер: Н. Павликівська. АПЦ, П-1-1-79, 20 с.
155. Інтерв'ю з п. Теофілом Підлисецьким, від 04.04.1993, м. Львів вул. Виговського, 41/127. Інтерв'юер: С. Смолюк. АПЦ, П-1-1-139, 11 с.
156. Інтерв'ю з п. Ярославом Водницьким, від 03.02.1994, м. Івано-Франківськ. Інтерв'юер: Н. Павликівська. АПЦ, П-1-1-348, 28 с.
157. Інтерв'ю з п. Ярославою Монастирською, від 07.03.1993, Тернопільська область Бучацький район с. Киданів. Інтерв'юер: Я. Стоцький. АПЦ, П-1-1-300, 24 с.
158. Інтерв'ю з с. Василією (Олександрою) Трухан, ЗСМ, від 21.01.1994, м. Івано-Франківськ. Інтерв'юер: Н. Павликівська. АПЦ, П-1-1-828, 13 с.
159. Інтерв'ю з с. Віталією (Анастасією) Кушнірчук, ЗСПР, від 11.03.1994, м. Івано-Франківськ. Інтерв'юер: Н. Павликівська. АПЦ, П-1-1-354, 20 с.
160. Інтерв'ю з с. Іванною (Леонією) Дяковською, ЗСМ, від 08.05.2000. Івано-Франківська область смт. Богородчани. Інтерв'юер: Н. Павликівська. АПЦ, П-1-1-368, 35 с.

- 161.Інтерв'ю з с. Іванною (Романією) Козуб, ЗСНДМ, від 11.10.1993, м. Тернопіль. Інтерв'юер: Я.Стоцький. АПЦ, П-1-1-216, 44 с.
- 162.Інтерв'ю з с. Ігнатією (Анною) Васько, ЗСМ, від 10.01.1994, м. Івано-Франківськ. Інтерв'юер: Н.Павликівська. АПЦ, П-1-1-834, 14 с.
- 163.Інтерв'ю з с. Іриною (Теклею) Шийкою, ЗСМ, від 28.05.1994, м. Городенка, обл. Івано-Франківська. Інтерв'юер: Я. Стоцький. АПЦ, П-1-1-327, 27 с.
- 164.Інтерв'ю з с. Іриною (Теклею) Шийкою, ЗСМ, від 27.06.2000, м. Городенка, обл. Івано-Франківська. Інтерв'юер: Н.Павликівська. АПЦ, П-1-1-327, 14 с.
- 165.Інтерв'ю з с. Дарією (Михайлиною) Градюк, від 02.05.2001, м. Львів. Інтерв'юер: В. Прокопчук. АПЦ, П-1-1-1264, С. 24.
- 166.Інтерв'ю з с. Любою (Марією) Градюк, ЗСМ, від 11.01.1994, м. Івано-Франківськ, вул. Коломийська, 36/2. Інтерв'юер: Н.Павликівська. АПЦ, П-1-1-356, 13 с.
- 167.Інтерв'ю з с. Марією (Агафією) Гожельською, ЗСМ, від 14.05.2000. Івано-Франківська обл. с. Городниця. Інтерв'юер: Н. Павликівська. АПЦ, П-1-1-1106, 14 с.
- 168.Інтерв'ю з с. Марією (Євдокією) Роспопою, ЗСМ, від 27.01.1994, м. Івано-Франківськ. Інтерв'юер: Н. Павликівська, АПЦ, П-1-1-833, 21 с.
- 169.Інтерв'ю з с. Марією (Євдокією) Роспопою, ЗСМ, від 21.04.2001, м. Коломия, обл. Івано-Франківська. Інтерв'юер: М.Годованець. АПЦ, П-1-1-833, 24 с.
- 170.Інтерв'ю з с. Марією (Євдокією) Роспопою, ЗСМ, від 23.04.2002, м. Івано-Франківськ. Інтерв'юер: О. Баклан. АПЦ, П-1-1-833, 16 с.
- 171.Інтерв'ю з с. Маркіяною (Марією) Колодій, ЧСВВ, від 13.01.1994, м. Івано-Франківськ. Інтерв'юер: Н. Павликівська. АПЦ, П-1-1-270, 30 с.
- 172.Інтерв'ю з с. Миколаєю (Наталією) Корпан, ЗСПЄ, від 22. 02. 1994, м. Івано-Франківськ. Інтерв'юер: Н.Павликівська. АПЦ, П-1-1-346, 46 с
- 173.Інтерв'ю з с. Монікою (Марією) Гниткою, ЗСПР, від 19.03.1994,

- Тернопільська область Бучацький район с. Переволока, вул. Шкільна.
Інтерв'юер: Я. Стоцький. АПЦ, П-1-1-302, 22 с.
- 174.Інтерв'ю з с. Неонілою (Наталією) Стадник, ЗСПР, від 09.02.1994,
м. Чортків, обл. Тернопільська. Інтерв'юер: Я.Стоцький. АПЦ, П-1-1-285,
32 с.
- 175.Інтерв'ю з с. Ольгою (Орестю) Колюх, ЧСВВ, від 06.11.1993. м. Івано-
Франківськ. Інтерв'юер: Н. Павликівська. АПЦ, П-1-1-225, 16 с.
- 176.Інтерв'ю з с. Ольгою (Оленою) Ребрик, ЗСМ, від 20.01.1994, м. Івано-
Франківськ. Інтерв'юер: Н.Павликівська. АПЦ, П-1-1-829, 18 с.
- 177.Інтерв'ю з с. Рафаїлою (Орестю) Кулиняк, ЗСПЄ, від 12.03.1994.
м. Івано-Франківськ. Інтерв'юер: Н. Павликівська. АПЦ, П-1-1-353, 25 с.
- 178.Інтерв'ю з с. Стефанією (Анною) Гриців, ЗСМ, від 21.12.1996, м. Коломия
Івано-Франківська обл. Інтерв'юер: Н.Павликівська. АПЦ, П-1-1-922, 5 с.
- 179.Інтерв'ю з с. Стефанією (Анною) Гриців, ЗСМ, від 30.06.2000, с. Сопів,
Коломийський район Івано-Франківська обл. Інтерв'юер: Н.Павликівська.
АПЦ, П-1-1-922, 16 с.
- 180.Інтерв'ю з с. Тетяною (Теофілією) Войтович, ЗСПР, від 26.01.1994,
м. Чортків, Тернопільська обл. Інтерв'юер: Я.Стоцький. АПЦ, П-1-1-280,
58 с.

Особистий архів Івanni Гавриш

- 181.Інтерв'ю з о. Іваном Бойком, 1948 р. нар. м. Івано-Франківськ. Запис
21.08.2017. Інтерв'юер І. Гавриш / Особистий архів І. Гавриш.
- 182.Інтерв'ю з о. Іваном Качанюком, 1961 р. нар. с. Фитьків Надвірнянський
район Івано-Франківська область. Запис 14.05.2015. Інтерв'юер І. Гавриш /
Особистий архів І. Гавриш.
- 183.Інтерв'ю з о. Михайлом (Никодимом) Гуралюком, 1957 р. нар. с. Погоня
Тисменицький район Івано-Франківська область. Запис 01.06.2016.
Інтерв'юер І. Гавриш / Особистий архів І. Гавриш.
- 184.Інтерв'ю з о. Іваном Репелою, 1956 р. нар. с. Опришівці Івано-
Франківська область. Запис 14.05.2015. Інтерв'юер І. Гавриш / Особистий

архів І. Гавриш.

II. Збірники документів і матеріалів

185. Блаженний священномученик Григорій Хомишин єпископ Станиславівський. Два Царства. Редакція о. Ігор Пелехатий, Володимир Осадчий. Люблін РБ, 2016. 399 с.
186. Заява про вихід з підпілля (1987). Католицький оглядач. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.christusimperat.org/ru/node/18408>.
187. Й[осиф] С[ліпий]. Головні правила сучасного душпастирства. *Ковчег*. Науковий збірник із церковної історії, число 7. [відп. ред. Олег Турій]. Львів: Видавництво Українського Католицького університету, 2015. С. 395–417.
188. Конституція Української Радянської Соціалістичної Республіки 1937 р. [Електронний ресурс]. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html>
189. Ліквідація УГКЦ (1939–1946): документи радянських органів державної безпеки: у 2 т. Т. 1 / КНУ імені Т.Г.Шевченка, Центр українознавства; Інститут історії України НАН України, Відділ по розробці архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ; Державний архів Служби безпеки України. К.: П. П. Сергійчук М. І., 2006. 920 с.
190. Ліквідація УГКЦ (1939–1946): документи радянських органів державної безпеки: у 2 т. Т. 2 / КНУ імені Т.Г.Шевченка, Центр українознавства; Інститут історії України НАН України, Відділ по розробці архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ; Державний архів Служби безпеки України. К.: П. П. Сергійчук М. І., 2006. 804 с.
191. Мартирологія українських церков: у 4 т. Т. II. Українська католицька церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України / упоряд. і зредагували Осип Зінкевич і священник Тарас Р. Лончина. Торонто, Батимор: Українське вид-во «Смолоскип» ім. В.Симоненка, 1985. 840 с.
192. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Церква і церковна єдність: документи і матеріали 1899–1944: у 3 т. Т. I. Львів: Свічадо,

1995. 521 с.

193. Нескорена Церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу / [упоряд. Володимир Сергійчук]. К.: Дніпро, 2001. 492 с.
194. Росович В. З хрестом чи з ножем. [Електронний ресурс]. URL: <http://avr.org.ua/getPDFasFile.php/arhupa/acdvr-9-48-050.pdf>.
195. Соціально зорієнтовані документи Української Греко-Католицької Церкви 1989–2000 (джерела християнського суспільного вчення та служіння) за ред. Лесі Коваленко. Львів: Вид-во Українського Католицького Університету, 2008. 711 с
196. Шематизм Всего клира Греко-Католицької єпархії Станиславівської на рік Божий 1935. Станиславів, 1938. 216 с.
197. Шептицький А. Пастирські послання 1899–1914 рр.: у 4 т. Львів: Артос, 2007. Т. 1. L +1014 с.
198. Шептицький А. Пастирські послання 1939–1944 рр.: у 4 т. Львів: Артос, 2010. Т. 3. 828 с.

III. Мемуарна література

199. Богун Дем'ян. о. Василіянський чин у підпіллі. Альманах Станиславівської землі. Т. 3. Нью-Йорк–Київ–Івано-Франківськ, 2009. С. 368–379.
200. Репела І. о. Літа минають... Львів: Компанія «Манускрипт», 2014. 56 с.
201. Репресована Церква. Літопис Голготи України: у 3 т. Т. 2. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1994. 530 с.
202. Сковилас І. Спогад, присвячений о. Юстинові Гірнякові та його синові о. Йосифові. Альманах Станиславівської землі. Т. 2. Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1985. С. 397–398.

IV. Періодичні видання

203. Денисенко Ф. Благословляючи єднання народів // Православний Вісник. 1989. №9. С. 20–22.
204. Денисенко Ф. За єдності могутність Вітчизни // Православний Вісник. 1989. № 12. С. 28–29.

205. Пастирські листи Князів Церкви у велику хвилину // Самостійна Україна. Станіславів, 10 липня 1941 р.
206. Ідеологія зради і запродавства // Прикарпатська правда. 11 липня 1970 р. № 134. С. 2.
207. Націоналізм і релігія // Прикарпатська правда. 13 січня 1971 р. № 9. С. 2–3.
208. «Пастирі» без пастви. Коротка довідка для одного американського сенатора // Прикарпатська правда. 26 грудня 1987 р. № 247. С. 4.
209. Релігія і націоналізм // Прикарпатська правда. 12 жовтня 1971 р. № 203. С. 2–3.
210. Сучасне уніатство і антикомунізм // Прикарпатська правда. 7 липня 1971 р. № 138. С. 2–3.

V. Монографії, наукові статті

211. Андрусяк М. Греко-католицьке духовенство в українських національних змаганнях // Календар українських вістей. Едмонтон, 1952. С. 77–83.
212. Андрухів І. Галицька Голгофа. Івано-Франківськ, 1997. 84 с.
213. Андрухів І.О. Ліквідація греко-католицьких монастирів на Станіславщині у другій половині 40-х – на початку 50-х рр. ХХ ст. // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. Івано-Франківськ, 2004. № 10. С. 149–159.
214. Андрухів І.О. Переведення у православну віру греко-католицьких релігійних громад на теренах Станіславщини в 1946–1949 рр. // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. К., 2004. Вип. 8. Част. 2. С. 183–190.
215. Андрухів І.О. Політика радянської влади у сфері релігії та конфесійне життя на Прикарпатті в 40–80-х роках ХХ століття. Історико-правовий аналіз. Івано-Франківськ, 2006: Лілея-НВ, 2006. 432 с.
216. Андрухів І. Релігійне життя на Прикарпатті: 1944–1990 роки. Історико-правовий аналіз. Івано-Франківськ, 2004. 344 с.
217. Андрухів І.О. Релігія і церква в політиці радянської влади та її прояви на

- теренах Прикарпаття в період Другої світової війни (1939–1945). Івано-Франківськ: Типовіт, 2006. 112 с.
218. Андрухів І.О. Рух за відновлення УГКЦ на Станіславщині в другій половині 50-х рр. ХХ ст. // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Івано-Франківськ: Плай, 2005. Вип. ІХ. С. 41–47.
219. Андрухів І., Лисенко О., Пилипів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ крізь призму століть: історико-релігійний аспект. Надвірна: ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2010. 500 с.
220. Андрухів І.О., Кам'янський П. о. Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кінці 30-х–50-х роках ХХ ст. Історико-політологічний аналіз. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2005. 364 с.
221. Андрухів І.О., Француз А.Й. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959). – Рівне–Івано-Франківськ: Таля, 2001. 336 с.
222. Баран В., Даниленко В. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-ті рр.). Україна крізь віки: у 15 т. Т. 13. К., 1999. 302 с.
223. Баран С. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Мюнхен: Вернигора, 1947. 151 с.
224. Баб'як А. Нові українські мученики ХХ століття. Сповідники віри. Рим, 2002. 192 с.
225. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та політико-правовий аналіз: у 2 кн. К.: Либідь, 1994. Кн. 1. 432 с.
226. Бойко Р. Ю. Діяльність греко-католиків у другій половині 1960-х – першій половині 1980-х рр. як вияв антирадянської опозиції в суспільстві західних областей України // Українське релігієзнавство. № 49. С. 245–252.
227. Бойко Р. Ю. Доля греко-католицьких монастирів за радянської доби // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник, 2010. Книга 1. Львів: Логос, С. 181–187.
228. Бойко Р. Ю. Особливості греко-католицького підпілля в Україні напередодні легалізації УГКЦ // Наукові записки. Серія «Історичне

релігієзнавство». Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2009. Випуск 1. С. 13–25.

- 229.Бойко Р. Ю. Особливості поширення нонконформізму в середовищі греко-католиків у середині 1950-х – на початку 1970-х рр. // Український історичний збірник. Вип. 10. К.: Інститут історії України, 2007. С. 198–208.
- 230.Бойко Р. Ю. Особливості становлення греко-католицького релігійного підпілля у другій половині 1940-х – першій половині 1950-х рр. // Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство». Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. Випуск 2. С. 25–33.
- 231.Бойко Р. Ю. Опір греко-католиків релігійній політиці радянської влади в західних областях України (середина 1950-х – середина 1960-х рр.) // Наукові записки. Історичні науки. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2008. Вип. 10. С. 226–239.
- 232.Бойко Р. Ю. Опір греко-католиків релігійній політиці радянської влади в середині 1960-х – середині 1980-х рр. // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. Книга 1. Львів: Логос, 2008. С. 224–236.
- 233.Бойко Р. Ю. Політика радянської влади та РПЦ стосовно Української Греко-Католицької церкви в 1980-х рр. // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. Книга 1. Львів: Логос, 2008. С. 236–244.
- 234.Бойко Р. Ю. Протидія віруючих ліквідації Української Греко-Католицької Церкви радянською владою (1944 – 1946 рр.) // Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство». Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. Випуск 5. С. 62–73.
- 235.Бойко Р. Ю. Становище Української Греко-Католицької церкви у II половині 1960-х – на початку 1980-х рр. // Наукові записки. Історичні науки. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2007. Вип. 8. С. 325–341.

236. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950). Львів: Вид-во Українського Католицького Університету, 2005. 268 с.
237. Бублик Т. Відродження УГКЦ (1988–1990): проблематика міжконфесійних відносин // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2011. Вип. XXX. С. 206–212.
238. Бублик Т. Участь греко-католицького мирянства у русі за легалізацію УГКЦ: на прикладі діяльності Комітету захисту УКЦ (середина 1980-х – початок 1990-х рр.). [Електронний ресурс]. URL: http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/32/bublyk.pdf
239. Будз К. Греко-католицькі миряни в умовах повоєнної ліквідації УГКЦ в Галичині // Наукові записки НаУКМА. Історичні науки. 2013. Т. 143. С. 26–30.
240. Будз К. Обрядова ідентичність підпільних греко-католиків (1946–1989 рр.) // Магістеріум. Випуск 41. Історичні студії. К., 2010. С. 32–38.
241. Бучацька єпархія УГКЦ. Парафії, монастирі, храми. Шематизм: Присвячується 25-річчю виходу УГКЦ з підпілля. Тернопіль: ТОВ «Новий колір», 2014. 400 с.
242. Ваврик М. Нарис розвитку і стану Василіянського Чину XVII–XX ст. Рим, 1979. 217 с.
243. Великий А. о, ЧСВВ. Історія Сестер Служебниць (1892–1967). Рим, 1968. 767 с.
244. Великий А. о., ЧСВВ. З літопису християнської України: XX ст. Рим, 1977. Т. 9. 222 с.
245. Випробовування підпіллям (З історії парафії Покрови Пресвятої Богородиці м.Заліщики в часи підпілля) [Електронний ресурс]. URL: <http://ugccprokrov.te.ua/news/63-2014-09-25-19-04-26/>
246. Вінок пам'яті на забуту могилу о. Іллі Оренчука [Електронний ресурс]. URL: <https://novazorya.if.ua/columns/60-2011-11-09-19-50-57/1718-2013-12-21-12-55-14>.

247. Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х рр.: політологічний дискурс. К.: Світогляд, 2005. 741 с.
248. Гладка Г. Підготовка ліквідації УГКЦ в руслі антиунійної політики радянської влади (1944–1946 рр.) // Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир». Збірник наукових праць. Богослов'я. Вип. 9. Івано-Франківськ: ІФБУ, 2016. С. 172–178.
249. Глистюк Я., Турій О. Греко-католицьке чернецтво в релігійному житті України, 1939–2001 роки // Ковчег: науковий збірник із церковної історії Інститут історії Церкви Львівської Богословської Академії. Львів, 2001. №3. С. 360–376.
250. Говера І. о. Львівський псевдособор 1946 року очима учасника // Українська Греко-Католицька Церква в історії та сучасних процесах розвитку українського суспільства (до 420-ліття укладення Берестейської унії, 70-ліття Львівського «псевдособору» 1946 р.): Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 21–22 квітня 2016 р.). Тернопіль–Київ: Вектор, 2016. С. 167–172.
251. Горгота О. Принцип історизму в системі методології історико-філософського дослідження Гегеля та Ясперса // Вісник Київського національного університету ім. Т.Шевченка. Серія філософія, політологія. К., 2005. № 70–72. С. 11–13.
252. Грабовецький В. Сторінки літопису Івано-Франківського Катедрального Собору святого Воскресіння. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1999. 88 с.
253. Григорук о. Микола. Сильний Божим Духом. Історико-біографічний нарис про життя і діяльність о. д-ра Авксентія Бойчука. Жовква: Місіонер, 2017. 216 с.
254. Гук В. о. Ісповідник віри Павло Василик. Арешт. 1947. 1959. Коломия, 2006. 68 с.
255. Гуркіна С. Особливості проекту усної історії Інституту історії Церкви «Образ сили духу: жива історія підпільного життя Української Греко-

- Католицької Церкви 1946–1989». [Електронний ресурс]. URL: <http://ichistory.org.ua/blog/2013/08/30/svitlana-gurkina-osoblyvosti-proektu-usnoyi-istoriyi-institutu-istoriyi-tserkvy-obraz-syly-duhu-zhyva-istoriya-pidpilnogo-zhyttya-ukrayins-koyi-greko-katolyts-koyi-tserkvy-1946-1989/>.
256. Гур'янова І. Принцип об'єктивності історії та історичного в пізнанні соціальних явищ // Філософія. Педагогіка. Суспільство: Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. Рівне, 2001. Вип. 1. С. 20–28.
257. Даниленко С. Дорогою ганьби і зради. Історична хроніка. К.: Наукова думка, 1970. 357 с.
258. Делятинський Р. Відновлення та реорганізація структури Івано-Франківської єпархії Української Греко-Католицької Церкви (1989–1993 рр.) // Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир». Збірник наукових праць. Богослов'я. Вип. 8. Івано-Франківськ: ІФБУ, 2015. С. 204–233.
259. Делятинський Р. Особливості розвитку Станіславівської єпархії УГКЦ на початку Другої світової війни (1939–1941 рр.) // Україна соборна: Збірник наукових статей. К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. Вип. 4. Т. 2. С. 185–196.
260. Делятинський Р. Отець Олександр Русин (1868–1955 рр.): біографічний нарис // Греко-католицьке духовенство у суспільно-політичному та національно-культурному житті українців: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Історичні постаті Греко-католицької церкви та їх роль у культурно-просвітницькому та національному відродженні» (м. Коломия, 18 жовтня 2013 р.). Коломия: Вік, 2013. С. 48–58.
261. Делятинський Р. Історія Станіславівської єпархії (1885–1900). Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2001. 96 с.
262. Дідух Т. Активізація діяльності греко-католицького духовенства на Тернопільщині у 1953–1958 рр. // Наукові записки. Серія : «Історичне

- релігієзнавство». Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. Вип. 6. С. 147–159.
263. Дідух Т. Особливості конфесійного життя Греко-католицької церкви на Тернопільщині у 1958–1964 рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – Вип. 2. – Ч. 1. – С. 122–128.
264. Дідух Т. Політика радянської влади щодо Греко-католицької церкви в УРСР у період «десталінізації» (1953–1959 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль, 2010. Вип. 2. С. 190–196.
265. Дмитришин Н. Між опором і пристосуванням: Греко-католицьке підпілля в системі радянського тоталітаризму // Ковчег: науковий збірник із церковної історії. Львів: Місіонер, 2007. Число 5. С. 256–281.
266. Дмитрук К. Приречені. Буржуазно-націоналістичні та уніатські провокатори на послугах фашизму та імперіалістичної реакції. Львів: Каменярь, 1981. 327 с.
267. Дмитрук К. Свастика на сутанах. Москва, 1976. 192 с.
268. Дмитрук К. Уніатська церква на службі реакції // Український історичний журнал. 1973. № 11. С. 28–40.
269. До 25-ліття легалізації УГКЦ: свідчення пані Ольги Білої-Фостик [Електронний ресурс]. URL: <http://ichistory.org.ua/blog/2014/10/22/do-25-litty-a-legalizatsiyi-ugkts-svidchennya-pani-ol-gy-biloyi-fostyk/>.
270. До світла Воскресіння крізь терни катакомб. Підпільна діяльність та легалізація Української Греко-Католицької Церкви. [вид. 2-ге, випр. і доп.]. Львів: Вид-во Українського католицького університету, 2014. 84 с.
271. Драбчук І. Отець Костянтин Левицький – активний підпільний священик УГКЦ // Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир». Збірник наукових праць. Богослов'я. Вип. 6. Івано-Франківськ: Івано-Франківський богословський

- ун-т, 2014. С. 181–184.
272. Єгрешій О. І. Депортація політичних спецпоселенців на Далекий Схід (1950 р.): методологія та спроба реалізації // Питання історії України. Збірник наукових праць. Чернівці: Технодрук, 2008. Том 11. С. 56–104.
273. Єгрешій О. І. Дидактично-християнські мотиви приватних листів підпільного греко-католицького священика Ярослава Сірецького // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія, 2008. Вип. 3. С. 271–274.
274. Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. 168 с.
275. Єгрешій О. І. Неопублікований лист спецпоселенця Далекого Сходу радянським органам влади // Галичина: Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис, 2010. № 17. С. 265–266.
276. Єгрешій О. І. Проблема побуту і соціально-психологічної адаптації сімей греко-католицьких священиків – політичних переселенців на Далекий Схід 1950-х – першої половини 1960-х рр. // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис, 2013. № 22–23. С. 325–334.
277. Єгрешій О. І. Священик Ярослав Сірецький: історія арешту // Історія релігій в Україні: науковий щорічник: Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії. Львів: вид-во «Логос», 2012. Книга I. С. 716–726.
278. Жерноклеєв О. Третій чин. Миряни в католицьких чернечих спільнотах: Нарис історії. Івано-Франківськ: Фоліант, 2014. 232 с.
279. Жерноклеєв О. Третій чин у підпіллі: організації мирян-греко-католиків на Прикарпатті в 70-80-х роках ХХ ст. // Карпати: людина, етнос, цивілізація. Івано-Франківськ: Плай, 2014. Вип. 5. С. 75–85.
280. Західна Україна під большевиками. ІХ. 1939–VI. 1941 / За ред. М. Рудницької. Нью-Йорк, 1958. 348 с.

281. Зашкільняк Л. О. Вступ до методології історії. Львів: ЛОНМІО, 1996. 96 с.
282. Ісус Христос – вчора, сьогодні, завжди – той самий навіки. Ювілейний збірник на пошану Єпископа-Ісповідника Преосвященного Софрона Дмитерка ЧСВВ з нагоди 90-ліття життя та 65-ліття священства. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2007. 128 с.
283. Ісаїв П. Історія міста Станиславова. Альманах Станиславівської землі. Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен, 1975. Т.1. С.32–102.
284. Історія релігії в Україні: Навчальний посібник. К.: Т-во «Знання», КОО, 1999. 735 с.
285. «Катакомбна церква» (двадцятиліттю виходу Української Греко-Католицької Церкви з підпілля присвячується): статті і матеріали. Львів: Вид-во Львівського музею історії релігії «Логос», 2009. 140 с.
286. Качанюк І. о. Душпастирська діяльність мучеників ХХ ст. – жива проповідь Євангелія в «катакомбній» Церкві [Електронний ресурс]. URL: <http://www.christusimperat.org/uk/node/17776>.
287. Кисілевський З. о. Катакомбні дзвони. Івано-Франківськ: ВГЦ «Просвіта», 2012. 200 с.
288. Кіс О. Слугині Світла. Жовква: Місіонер, 2012. 252 с.
289. Кобута С. Політичні аспекти легалізації Української греко-католицької церкви (1987–1991 рр.) // Людина і політика. 1999. № 3. С. 23–28.
290. Кобута С. Роль і місце Комітету захисту УКЦ в процесі легалізації УГКЦ у 1987–1991 рр. // Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир». Збірник наукових праць. Богослов'я. Вип. 8. Івано-Франківськ: ІФБУ. 2015. С. 234–242.
291. Кобута С. Суспільна легалізація УГКЦ як чинник національно-релігійного відродження у 1987–1991 рр. // Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир». Збірник наукових праць. Богослов'я. Вип. 6. Івано-Франківськ: Івано-Франківський богословський ун-т. 2014. С. 190–196.

- 292.Кобута С. Форми й методи протидії відродженню УГКЦ комуністичною владою в 1987–1989 рр. (на прикладі Івано-Франківської області) // Карпати: людина, етнос, цивілізація. 2014. № 5. С. 224–229.
- 293.Кодекс канонів Східних Церков проголошений Іваном Павлом II / Авторизований переклад Й. Кобів; Канонічна комісія: о. Протоархимандрит І.Патрило, о. С.Мудрий, о. К.Корчагін і о. Т.Галицький. Львів: Вид-во ОО. Василян, 1995. С. 244.
- 294.Коломийцев В. Методология истории (От источника к исследованию). М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001. 191 с.
- 295.Концур-Карабінович Н. Греко-католицька церква. Початки підпілля. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2011. 216 с.
296. Концур Н. Львівський собор 1946 року і проблеми виживання греко-католиків // Наукові записки Тернопільського ун-ту В.Гнатюка. Серія: Історія. Вип. 3. Тернопіль, 2008. С.268–271.
297. Концур Н. Львівський собор 1946 року та його місце в історії УГКЦ // Наукові записки Тернопільського ун-ту В.Гнатюка. Серія: Історія. Вип. 2. Тернопіль. 2006. С. 55–59.
- 298.Концур-Карабінович Н. Підготовка до ліквідації Греко-Католицької Церкви на теренах Станиславівської єпархії // Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир». Збірник наукових праць. Богослов'я. Вип. 7. Івано-Франківськ: ІФБУ, 2015. С. 142–146.
- 299.Концур Н. Становище Української греко-католицької церкви після відновлення радянської влади в західній Україні // Мандрівець: Всеукраїнський науковий журнал. Тернопіль. 2006. № 6. С. 14–17.
300. Корендій В. о. Душпастирська діяльність Греко-католицької церкви в підпіллі // Українська Греко-Католицька Церква в історії та сучасних процесах розвитку українського суспільства (до 420-ліття укладення Берестейської унії, 70-ліття Львівського «псевдособору» 1946 р.):

- Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 21-22 квітня 2016 р.). Тернопіль-Київ: Вектор, 2016. С. 173–176.
301. Королько А. Греко-католицьке духовенство у громадському і національно-культурному житті Покуття в кінці XIX – на початку XX ст. та формування світогляду Миколая Чарнецького // Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир». Збірник наукових праць. Богослов'я. Вип. 6. Івано-Франківськ: Івано-Франківський богословський ун-т, 2014. С. 10–30.
302. Лебедович І. З мартирології духовенства Західної України. Філядельфія, 1978. 106 с.
303. Літургія [Електронний ресурс]. URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D1%96%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B3%D1%96%D1%8F>
304. Літургія підпільної Церкви: збірник / за ред. Івана Говери. Спомини. Статті. Інтерв'ю. Фотоматеріали. Тернопіль: Джура, 2014. 207 с.
305. Лисенко О. До питання про становище церкви в Україні у період Другої світової війни // Український історичний журнал. К., 1995. № 3. С. 74–81.
306. Лисенко О. Церковне життя в Україні 1943–1946 рр. К., 1998. 404 с.
307. Литвин М. Мойсей українського народу: до 150-річчя від дня народження митрополита А. Шептицького. Львів: Інститут українознавства, 2015. 32 с.
308. Литвин М., Науменко К. Сталін і Західна Україна. 1939–1941 рр. К., 2010, 80 с.
309. Лицар Української Католицької Церкви. Івано-Франківськ: Грань, 2007. 224 с., 112 іл. (на 86 с.).
310. Луцький І. о. Створення Станиславівської (Івано-Франківської) єпархії Української Греко-Католицької Церкви. Івано-Франківськ: Сілик, 1996. 280 с.
311. Малярчук О. Відродження національно-релігійного життя у західних областях Української РСР у другій половині 1980-х рр. // Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий

- Пастир». Збірник наукових праць. Богослов'я. Вип. 8. Івано-Франківськ: ІФБУ, 2015. С. 250–263.
312. Малярчук О. Протистояння віруючих західних областей України партійно-радянським органам у 1960–1970-х рр. // Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир». Збірник наукових праць. Богослов'я Вип. 6. Івано-Франківськ: Івано-Франківський богословський ун-т, 2014. С. 197–207.
313. Мануїл, еродиякон. Історія Свято-Успенської Унівської Лаври та студійського монашества. Львів: Свічадо, 2005. 172 с.
314. Маслій О. Внесок Згромадження сестер мироносиць у процес легалізації УГКЦ // «Правда визволить...». Матеріали Міжнародної конференції з нагоди 25-ліття легалізації УГКЦ, 6 листопада 2015 р. Львів. 2015. С. 42–50.
315. Маслій О. Діяльність згромадження сестер-мироносиць на Прикарпатті в «катакомбний» період існування УГКЦ (1946–1989 рр.) // Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир». Збірник наукових праць. Богослов'я. Вип. 7. Івано-Франківськ: ІФБУ, 2015. С. 168–176.
316. Маслій О. Діяльність Згромадження сестер мироносиць у 1914–1946 рр. // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, 2015. №. 5. С. 43–50.
317. Маслій О. (сестра Андрея) Згромадження сестер мироносиць: історичний нарис. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2010. 103 с.
318. Маслій О. Згромадження сестер мироносиць у підпільний період УГКЦ (1946–1989 рр.) // Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2014. Вип. 26. С. 202–208.
319. Маслій О. Жіноче чернецтво Галичини в умовах ліквідації Української Греко-Католицької Церкви та сталінських репресій (друга половина 1940-х – початок 1950-х рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2014. № 40. С. 174–180.

320. Маслій О. Жіночі чернечі спільноти Галичини в контексті легалізації УГКЦ наприкінці 80-х рр. ХХ ст. // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2015. № 7. С. 83–88.
321. Маслій О. Жіночі чернечі спільноти УГКЦ у Галичині в підпіллі (1953–1989 рр.) // Україна–Європа–Світ: міжнародний збірник наукових праць. 2015. № 15. С. 299–308.
322. Маслій О. Ліквідація жіночих чернечих спільнот УГКЦ у Галичині (друга половина 1940-х рр.) // Історія релігій в Україні: науковий збірник світлій пам'яті професора Ярослава Дашкевича (1926–2010). Львів : Інститут релігієзнавства філія Львівського музею історії релігії, «Логос», 2016. Частина 1: Церковна історія. С. 626–635.
323. Маслій О. Радянська релігійна політика щодо жіночих чернечих спільнот у Галичині (1953 р. – перша половина 1980-х рр.) // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. Івано-Франківськ, 2015. Ч. 27. С. 234–242.
324. Марчук В. Українська Греко-Католицька Церква. Історичний нарис. Івано-Франківськ: Плай, 2001. 164 с.
325. Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. Івано-Франківськ. 2004. 464 с.
326. Маттеї Д. Україна – земля мучеників. [пер. з італ. о. О. Лісовського]. Жовква : Місіонер, 2014. 194 с.
327. Мельничук П. Владика Григорій Хомишин – патріот, місіонер, мученик / П. Мельничук. Львів: Вид-во ОО. Василіян «Місіонер», 1997. 414 с.
328. Микитин А. Владика Павло Василик: спроба портрета релігійного діяча // Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир». Збірник наукових праць. Богослов'я. Вип. 7. Івано-Франківськ: ІФБУ, 2015. С. 233–247.
329. Микола Сімкайло: Священний обов'язок кожного священика – бути з народом [Електронний ресурс]. URL: <http://styknews.info/novyny/persona/2013/05/24/mykola-simkailo->

sviashchennyi-obov-iazok-kozhnogo-sviashchenyka-buty-z-nar.

330. Нагаєвський І. о. Українська Католицька Церква (1945–1970). Нью-Йорк: Видавництво товариства священиків св. Андрея, 1972. 20 с.
331. Нагорняк В. о. Діяльність отця Михайла Косила в часи підпілля // Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир». Збірник наукових праць. Богослов'я Вип. 6. Івано-Франківськ: Івано-Франківський богословський ун-т, 2014. С. 208–216.
332. Науковий конгрес у 1000-ліття хрещення Руси-України у співпраці з Українським вільним університетом. Збірник праць Ювілейного конгресу. Мюнхен. 1988–1089. 1002 с.
333. Незламний воїн Христовий: літературно-документальне видання / Упоряд. В. А. Плахта, Н. Д. Димніч. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2016. 288 с.
334. «Нічого більше не бажаю, як лише, щоби моя молитва була вислухана...». До 135-річчя з дня народження Слуги Божого Івана Лятишевського, Єпископа Помічника Станиславівського. [Електронний ресурс]. URL: <http://novazorya.if.ua/last/1891-2014-04-18-11-00-10>.
335. Овсяник Ю. Голодна молитва 1989 року [Електронний ресурс]. URL: <https://zbruc.eu/node/27653>.
336. Олексишин О. Українська греко-католицька церква в умовах антирелігійної пропаганди радянського режиму на Прикарпатті у 40–50-х рр. ХХ ст. // Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир». Збірник наукових праць. Богослов'я. Вип. 6. Івано-Франківськ: Івано-Франківський богословський ун-т, 2014. С. 217–223.
337. Осечинський В. Греко-католицька церква на службі у австронімецького імперіалізму фашистських загарбників // Наукові записки Львівського університету. 1948. Т. 10. Серія історія. Вип. 3. С. 5–21.
338. Островський В. В. Участь Зіновія Красівського у процесі легалізації та утвердження Української греко-католицької церкви // Наукові праці

- історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя: ЗНУ, 2014. Вип. 40. С. 169–173.
339. Пащенко В. Греко-католики в Україні: від 40-х років ХХ століття до наших днів. Полтава, 2002. 616 с.
340. Пащенко В. Українська Греко-Католицька Церква середини 40-50-х років ХХ століття: воскресіння з руїн. [Електронний ресурс]. URL:<http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2128/1/Paschenko.pdf>.
341. Пащенко В. Православ'я в новітній історії України. Ч. 2. Полтава, 2001. 736 с.
342. Пекар І. ЧСВВ. Ісповідники віри нашої сучасності: причинок до мартиролога Української Католицької Церкви під Совітами. Торонто–Рим, 1982. 332 с.
343. Петляков П. Уніатська церква – ідейний ворог трудящих. Л., 1976. 155 с.
344. Петляков П. Униатская церковь – оружие антикоммунизма и антисоветизма. Л., 1982. 168 с.
345. Пилипів І.В. Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Східної Галичини (1918–1939 рр.). Тернопіль: Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2011. 428 с.
346. Пискор Л. Маловідомі сторінки біографії греко-католицького священника Павла Витвицького-Васильковича та його колекція творів народного мистецтва у збірці Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського // Український феномен Гуцульщини: національний та європейський контексти. Матеріали Міжнародної наукової конференції в рамках ХХІV Міжнародного гуцульського фестивалю (м. Коломия, 11 серпня 2017 року). Коломия: Вік, 2017. С. 194–200.
347. Підпільна семінарія отця Михайла Косила. Свідчення. [Електронний ресурс]. URL:<http://ktds.org.ua/news/our/pidpilna-seminariya-ottsya-mykhaila-kosyla-svidchennya/>.

348. Підпільна Церква в умовах тоталітарної держави. [Електронний ресурс]. URL: <http://maidan.org.ua/arch/pressk/1320330028.html>.
349. Полек В. Нарис історії Івано-Франківської єпархії // Шематизм Івано-Франківської єпархії. Івано-Франківськ, 1995. С. 99–156.
350. «Правда визволить...»: матеріали наукової конференції з нагоди 25-ліття легалізації УГКЦ 6 листопада 2014 р. / за ред. о. П. Марцелюка, С. Гуркіної, В. Суботіна. Жовква: Місіонер, 2015. 200 с.
351. Приліп О. Старець з Дори. Львів: Свічадо, 2010. 112 с.
352. Савчук Б. Твердиня віри. Історія Станіславського (Івано-Франківського) монастиря сестер Василіянок. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2011. 271 с.
353. Сало С. с., ЧСВВ. Провінція Пресвятої Тройці Сестер Чину Святого Василя Великого: нариси з історії. Жовква: Місіонер, 2012. Т.1. 432 с.
354. Сапеляк А. Українська Церква на II Ватиканському соборі. Рим–Буенос-Айрес: Селезіанське видавництво, 1967. 316 с.
355. Світоч нескореної церкви [Електронний ресурс]. URL: http://katekhytyka-2.blogspot.com/2012_12_01_archive.html.
356. Священик із ласки Божої [Електронний ресурс]. URL: <http://volya.if.ua/2016/03/svyaschenyk-iz-lasky-bozhoji/>.
357. Сергійчук В. Греко-католицька церква у 1944-1973 рр. // Український історичний журнал. 1999. №1. С. 118–131.
358. Стасюк І. Діяльність Української Греко-Католицької Церкви у підпіллі (1946-1989) // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія. 2014. № 784. С. 224–230. [Електронний ресурс]. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VNULPDA_2014_784_34.pdf.
359. Стасюк І. Греко-католицьке жіноче чернецтво Станіславівської єпархії в період 1939–1950 рр. // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. Івано-Франківськ, 2013. Вип. 22–23. С. 298–311.
360. Стасюк І. Монастир сестер милосердя св. Вінкентія де Поль у Станіславові (1926–1945) // Галичина. Всеукраїнський науковий і

- культурно-просвітній краєзнавчий часопис. Івано-Франківськ, 2012. Вип. 20–21. С. 260–266.
361. Стоцький Я. Греко-католицька опозиція в 1946–1953 рр. (на прикладі Тернопільщини) // Збірник праць Тернопільського осередку Наукового товариства ім. Шевченка. 2004. Т. 1. С. 118–133.
362. Стоцький Я. Держава і релігії в західних областях України: конфесійні трансформації в контексті державної політики 1944–1964 рр. К.: ФАДА. 510 с.
363. Стоцький Я. Доля чернецтва, духовенства і парохій УГКЦ у західних областях України у 1950–1953 рр. // Український історичний збірник. 2008. Вип. 11. С. 283–293.
364. Стоцький Я. Експансія РПЦ у західних областях України (1947–1953 рр.) // Український історичний журнал. 2008. № 5 (482). С. 137–146.
365. Стоцький Я. Монастир Отців Василіян Чесного Хреста Господнього в Бучачі (1712–1996 рр.). Львів: Видавництво отців василіян «Місіонер», 1997. 160 с., іл.
366. Стоцький Я.В. Спроби виходу УГКЦ з підпілля крізь призму державно-церковних відносин // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя: ЗНУ, 2012. Вип. XXXII. С. 297–301.
367. Стоцький Я. Стан катакомбної греко-католицької церкви і спроби легального відродження греко-католицьких громад під час хрущовської «відлиги» // «Катакомбна церква» (двадцятиліттю виходу Української Греко-Католицької Церкви з підпілля присвячується): статті і матеріали Львів: Вид-во Львівського музею історії релігії «Логос», 2009. С. 5–18.
368. Стоцький Я. Українська Греко-Католицька Церква в Західній Україні у хрущовський період // Мандрівець. 2008. № 2 (73). С. 46–54.
369. Стоцький Я. Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини (1946–1989 рр.). Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. 432 с.

- 370.Субботін В. Передумови легалізації Греко-Католицької Церкви в УРСР на зламі 80–90-х рр. XX ст. / В. Субботін [Електронний ресурс]. URL: [file:///C:/Users/%D0%93%D0%B0%D0%B2%D1%80%D0%B8%D1%88/Downloads/Uks_2013_23_56%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%93%D0%B0%D0%B2%D1%80%D0%B8%D1%88/Downloads/Uks_2013_23_56%20(1).pdf).
- 371.Сурмач О. Внутрішньодержавне життя УГКЦ в роки німецької окупації (1941–1944) / О. Сурмач // Питання історії України. Чернівці, 2000. Т. 4. С. 175–179.
- 372.Томпсон П. Голос прошлого. Устная история. [Пер. с англ.]. М.: Издательство «Весь Мир», 2003. 368 с.
- 373.Топольський Є. Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної нарації. К.: «К.І.С.», 2012. 400 с.
- 374.УГКЦ – 20 років тому [Електронний ресурс]. URL: [http://magazine.lds.lviv.ua/articles/2_09/page%20\(26\).html](http://magazine.lds.lviv.ua/articles/2_09/page%20(26).html)
- 375.Уткин А. Антисоветизм под флагом «защити религии». К., 1987. 48 с.
- 376.Християнський Голос. Збірник пам'яток самвидаву Комітету захисту Української Католицької Церкви. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2009. 670 с.
- 377.Церква мучеників / Упорядник Олег Турій. Львів: Свічадо, 2002. 56 с.
378. «Церква потребує добре освічених людей»: Інтерв'ю з єпископом Володимиром Війтишиним, Правлячим Архієреєм Івано-Франківської єпархії УГКЦ, членом Вченої Ради та професором кафедри теології Івано-Франківської теологічної академії // Нова Зоря: Всеукраїнський греко-католицький часопис. Івано-Франківськ, 2011. Ч. 27. 17 листопада. С. 4.
- 379.Цыпин В. История Русской Церкви. 1917–1997 / В. Цыпин.–М.: Изд. Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1997. Т. 9. 832 с.
- 380.Через терни – до зірок. Життя, мученицька смерть і прослава Блаженного Мученика Симеона Лукача. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2010. 368 с.
- 381.Чорнописька В. Ліквідація радянською владою студитського чернецтва у Східній Галичині в перші повоєнні роки // Волинь і волиняни у Другій світовій війні: зб. наук. пр. за матеріалами I Міжнар. наук.-практ. конф.,

- присвяч. подіям Другої світової війни на території Волин. обл. / упоряд. М. М. Кучерепа. Луцьк, 2012. С. 641–646.
382. Шарп Дж. Історія знизу / Джим Шарп // Нові підходи до історіописання / [за ред. Пітера Берка; пер. з англ. 2-ге вид., випр.]. Київ: Ніка-Центр, 2010. С. 35–59.
383. Швець О. Релігійне життя в УРСР напередодні перебудови // Гуржіївські історичні читання: Збірник наукових праць Черкаси: Вид. Чабаненко Ю. А., 2015. Вип. 10. С. 116–119.
384. Щербяк Ю. Концептуальні засади освітньої доктрини Української греко-католицької церкви в ХХ столітті. Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. 588 с.
385. Щербяк Ю. А. Практика просвітницької діяльності греко-католицьких монастирів у період десталінізації (1954–1964 рр.) // Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Т. Шевченка. 2007. № 12. С. 124–132.
386. Щербяк Ю. А. Соціально-педагогічна діяльність Української Греко-Католицької Церкви в УРСР (1939–1989 рр.) // Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості: матеріали ХХІІІ міжнар. наук.-практ. конф., (Донецьк, 16 трав. 2008 р.). Донецьк: Наука і освіта, 2008. С. 321–323.
387. Шкраб'юк П. Монаший чин отців Василіян у національному житті України. Львів: Місіонер, 2005. 439 с.
388. Шліхта Н. Церква тих, хто вижив. Харків, 2011. 466 с.
389. Шляхтич Р. Проведення Львівського церковного собору 1946 р. в контексті боротьби радянської влади з українським визвольним рухом // Молодий вчений. 2014. № 7 (2). С. 34–36.
390. Як виглядало навчання у підпільних семінаріях УГКЦ? [Електронний ресурс]. URL: <http://www.credo-ua.org/2012/01/56892>.
391. Яковенко Н. Вступ до історії. К.: Критика, 2007. 376 с.
392. Ярема Р. Львовский церковный Собор 1946 года в свете торжества

православия в Западной Украине. К.: КИТ, 2011. 312 с.: ил.

393. Як виглядав шлюб в УГКЦ за часів підпілля? [Електронний ресурс]. URL: <http://credo.pro/2012/01/56520>.
394. Chodkiewicz A. Zarys historii Kosciola greckokatolickiego // Chrzescijanin w swiecie. 1984. № 10. S.1–29.
395. Hrynchyshyn M. Western Historiography and Future Research // Moralit and Reality: The Life and Times of Andrei Sheptyts'kyi. Edmonton, 1989. P. 29–46.
396. Krawchuk A. Christian Social Ethics in Ukraine. The Legacy of Andrej Sheptytskyj. Edmonton; Ottawa; Toronto, 1997. 428 p.
397. Papierzynska-Turek M. Sprawa ukrainska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926. Krakow : Wydawnictwo Literackie, 1979. 390 s.
398. Sliwa T. Kosciot greckokatolicki w Polsce w latach 1918–1939. Koscol w II Rzeczypospolitej. Lublin, 1980. S. 149–163.
399. Stępień S. Życie kulturalne a proces konsolidacji narodowej Ukraińców w Drugiej Rzeczypospolitej // Faza. 1994. № 7. S. 84–95.

VI. Енциклопедичні та довідкові видання

400. Короткий релігієзнавчий словник. [Електронний ресурс]. URL: http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_religieznawstvo/page-63.html.
401. Малий теологічний словник / Джерард О'Коллінз, Едуард Г. Фаруджі ; загальна редакція Владики Софрона Мудрого ЧСВВ, ректора ІФТКДІ. Івано-Франківськ: ІФТКДІ, 1997. 448 с.
402. Івано-Франківськ: Енциклопедичний словник / Автори- упорядники: Г. Карась, Р. Діда, М. Головатий, Б. Гаврилів. Івано- Франківськ: Нова Зоря, 2010. 500 с.
403. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: навч. псіб. / В. М. Литвин, В. І. Гусев, А. Г. Слісаренко та ін. К.: Вища школа, 2002. 430 с.
404. Релігієзнавчий словник / За ред. професорів А. Колодного і Б. Лобовика. К.: Четверта хвиля, 1996. 392 с.
405. Словник української мови: у 11 т. Т. 4: (І-М). К.: Наук. думка, 1973. С. 1–

840.

406. Спеціальні історичні дисципліни: Довідник / І. Н. Войцехівська, В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та ін. К.: Либідь, 2008. 520 с.

VII. Автореферати дисертацій

407. Андрухів І. О. Політика радянської влади у сфері релігії та конфесійне життя на Прикарпатті в 40–80-х роках ХХ століття. Історико-правовий аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Ужгород, 2006. 36 с.
408. Бойко Р. Особливості протидії українських греко-католиків релігійній політиці радянської влади у 1946–1989 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Острого, 2011. 13 с.
409. Бублик Т. Т. Українська Греко-Католицька Церква в контексті державно-церковних відносин в Україні (1985–1991): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 09.00.11 «Релігієзнавство». Острого, 2014. 20 с.
410. Гуркіна С. В. Греко-католицьке духовенство Львівської Архиепархії в умовах переслідування радянською владою (1944–1950): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Львів, 2012. 20 с.
411. Делятинський Р. Станиславівська єпархія Греко-Католицької Церкви в суспільному житті Галичини (1885–1946 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Івано-Франківськ, 2017. 21 с.
412. Концур-Карабінович Н. Львівський собор 1946 р. в антиунійній політиці радянського тоталітарного режиму: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Івано-Франківськ, 2010. 20 с.
413. Маслій О. Д. Жіночі чернечі спільноти УГКЦ у Галичині (1946–1989рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Івано-Франківськ, 2016. 20 с.

414. Сердюк Н. Репресії радянських органів державної безпеки щодо Української греко-католицької церкви в 1944–1949 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01. К., 2006. 22 с.
415. Стасюк І. М. Греко-католицьке жіноче чернецтво Станиславівської єпархії (кінець XIX – перша половина XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Івано-Франківськ, 2014. 20с.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПРАЦЬ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Гавриш І. Греко-католицьке релігійне підпілля Станиславівщини (середина 40-х–50-ті рр. ХХ ст.). Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Історія. Тернопіль, 2015. Ч. 3. С. 37–41.
2. Гавриш І. Особливості подвижницького служіння греко-католицьких священників Станиславівської єпархії в період радянського колоніалізму (1946–1989). Гуржіївські історичні читання: збірник наукових праць. Черкаси, 2015. С. 113–116.
3. Гавриш І. Розвиток богословської освіти на теренах Станиславівської єпархії у «катакомбний» період існування УГКЦ (1960–1980-ті рр.). Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. Івано-Франківськ, 2015. Ч. 27. С. 229–233.
4. Гавриш І. Таємні богослужіння Станиславівської єпархії УГКЦ у період підпілля (1946–1989 рр.). Інтелігенція і влада. Історія. Одеса, 2015. Вип. 32. С. 123–132.
5. Гавриш І. Релігійно-політичні процеси на теренах Станиславівської єпархії УГКЦ напередодні та під час проведення Львівського собору. Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. Київ, 2017. Вип. 120. С. 106–113.
6. Гавриш І. Особливості чернечого життя на теренах Станиславівської єпархії УГКЦ у період підпілля (1953–1989 рр.). Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. Київ, 2017. Вип. 122. С. 106–113.

Опубліковані праці апробаційного характеру

7. Гавриш І. В. Греко-католицьке мирянство в умовах підпільної діяльності Церкви у період радянського тоталітаризму (на прикладі Станиславівської єпархії). Українська Греко-Католицька Церква в історії та сучасних процесах

розвитку українського суспільства: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 21–22 квітня 2016 р.). Тернопіль-Київ, 2016. С. 177–181.

Наукові праці, які додатково відображають результати дослідження

8. Гавриш І. В. Релігійне життя греко-католиків Станиславівщини у часи радянського тоталітаризму (сер.40-х – 50-ті рр. ХХ ст.). Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир»: збірник наукових праць. Івано-Франківськ, 2014. С. 158–164.

9. Гавриш І. В. Душпастирська діяльність греко-католицького духовенства Станиславівської єпархії у «катакомбний» період (1946–1989 рр.). Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир»: збірник наукових праць. Богослов'я. Івано-Франківськ, 2015. С. 147–152.

10. Гавриш І. В. Особливості підпільної діяльності духовенства і вірних УГКЦ на теренах Станиславівської єпархії у 40–60-ті роки ХХ ст. Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир»: збірник наукових праць. Богослов'я. Івано-Франківськ, 2015. С. 197–203.

Відомості про апробацію результатів дисертації

1. «Єпископ Миколай Чарнецький в релігійно-церковному і громадсько-культурному житті України» (до 130-річчя з дня народження)» (Івано-Франківськ, 2014, форма участі – очна).

2. «Шості Гуржіївські читання», присвячені 100-річчю з дня народження Івана Олександровича Гуржія (Черкаси, 2015, форма участі – заочна).

3. «Івано-Франківська митрополія в історичному розвитку та організаційній структурі Української Греко-Католицької Церкви (до 130-річчя з часу створення)» (Івано-Франківськ, 2015, форма участі – очна).

4. «Митрополит Андрей Шептицький в релігійно-церковному і громадсько-культурному житті України (до 150-річчя від дня народження)» (Івано-Франківськ, 2015, форма участі – очна).

5. «Львівський псевдо-собор 1946 р. у процесі ліквідації Греко-Католицької Церкви радянським режимом (до 70-х роковин)» (Івано-Франківськ, 2016, форма участі – очна).
6. «Українська Греко-Католицька Церква в історії та сучасних процесах розвитку українського суспільства (до 420-ліття укладення Берестейської унії, 70-ліття Львівського «псевдособору» 1946 р.)» (Тернопіль, 2016, форма участі – заочна).
7. «Блаженний єпископ Григорій Хомишин в релігійно-церковному житті і громадсько-культурному житті України (до 150-річчя від дня народження)» (Івано-Франківськ, 2017, форма участі – очна).
8. «Покуття: український та європейський вимір» (у рамках VIII фольклорно-етнографічного фестивалю «Покутські джерела» (Івано-Франківськ, 2017, форма участі – очна).
9. Витяг з протоколу засідання кафедри історії України ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (протокол №2 від 26.09.2017 р.).

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Агапе – спільна трапеза після Святої Літургії.

Адорація, Поклоніння Святим Дарам (лат. *adoratio* – «поклоніння») – різновид позалітургійного пошанування Святих Дарів, освячених у ході Євхаристії. Як правило, має форму виставляння Святих Дарів на вівтар у спеціальній посудині – монстрації, варіанті дароносиці, і проведення спеціального богослужіння; або приватної молитви віруючих перед виставленими Дарами.

Акафіст – хвальна відправа з читанням і співами на честь Христа, Богородиці та окремих святих при богослужінні в церквах. Під час акафісту вимагалось обов'язково стояти, звідси й назва (*акафіст* від грец. *a* – не, *καθίσω* – сідаю). Акафісти складаються з 25 пісень: 13 кондаків і 12 ікосів («кондак» – коротка хвалебна пісня. Ікоси закінчуються вигуком «Радуйся», а кондаки – «Алилуя».

Акафістник – богослужбова книга, яка містить акафісти.

Антимінс – чотирикутна лляна або шовкова хустка із зображенням покладеного у гріб Ісуса Христа (в центрі) і чотирьох євангелістів, у різок якої зашиті моці. Перед таїнством причастя і свячення нових храмів покладається на престол.

Антиф́он (грец. *αντιφωνος* – який звучить у відповідь) – діалогічний спосіб почергового співу двох частин хору, що ніби відповідають один одному.

Вервиця (чотки, розарій) – нитка, шнурок із нанизаними більшими й меншими перлами, зернами, коралями чи іншими атрибутами. У християнстві вживають як аксесуар при молитвах, відчитуючи при кожному зернятку окрему молитву.

Далматика – головний літургійний одяг диякона: верхня розшита риза, зовні схожа з головним одягом священника і єпископа, але має рукави.

Декан – священник, який очолює деканат, призначений єпископом для нагляду за поведінкою та діяльністю священників деканату.

Деканат – адміністративно-територіальна одиниця (округ) у складі єпархії.

Епітимія (грец. *ἐπιτιμία* – покарання) – церковне покарання віруючих християн за порушення церковних канонів, наказів, розпоряджень; морально-виправна міра у формі посту, тривалої молитви, земних поклонів, ходіння на прощу до святих місць чи святинь і т. ін., яку добровільно виконують віруючі, що розкаялися у своїх гріхах. Призначається найчастіше під час сповіді.

Елеопомазання, або Соборування – християнське таїнство символізує зцілення тіла і душі людини. Формально воно відбувається як помазання хворого освяченою оливою – елеєм. Спочатку його здійснювали сім священиків. Вони запалювали свічки, читали сім молитов про одужання хворого, сім послань апостолів, сім віршів з Євангелія, потім сім разів змазували елеєм хворого. Тепер цей обряд здійснює один священик, але, як і раніше, збереглися сім прохань за хворого, сім молитов.

Епархія (грец. *ἐπαρχία* – володарювання) – основна адміністративно-територіальна одиниця (округ) у Церкві на чолі з єпископом, який визначає систему епархіального управління; епархія поділяється на менші округи – деканати.

Єпископ (грец. *ἐπίσκοπος* – наглядач, охоронець) – найвище ступінь священства в християнській Церкві. Єпископ висвячує в диякони, священики (самотійно) і єпископи (разом з іншими єпископами), призначає клір на посади, освячує храм, керує церквами свого округу (епархії).

Єпископ-коадьютор (грец. *ἐπίσκοπος* – наглядач; лат. *adjutor* – помічник) – титулярний єпископ, призначений для допомоги єпископові-ординарію у здійсненні його архіпастирських обов'язків управління епархією, з правом автоматичного наслідування єпископського престолу після виникнення вакансії (смерті ординарія); його права і обов'язки регламентуються грамотою про призначення та чинним канонічним правом.

Єпископ-ординарій (грец. *ἐπίσκοπος* – наглядач; лат. *ordinarius* – звичайний) – єпископ, який має «ординарну» духовну владу в епархії; в східній Церкві йому відповідають «правлячий єпископ», «епархіальний єпископ».

Єпитрахиль – (грец. *επιτραχήλιον* — «те, що навколо шиї») – приналежність богослужбового облачення священика та єпископа – довга стрічка, що огинає шию і обома кінцями спускається на груди.

Захристія (лат. *sacristia sacrum* – священне начиння) – приміщення біля вівтарної частини християнського храму, призначене для зберігання предметів культу.

Ігуменя, ігумен – сан настоятелів монастиря, згромадження.

Ієрарх – представник вищого християнського духовенства (Папа, патріарх, митрополит, кардинал, архієпископ, єпископ).

інтронізації родин – посвячення кожної підпільної греко-католицької родини до Ісусового Серця.

Кандидатура – підготовчий етап перед початком новіціату; її метою є розбудження, пошук і розвиток покликання.

Катехизація (грецьк. – *κατηχησις* – оголошення, настанова) – процес виховання людей шляхом організації вивчення Закону Божого. Книга – катехизм – містить короткий популярний виклад основ християнської віри і моралі (у формі запитань і відповідей).

Клір (грецьк. *kleros* – жереб) – у християнській церкві узагальнена назва священнослужителів.

Літургія, Служба Божа (грец. *Λειτουργία* – «служіння», «спільна справа») – богослужіння з приношенням Святих Дарів. Свята Літургія займає в християнських церквах центральне місце: її основою є Святе Таїнство Євхаристії (причастя), оскільки в християнській традиції вважається, що встановив Євхаристію та виконував її сам Ісус Христос – і відтоді Церква її постійно практикує. Через євхаристію Христос є присутній у церкві тілом і кров'ю, котрі подаються вірним за посередництвом хліба і вина. У традиційному християнстві вірять, що у Святій Літургії хліб і вино освячуються і переміняються на Тіло і Кров Христа Спасителя.

Мати – форма звертання до настоятельки у деяких чернечих спільнотах.

Монастир – форма об'єднання чернецтва у громади з єдиним статутом життя, спільним володінням житловими, господарськими та культовими приміщеннями.

Монах – особа, яка прийняла обряд постригу в чернецтво і дала обітницю вести аскетичне життя в монастирі згідно з монастирським статутом.

Новіціят – період підготовки до прийняття чернечого сану.

Обіт – прилюдна присяга Богові зберігати чистоту, убозтво й послух на означений час, або до смерті.

Облечини – обряд одягання чернечого одягу.

Обрус – накрохмалена скатертина білого кольору, яка використовується для урочистих подій.

Омофор, нарамник, нараменник (грец. *ὠμοφόριον* – від *ὠμος* – «плече, рамено» + *φόρος* – «несучий») – довгий, широкий і стрічкоподібний плат, прикрашений хрестами, що є частиною богослужбового вбрання (облачення) єпископа. Виробляють омофор, як правило, з вовни.

Орар – приналежність богослужбового убрання диякона: довга вузька стрічка з кольорової тканини.

Парафія (парохія, приход) – первинна адміністративно-територіальна одиниця Церкви з власною церквою та священиком.

Парох – священик, якому єпископ передав самостійне право душпастирства; наставник парафії.

Приміція – перша Служба Божа, яку служить нововисвячений священик.

Псаломщик (дяк) – церковнослужитель, але світська особа, що за звичаєвим правом відповідав чину читців (псаломщиків); допомагав священику у відправі богослужінь, супроводжував священика під час виконання душпастирських обов'язків.

Просфора́, народне проскура (від грец. *προσφορά* – «приношення») – богослужбовий літургійний хліб, котрий використовується під час православного богослужіння Літургія для Євхаристії, та для поминання під час проскомидії живих та померлих. Готується з квасного (дріжджового) тіста, та

складається з пшеничного борошна, води та солі. На просфорі розміщуються зображення хреста з написом грецькою мовою: ІС-ХС НІ-КА (ІС ХС НІКА) («Ісус Христос Переможець»), або ж зображення Пресвятої Богородиці або когось зі святих. На символ двох природ Спасителя – божественної і людської – просфори роблять з двох половинок.

Реколекції – триденні духовні зібрання для молитви і роздумів.

Рукоположення – урочиста церемонія посвячення в духовний сан диякона та пресвітера (священника), яку проводить єпископ.

Священик – назва сану священнослужителя, поставленого єпископським рукоположенням для виконання священних таїнств, відправлення церковних Богослужінь та релігійного обслуговування вірних церкви.

Статут – чернечі конституції, правила, устави, які регламентують життя в монастирях.

Стихар – богослужбне убрання священно- і церковнослужителів. Розрізняються стихарі диякона, священника і архієрея. Стихар – довгий одяг із широкими рукавами, з розрізами від пахв до низу, скріпленими гудзиками, одягається дияконом поверх підрясника. Стихар символізує одяг спасіння і шиється з тканини світлого кольору.

Терціарії – члени існуючих при деяких католицьких чернечих орденах Третіх чинів. Треті ордени (першою вважається чоловіча гілка ордена, другою – жіноча) призначені для людей, які бажають взяти на себе обітниці і жити відповідно до духовності даного ордена, але не залишати світ. Терціарії дотримуються спеціального статуту, адаптованого для життя в світі. Також вони мають право носити орденський одяг, але, як правило, зі спеціальною відзнакою, що вказує на приналежність саме до Третьому ордену. Терціаріям заборонено служити у військах, обманювати або обмовляти, вести розкішне життя.

Тропар (грец. *τροπάριον, τροπάριο; τροπος* – наспів) – богослужбова пісня, що оспівує зміст церковного свята.

Фелон (грец. *φαιλόνιο*) – риза, верхній богослужбовий одяг без рукавів священика у східному християнстві. За церковною символікою фелон означає хламиду – верхній царський одяг, в який зодягнули Ісуса Христа під час суду у Пилата.

Хіротонія (грец. *χειροτονία* – рукопокладання) – урочиста церемонія висвячення через покладання рук у святилищі під час Літургії: для дияконів – після освячення дарів, для священиків – після великого входу, для єпископів – після читання Апостола.

Целібат (лат. *caelebs* – нежонатий, холостяк) – безшлюб'я духовенства, відоме у східному і західному християнстві.

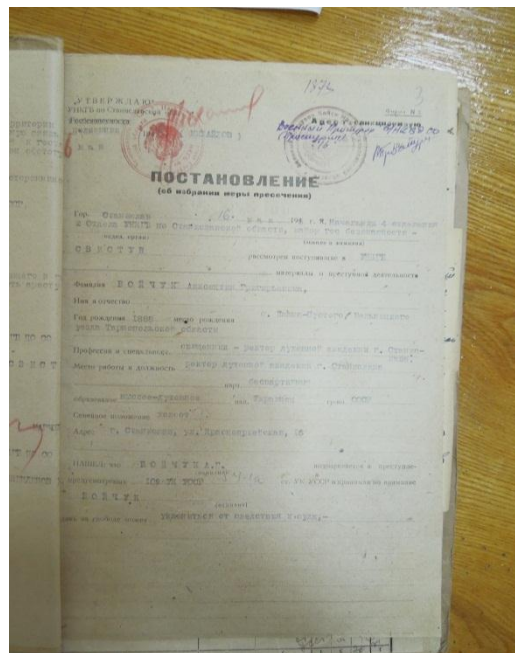
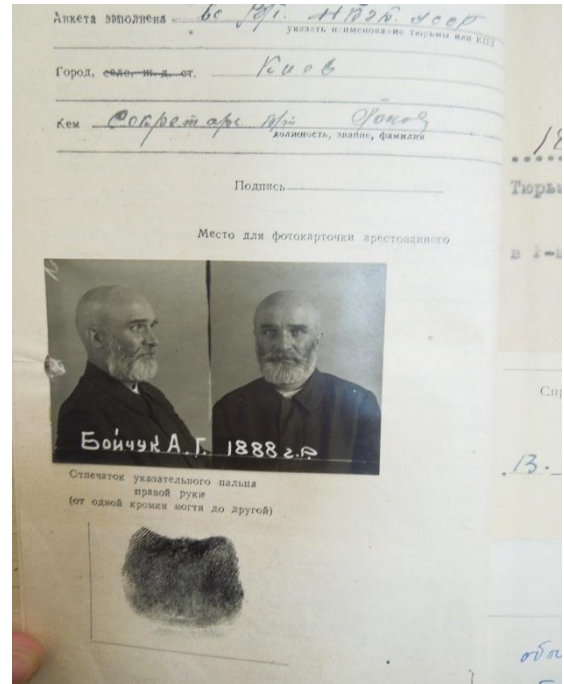
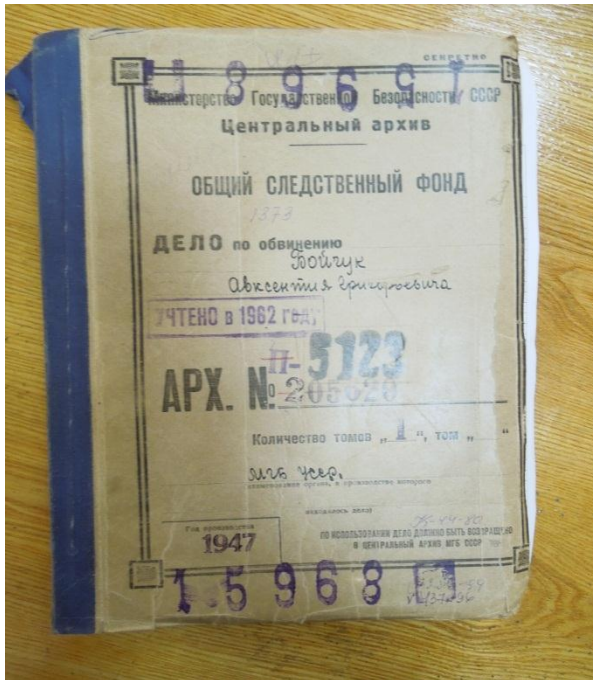
**Список греко-католицьких священників Станіславівської єпархії, які не
«возз'єдналися» з РПЦ у 1940-х рр.**

№ п/п	Прізвище та ім'я священника	Рід занять
1.	Винявський Володимир	Підпільно обслуговує села Радча та Іваніківка Лисецького району Станіславської області
2.	Рибіцький Орест	Служить вдома
3.	Монастирський Володимир	Проживає біля дочки
4.	Любович Микола	Відправляє богослужіння по населених пунктах Станіславської області
5.	Кисилевський Зиновій	Обслуговує села Отинійського та Ланчинського районів Станіславської області
6.	Шуплат (василіани)	-----
7.	Зуб (редемпторист)	Служить по домівках жителів м. Станіслава
8.	Старнюк (редемпторист)	Служить по домівках жителів м. Станіслава
9.	Дмоховський (редемпторист)	Служить по домівках жителів м. Станіслава
10.	Чопик (редемпторист)	Служить по домівках жителів у Жовтневому районі Станіславської області
11.	Корутяк Степан	Служить по домівках жителів у Жовтневому районі Станіславської області
12.	Гірняк Йосиф	Працює на державній роботі
13.	Ільницький Тадей	Служить по домівках жителів м. Станіслава
14.	Слезюк Іван	Служить по домівках жителів м. Станіслава
15.	Чукур Іван	Працює на державній роботі в м. Коломия Станіславської області
16.	Мандрусак Василь	Працює на державній роботі в м. Коломия Станіславської області
17.	Дмитерко Софрон (василіанин)	Працює на державній роботі
18.	Глибчук Михайло	Працює на державній роботі
19.	Тимошук Володимир	Працює на державній роботі
20.	Книгиницький	Працює на державній роботі
21.	Чередарчук	Відправляє богослужіння вдома
22.	Мелимука Юрій	Відправляє богослужіння вдома
23.	Бахталовський Роман	Відправляє богослужіння вдома
24.	Сирецький	Веде пропаганду серед духовенства за відмову від переходу на православ'я
25.	Геврич	Веде пропаганду серед духовенства за відмову від переходу на православ'я
26.	Гаєцький Григорій	Відправляє богослужіння вдома
27.	Винничук Роман	Відправляє богослужіння в м. Городенка Станіславської області
28.	Якимович (редемпторист)	Відправляє богослужіння в м. Городенка Станіславської області
29.	Галавай Іван	Відправляє богослужіння в смт. Богородчани Станіславської області
30.	Романовський Іван (редемпторист)	Працює на державній роботі в м. Надвірна Станіславської області

31.	Вапрович Степан	Працює на державній роботі в м. Надвірна Станіславської області
32.	Гавацький Ярослав	Відправляє богослужіння вдома
33.	Коник Василь	Відправляє богослужіння вдома
34.	Мацьків Євстафій	Відправляє богослужіння вдома у с. Побережжя Жовтневого району Станіславської області
35.	Наконечний Йосиф	Відправляє богослужіння у населених пунктах Отинійського району Станіславської області
36.	Остап'як Микола	Відправляє богослужіння вдома у с. Драгомирчани Лисецького району Станіславської області
37.	Пащак Михайло	Відправляє богослужіння вдома у с. Чортовець Обертинського району Станіславської області
38.	Рипецький Роман	Проживає у сина в с. Жабе (суч. м. Верховина) Станіславської області
39.	Казновський Антон	Відправляє богослужіння вдома у с. Дора Яремчанського району Станіславської області
40.	Кочержук Юліан	Відправляє богослужіння вдома у смт. Гвіздець Коломийського району Станіславської області
41.	Жегалович Тадей	Відправляє богослужіння вдома у населених пунктах Тлумацького району Станіславської області
42.	Шешурак Петро	Відправляє богослужіння вдома у с. Пшеничники Тисменицького району Станіславської області
42.	Турик Андрій	Працює на державній роботі в м. Снятин Станіславської області
43.	Федеркевич	Відправляє богослужіння вдома у м. Городенка Станіславської області

Джерело: [ЦДАВО, ф. 4648, оп. 3, спр. 175, арк. 174–176].

Титульна сторінка кримінальної справи, фрагмент анкети з фото та постанова на арешт (16.05.1945 р.) Бойчука Авксентія Григоровича – ректора Станиславівської духовної семінарії

Джерело: [Архів УСБУ в Івано-Франківській області. Спр. 15968П (Бойчук Авксентій Григорович), арк. 2, б зв.]

Єпископи Станіславівської єпархії УГКЦ часів підпілля (1946 – 1989 рр.)

Фото	Біографічні відомості
	<p>Єпископ Іван Лятишевський (17.10.1879 – 27.11.1957) – доктор богослов'я (1929 р.), єпископ-помічник Станіславівської єпархії (1929 – 1945), хіротонізований на єпископа 26.01.1930 р., арештований 11.04. 1945 р., заслання (1946 – 1955), єпископ-ординарій Станіславівської єпархії «катакомбної» Церкви (1946 – 1957).</p>
	<p>Єпископ Іван Слезюк (14.01.1896 – 01.12.1973). Рукоположений на священника 1923 р., у квітні 1945 р. отримав єпископські повноваження від владики Г. Хомишина на випадок його арешту; арештований 02.06.1945 р., заслання у Воркутинські табори (1950 – 1954), вдруге арештований 1962 р.; єпископ-ординарій Станіславівської єпархії (1957 – 1973).</p>
	<p>Єпископ Симеон (Семен) Лукач (07.07.1893 – 22.08.1964) – викладач морального богослов'я Станіславівської духовної семінарії; жовтень 1919 р. – прийняття священничого сану, квітень 1945 р. – єпископська хіротонія; 26 жовтня 1949 р. заарештований органами НКДБ, заслання (1949 – 1955), у липні 1962 р. арештований вдруге; Станіславівський єпископ-помічник (1945 – 1964)</p>
	<p>Владика Софрон (Степан) Дмитерко (01.06.1917 – 05.11.2008) – склав довічні обіти у монастирі ЧСВВ 8 серпня 1937 р., 14 травня 1942 р. висвячений на священника; після уділення 30 листопада 1968 р. владику І. Слезюком єпископських свячень – єпископ-коадьютор (1968 – 1973), а з 1973 р. – єпископ-ординарій Станіславівський.</p>
	<p>Владика Павло Василик (08.08.1926 – 12.12.2004) – єпископ «катакомбної» Церкви, в умовах заслання 1 січня 1950 р. отримав дияконські свячення, рукоположений на священника владику М. Чарнецьким 18 листопада 1956 р., єпископська хіротонія з рук владики Й. Федорика 1 травня 1974 р.</p>

	
	<p>Єпископ Яків Тимчук (24.08.1919 – 20.12.1988) – в серпні 1934 р. вступив до монастиря ЧСВВ в Крехові, 13 вересня 1942 р. склав вічні обіти, священничі свячення отримав 3 січня 1943 р., у 1977 р. таємно висвячений на єпископа владикою С. Дмитерком, єпископ-помічник Станиславівської єпархії (1977–1988 рр.)</p>
	<p>Єпископ Іринеї Білик (нар. 02.01.1950 р.) – 1968 р. вступив до підпільного монастиря ЧСВВ, 13 жовтня 1978 р. склав довічні чернечі обіти, а 14 жовтня рукоположений на священника владикою С. Дмитерком, 15 серпня 1989 р. єпископська хіротонія, 1989–2000 рр. – єпископ-помічник Станиславівської (Івано-Франківської) єпархії УГКЦ.</p>

Джерело [224; 254; 310; 333; 377; 380]

Буденне життя «катакомбної» Церкви

Додаток Е.1

**Престол часів підпілля
(у помешканні Юлії Дунець м. Надвірна)**

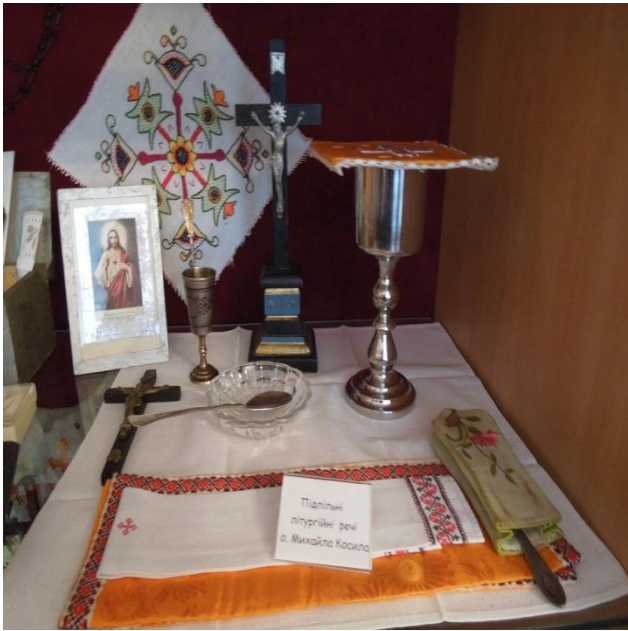
Джерело: [Музей історії УГКЦ парафії с. Фитків Надвірнянського району Івано-Франківської області].

Підпільна каплиця-кивот Хімей Анни, с. Стримба Надвірнянського району Івано-Франківської області

Джерело: [Музей історії УГКЦ парафії с. Фитьків Надвірнянського району Івано-Франківської області].

Обрядовий посуд

Джерело: [Музей історії УГКЦ парафії с. Фитьків Надвірнянського району Івано-Франківської області].

Священнічі ризи

Епитрахиль о. Михайла Косила

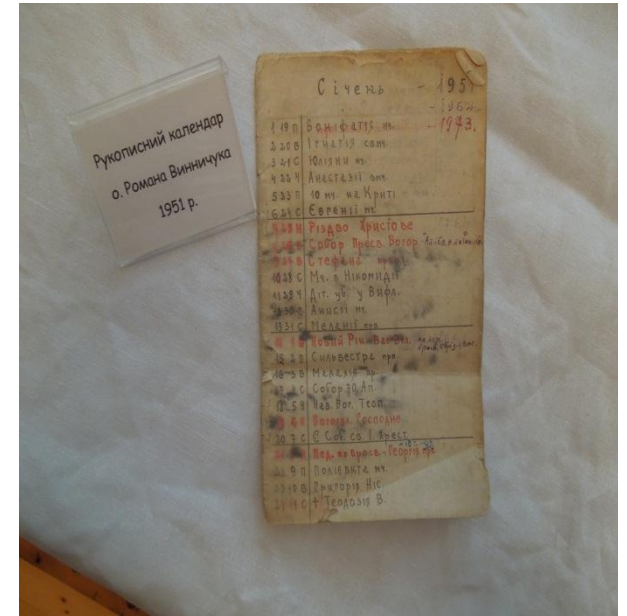
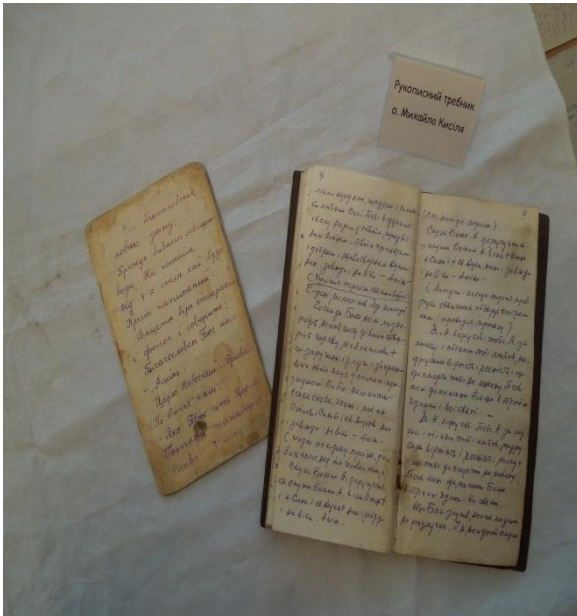
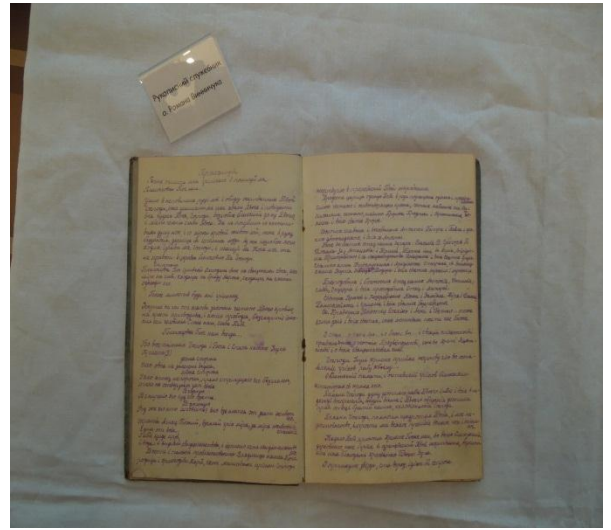

Перші єпископські ризивладики Павла Василика

Джерело: [Музей історії УГКЦ парафії с. Фитьків Надвірнянського району Івано-Франківської області].

Рукописна релігійна література

Джерело: [Музей історії УГКЦ парафії с. Фитьків Надвірнянського району Івано-Франківської області].

Антимінси часів підпілля

Джерело: [Музей історії УГКЦ парафії с. Фитків Надвірнянського району Івано-Франківської області (фото №1);

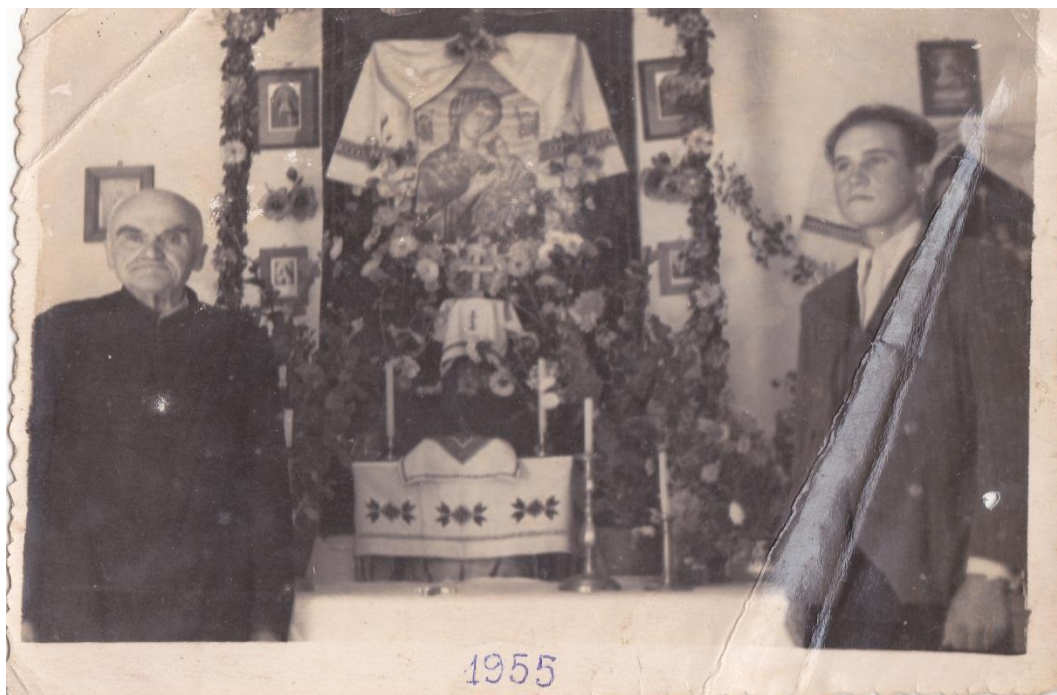
Монастир Успення Матері Божої ЧСВВ с. Погоня Тисменицького району Івано-Франківської області (фото №2)].

Владика Софрон Дмитерко підпільно править богослужіння, 1980-ті рр.**Владика Павло Василик служить суплікацію в Зарваницькому лісі, 1980-ті рр.**

Джерело: [Приватний архів о. Миколи Григорука (фото №1); Музей історії УГКЦ парафії с. Фитьків Надвірнянського району Івано-Франківської області (фото №2)]

о. А. Казновський зі своїм учнем о. М. Косилом в домашній каплиці в с. Дора Яремчанського району Станіславської області, 1955 р.

Владика Павло Василик і Софрон Дмитерко з духовенством і вірними, 1980-ті рр.

(Справа від П.Василика – Ярослав Лесів, позаду – о. Микола Сімкайло)

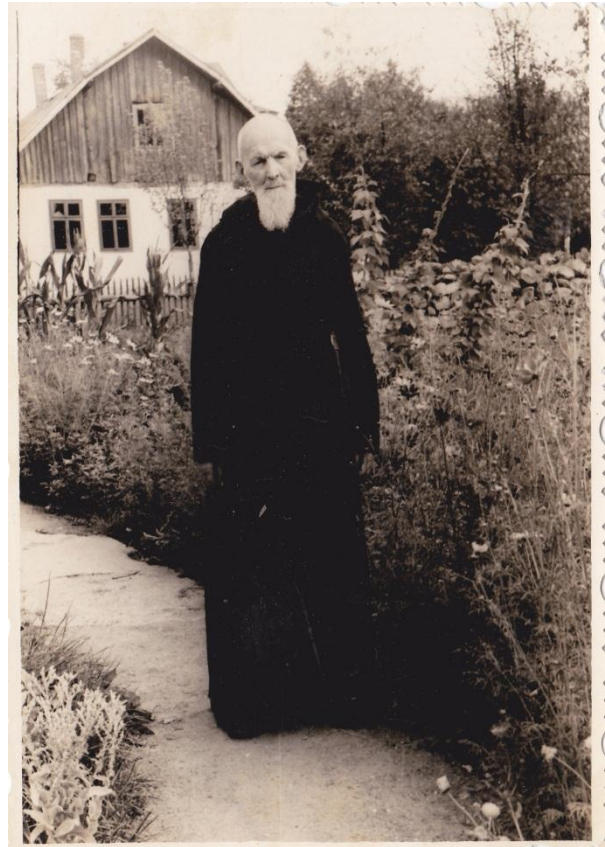
Джерело: [Приватний архів о. Миколи Григорука]

Отець М. Косило, ректор підпільної духовної семінарії, та студент Іван Бойко на пасіці під час студіювання богословських дисциплін, 1969 р.

Джерело: [Приватний архів о. Миколи Григорука]

Монах Студійського уставу Мирон Деренюк, с. Дора Яремчанського району Івано-Франківської області 1960–1970 ті рр.

Джерело: [Приватний архів Олега Єгрешія (фото №1);

Приватний архів о. Миколи Григорука (фото №2)]

Легалізація УГКЦ

Додаток Л.1

**Святкування тисячоліття хрещення Русі 17 липня 1988 р., с. Зарваниця
Теребовлянського району Тернопільської області**

Джерело [ЦДАГО, ф.1, оп.25, спр. 3330]

Делегація УГКЦ біля будинку Ради у справах релігійних культів при Раді міністрів СРСР у м. Москва, 15-17 травня 1989 р.

Джерело: [Музей владика Софрона Дмитерка, м. Івано-Франківськ, вул. Коломийська, 36 (приватна фотоколекція Р. Делятинського)]

**Молитовне голодування на Арбаті, м. Москва, літо 1989 р.
(на першому плані – о. Ярослав Лесів)**

Делегація Чортківського деканату Станиславівської єпархії, очолювана о. Т. Сеньківим під час акції голодування на Арбаті, м. Москва, літо 1989 р.

Джерело: [335 (фото №1); 269 (фото №2)]